

છાલો પાલો મરી મસાલો.

ભાગ ૩ જો.

છાલો પાલો અને મરી મસાલાથી
અજન, પેલીય, ચાહ, ઉકાળા વગેરે.
ગરીબ ઘર અને ગામડાઓમાં સહેલાઈથી
કામ આવે એવી દવાનો નુસખો સંગ્રહ.

પ્રગટ કરનાર

ડૉ. ખી. માઈલ.

કચ્છીક બજાર, સુરત

સુરતમાં સુરત અખબાર પ્રેસમાં ખી હ પટેલે છપી છે.

સને ૧૯૧૩.

કીમત રૂ. ૦૫.

છાલો પાલો મરી મસાલો.

ભાગ ૩ ને.

છાલા પાલા અને મરી મસાલાથી
અંજન, પોતીસ, ચાહ, ઉકાળા વગેરે
ગરીબ ઘર અને ગામડાઓમાં સહેલાઈથી
કામ આવે એવી દવાનો નુસકા સંગ્રહ.

પ્રગટ કરનાર

ડી. પી. માદન.

કલ્પપીઠ બજાર, સુરત.

સુરતમાં સુરત અબજાર પ્રેસમાં પી. ઇ. પટેલે છાપી છે

સને ૧૯૧૩.

કીંમત રૂ. ૦૧.

ગુજરાત વિધાપીઠ ગ્રંથાલય
સમગ્રાતી કૉપીરાઈટ-સંપ્રદ
૪૨૮૭

ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગજગતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૪૨૮૭ વર્ગીક

પુસ્તકનું નામ હાલો ચાલો મરી મશાલો

વિષય ૬૬ : ૬

૪૨૭

સુચના.

ગુજરાત વિધાપીઠ
અમદાવાદ
ગુજરાતી કૌપીરાઈટ-સંગ્રહ

માનપુરવક જણાવવાની રજા લઈએ છિયે કે, છાલાપાલા અને મરી મસાલાનું આ ચોપાન્યું પ્રગટ કરવામાં કાંઈ નવું થયું નથી, પણ અનુભવીઓથી બોલાયલા અને લખાયલા, ભાજી પાલા અને મરી મસાલાના વધદક ગુણો અને તેના નુસકાઓ, જે ગરીબ ઘરમાં અને ગામોમાં કામ આવી શકે એવાઓનો માત્ર સંગ્રહ કર્યો છે.

આ ચોપાન્યાની નેમ એટલીજ છે જે, હાલમાં હીણાતાં અને ડુબતાં દેશી વધદાને કાંઈક ઉતેજન મળે; અને મોટા દાકટર સાહેબોની ગેરહાજરીમાં, ગરીબ ઘરમાં તેમજ ગામોમાં તાત્કાલીક ઉપાય તરીકે કામ આવે.

વાંચનાર સાહેબોએ જાણવું જોઈએ જે, ચોપાન્યા કે ચોપડી એ ફક્ત વાંચવાથી હુશીયાર અને નામાંકીત દાકટર થવાનું નથી માટે આ ચોપાન્યું વાંચી વધદ થવાની કેશેશ કરવી નહીં.

વાંચનાર ગ્રહસ્થાને તેમજ દેશી વધદાને ચાહનારાઓને નમ્રતા પુરવક અરજ એ છે જે, આ લખાણમાં જોઈતો સુધારો અને વધારો અમને લખી મોકલી દેશી નુસકાઓના સંગ્રહમાં વધારો કરવાની કૃપા કરવી.

આ ચોપાન્યામાં કેટલાક ઈલાજ હાલમાં હસી કાઢવા જેવા જણાય છે તેને હસી ન કાઢતાં અનુભવીઓએ તેની ખોળ કરી તેની અસલ નેમ શી છે, તે પ્રગટ કરવાની કૃપા કરવી.

આ ચોપાન્યામાં ઝાડ પાનના નામોનું સાંકળિયું પેહેલે પાને છે અને દરદોના નામનું સાંકળિયું છેલ્લે પાને છે.

લી૦ સેવક,

ડી. પી. માહન

ઠણપીઠ બજાર-સુરત.

સાંકળીયુ.

છાલાપાલા મરી મસાલાનું સાંકળીયું

નામ	પાનું	નામ	પાનું
રંગેમાહી	૧	લવંગ	૭
રતનજોત	૧	લસણ	૭
રસોત	૨	લસોડા	૧૦
રસવંતીનું ઝાડ	૨	લાકડાનો વેહેર	૧૦
રાઈ	૨	લીમ મીઠો	૧૦
રાખ ચુલામાની	૩	લીમડો કડવો	૧૧
રાજમ	૪	લીલીચાહ	૧૪
રાજ	૪	લીંડી પીપર	૧૫
રીંગણીઉભી	૪	લીંબુ	૧૫
રે	૫	લુણીમાણ	૧૭
રેવનચીનો સીરો	૫	લોહું	૧૭
રેગ માછલી	૬	લોધર	૧૭
રેસમ	૬	લોખાન	૧૮
રેહાન	૬		
		વચ્ચાગ	૧૬
લવણદર	૬	વછનવેલો	૨૦

નામ	પાતુ'	નામ	પાતુ'
વજકાવલી	૨૦	સમુદ્રકીણુ	૩૧
વજ=ખાળાવજ	૨૦	સમુદ્રકીણ	૩૧
વજદંતી	૨૧	સરકો	૩૨
વડ	૨૧	સરગુવા	૩૩
વરીઆળી	૨૨	સરગવા	૩૪
		સરકો	૩૪
વાઘ	૨૩	સરપંખા	૩૫
વાઘની ચરખી	૨૩	સરસડા	૩૬
વાયવલંગ	૨૪	સરસના બીજ	૩૬
વાળ કાળા	૨૫	સરસવ	૩૬
વાળો	૨૫	સહુદેવી	૬૨
		સલકીઉરીક એસીદ	૩૭
વાંટો	૨૬	સલકીનલ	૩૭
વાંસ લોચણુ	૨૬	સલાજીત	૩૭
વાંસ કપુર	૨૬	સ્વપનુ	૩૮
		સસલુ' જાનવર	૩૮
વીચ્છુ'	૨૭		
વીછીડા	૨૭	સાઈટરણુ મલમ	૩૮
વીદારીકણુ	૨૭	સાકર	૩૮
વીર્ય	૨૮	સાજીખાર	૩૯
		સજીખાર	૩૯
વેગણુ	૨૯	સાતરા	૪૧
		સાટોદા	૪૧
શેરડી	૩૦	સાટોડી	૪૧
		સાંધાનુ' તેલ	૪૨
રકેમોનાઇ	૩૦	સાંધવક્ષ	૪૨
સકમુનીઆ	૩૦	સાપ	૪૨
સતાવરી	૩૧	સાખરસીંચુ	૪૬
સમુદ્રસોસ	૩૧		

નામ	પાત્રું	નામ	પાત્રું
સાબુ	૪૭	સેદરડી	૬૨
સાયંતી	૪૮	સેનેટેરીઅમ	૬૨
સાવરી	૪૮	સોદાબાઈ કાર્બ	૬૩
સાલમ	૪૮	સોધગની	૪૧
		સોદાવાઠર	૬૪
		સોનાગેરૂ	૬૪
સીતાપ	૪૯	સોનું	૬૫
સીતાફળ	૪૯	સોપારી	૬૮
સીનકોના સલફસ	૪૯	સોમળ	૬૮
સીંદુર	૫૦	સોહાગો	૬૬
સીંધવ	૫૦		
સીંધવલુણ	૫૧	સંગ	૬૯
સીલારસ	૫૧	સંગજીરૂ	૬૯
સીસમ	૫૨	સંગેમાહી	૭૦
		સંચોરો	૭૦
સુખડ	૫૨	સંધી વા	૭૦
સુખદરસન	૫૨	સંધેસરો	૭૧
સુંઠ	૫૩		
સુનામખી	૫૪	હકીક	૭૩
સુરણ	૫૫	હજરતે યાકુડ	૭૩
સુરણ જંગલી	૫૬	હજરતેહાઉ	૭૩
સુરમો કાળો	૫૬	હજરીઆગોટા	૭૩
સુરવાળા	૬૦	હડતાલ	૭૩
સુરીજણ	૬૦	હડસાંકળ	૭૪
સુરોખાર	૬૦	હરડે	૭૪
સુવરની ચરખી	૬૨	હરડાં, બેરાં, આમળા	૭૭
સુવા	૬૨		

નામ	પાત્રું
હરણુ	૭૮
હરીઠા	૭૮
હળદર	૭૬
હવા	૮૪
હાડકાં	૮૪
હાથીદાંત	૮૪
હારકટીલો	૮૫
હારકણાતો	૮૫
હીરાકસી	૮૫
હીરાદકન	૮૫
હીરાખોર	૮૬
હીંગ	૮૬
હીંગલો	૮૮
હાંડીઆકરણુ	૮૮
હુરહુર	૮૮
હુલહુલ	૮૮

ધ્રાવો પાલો મરી મસાલો.

ભાગ ૩ ને.

રંગે માહી.

- ક. મરદને શક્તી વધે--રંગે માહી ૧ ભાગ, પીપર ૭ ભાગ, મધ ૭, ભાગ મેળવીને તેમાંથી પા અથવા અરધો તોલો ખાનુ ખાધા પછી રોજ થડ પાણી સાથે ખાવું.

રતનજેત.

- ખ. જખમ પુરાય--રતનજેતના આડના દુધમાં લુગડું ભીંજવી જખમ ઉપર મુકવું તેથી લોહી બંધ થાય છે, જખમના ઉપર પોપડી બાંધે છે.
- ગ. કમળો--રતનજેત (તનદીરી) ના પાંદડાંનો રસ બધી ગા તોલો દહીમાં ભેળીને ખાવું.
- ઘ. દુધ વધે--રતનજેતના પાંદડાં છાતીએ બાંધે તો સ્ત્રીને દુધ વધે છે. રતનજેતનો રસ છરીને ચોપડે, સુકવે અને પછી લીંબુ કાપે તો લોહીના જેવો રસ નીકળે છે.
- રતનજેતનું આડ નીપાળાના આડ જેવું ગુણમાં છે પણ તેમાં કસ ચોછો છે.
- ચ. રતનજેતના આડને મોગળાઈ એરંડીઆ કહે છે એના બી ખાવાથી આડો આવે છે. પાંદડાંથી ખલીસ્ટર ઉઠે છે. એ આડનો રસ ચીકાસવાળો છે. શરીર ઉપર લગાડયો હોય તો (Collodian)ની માફક ચોપરી બંધાય છે.

ક નસોને શક્તી આવે, બંધજ રહે, હાથ ધુજતા નરમ પડે—રતનજેતનું દુધ ૩ દીવસ લગાડ્યા કરવું. તેથી ચામડીપર દોહડી કરતું થશે. વધુ લગાડે તો ફેફસાં ઉઠે. રતનજેતનું દુધ ૧ લાગ પાણી ૫ લાગ મેળવીને તેનાં પોતાં નબળી નસવાળા લાગ ઉપર મુઠી ૧ કલાક રહેવા દેવું. અને રોજ લગાડવું. ધુજતા હાથના આંગળાં આ પાણીમાં રોજ ૧ કલાક ઝોળી રાખવાં.

ખ. દાંતનો દુખાવો, દાંતનું હાલવું—રતનજેતના દુધમાં, પાનમાં ખાવાનો કાઠો લીંજવી, સુકવીને દાંતને ઘસવાથી દાંતનો દુખાવો નરમ પડે તથા હીલતા દાંતો મજબુત થાએ. એ ઘણો જાણીતો ઘલાજ છે.

રસોત.

ગ શરીરે પીતના આંદા—રસોત, મરી, અક્રીણ, લીંમડાના પાદડાં ચાકસુકીગરી, પેટેકે બીજ સંભાળે લઈ તેની વટાણા જેવી ગોળી કરી રોજ ૧ વાર ખાવી. નાનું ધાવતું ખગું હોએ તો માલના દુધમાં ગોળી જરા ઘસીને તેની ઉમરના પ્રમાણમાં પીવાડવી.

રખવંતીનું ઝાડ.

રખવંતીનું ઝાડ નાનું છે, અંજીરના જેવા પાંદડાં છે, પાંદડાં પાકે ત્યારે પીળા થાય છે. ઝાડની નીચેની જમીન પીળાશ પડતા રંગની હોય છે, તે ઝાડાડ કીમીઆગરને ઉપયોગી છે.

ઘ. બાલ મોટા થાએ, ટાલકપર બાલ આવે—રખવંતી, હાથી દાંતના વંદેશી ભરામ, ગાડરનું દુધ, એનો સંભાળે લેપ કરે અને લગાડે તો બાળ ઘણા ઉગે, અને મોટા થાએ.

રાઈ.

ચ. જળદર માટે—રાઈ બારીક કરી ગાયના મુતરમાં ૧ થી ૪ વાલ ખાવી.
છ. ફરાજ માટે—રાઈના છાલાંને સરકામાં મેલી તેની પોટલી કરી ફરાજપર

મેલવી.

- ક. માથું દુખે પીત્તના તાવનું તો—રાઇને સરકામાં ચઢાવીને તેનું પલાસતર પગને તળીએ મારી ૧ કલાક રાખવું.
- ખ. જળંદરવાળા દરદીના પેટપર દબાણ કરીએ તો ખારો પડે, ઉપાએ તરીકે રાઇ ગાએના મુતરમાં છુદીને ખાવી. ૧ ઘી ૪ વાલ.
- ગ. રાઇનું પલાસતર કલાક ૦૦ થી ૧ સુધી રાખી શકાય. જગા રાતી થાએ, બળતરાં બળે પણ બલીસટર ઉઠે નહી, ઘણા બળતરાં બળે તો ઘી ચાપડવું.
- ઘ. ઉલટી બેસે—હોજરી ઉપર રાઇનું પલાસતર મારવું.
- ચ. મરંડો મટે—પીડ ઉપર રાઇનું પલાસતર મારવું.
- છ. રાઇના જેવું કામ સરગવાનાં મુળની છાલનું ચુરણ કરે છે, તેમાં ગરમાવો છે; અને ચામડી લાલ કરે છે.
- જ. સંલેખમ માટે—રાતે ગરમ પાણીમાં રાઇ નાખી તેમાં પગ બોળવા. પાણી ઠંડુ પડે તો બીજું ઉકળતું પાણી નાખવું. ૨૦ મીનીટ પગ બોળી રાખવા ગરમ ચાહ પી સુધ જવું.
રાઇના ઝાડનો ગુણ, સરસીઆના ઝાડને મલતો છે. કેરીના બકાણા સરસીયાના તેલમાં, રાઇ મેળવી બનાવે તો લાંબો વખત રહે છે.
- ઝ. દરાજના દરેક મલમમાં તેલ સરસીઉ વાપરવામાં વધુ ગુણ છે.
- ટ. રાઇનો ગુણ સ્પીરીટના જેવો છે બગડી જતું પાણી અથવા દવા, રાઇના બેરશી સારી હાલતમાં રહે છે.
(It has the property of stopping fermentation.)
- ડ. દમ, હાફણ—સરસીઉ તેલ અથવા રાઇનું તેલ ૦ તોલો લઈ તેમાં ગોળ મેળવી ચાટવું. દરદના પ્રમાણમાં વધતું ઓછું અને બે ત્રણવાર રોજ લેવું. આ ઉપાય બહુ સંદેહો, સસતો, ઘરમાં બની શકે તેવો છે.

રાખ ચુલામાની.

૬. વીચ્છુનો દંખ—ઘરના ચુલામાની અરાયાં અથવા છાણાની રાખ

ગાયના જુના સુતરમાં મેળવી દંખ ઉપર લગાડે તો અગન નરમ પડે. મંતર બણી વીચ્છુનો દંખ ઉતારનારા આ રાખ શરીર ઉપર લગાડે છે. દંખ નરમ પડે છે તે મંતરથી નહીં પણ રાખના ગુણથી નરમ પડે છે, દરેક દરદીને કાયદો ન થાયે, કારણ કે તે વીચ્છુની જાત ઉપર આધાર છે; ઘણા સખત દંખ ન ઉતરે.

રાજમ.

- ક. પરમો જુનો—રાજમ ખાવામાં લીએ છે, ઉપાય ઘણો વખણાયેલો છે, એનો ભુકો ખુલ્લી હવામાં ખુલ્લો રહેવા દેવામાં આવે તો, કોઝવાર હવા અને ગરમીના કારણથી આપોઆપ સળગી ઉઠે છે. અગ્રેજી વધદામાં એ ખાવા માટે ના પાડે છે.

રાજ.

- ખ. જખમ, નાસુર માટે મલમ—રાજ નવટાંક, ઘી નવટાંક બંનેને ઠંડા પાણી માં મસળી ૭ વાર ધોવું. દાઝેલાં માટે આ મલમ બહુ ઠંડો અને અકસીર છે. મોરથુથુ, કાથો, ફટકડી દરેક વાલ વીશ ઉપલા મલ મમાં મેળવી પછી જખમ, કોહવાટવાળા દરદો ઉપર લગાડે તો રૂઝ આવે.
- ગ. રાજનો મલમ થડો (જુઓ મલમ)
- ઘ. પાકવવાને મલમ (જુઓ મલમ)
- ચ. કંઠમાળા માટે (જુઓ મલમ)
- છ. પીનદસ—રાજને ગાયના ઘીમાં મેળવી ૪ ટીંપા નાકમાં મુકે.
- જ. નાકમાં મસા, નાકમાં કીડા—રાજ ટાંક ૩, ગાયનું ઘી શેર ૦, કકડા વીને ૭ ટીંપા નાકમાં દીન ૧૪ સુધી મુકવાં.

રીંગણી ઉભી.

- ઝ. અંતરગળ માટે—(ગોળી વધી હોય) ઉભી રીંગણીનું મુળ અને જુની ઇંટને, વાસી પાણીમાં ઘસીને ગોળીપર ૧ દીનમાં ૭ વાર લગાડે આ મુજબ ૫ દીવસ ચાલુ રાખે.

૩-કપાસ.

- ક. અડગરી—કાગળની અંદર ૩ મુકી ખીડી બનાવી સળગાવવી તેનો ધુમાડો પેટમાં લીએ તો અડગરી મટે છે.
- ખ. તાવ ઇન્ટરમીટ માટે—કપાસીઆના ખીની ચાહ એક કપ ભરીને, તાવ આવવાના વખતની એક કલાક આગળથી આપવી.
- ગ. કર્ડાતી ખાયડી—કપાસનાં મુળીઆંની છાળની ચાહ કર્ડાતી ખાય ડીને આપવાથી છોકરાંને જન્મ આપે છે ક વખતે આ ચાહ આપવાથી કાયું છોકરું નીકળી પડે છે.
કપાસની છાલનો અરક વીણાયતી એક્સ્ટરેક્ટ—અરગટ લીકવીડના ગુણ કરતાં જરા પણ ઓછો નથી.
- ઘ. કર્ડાતી ખાયડીને એટલે જણુવાનો વખત થયો હોય પણ છોકરું બહાર કાઢવાની શક્તી ખાઈને ન હોય ત્યારે નીચે મુજબ આપે છે. એથી અંદરનો ભાગ સંકોચાય અને છોકરું બહાર આવે.
કપાસના મુલીઆની છાલ ચાર આઉંસ, પાણી ૨૪ આઉંસ એને ખાળીને ૨૦ આઉંસ પાણી રાખતું એમાંથી ૫ તોલા પાણી દર ૨૦ મીનીટે આપતું.
- ચ. વાળો—નરમાનો રૂના પાતરાંની લેપડી મુકે તો વાળો નીકળી જાય.

... રેવનચીનો સીરો.

- છ. જુલાબ માટે—ખારીક રેવનચીના ભુકાને ૭ વાર સરકામાં પટ આપે. આ પકાવેલો રેવનચીનો સીરો પ્રમાણમાં ખાંડ સાથે ફાંકે ઉપરથી ગરમ પાણી પીએ. ઝાડો આવ્યા પછી ગરમ પાણી ફરી પીએ ફરી ઝાડો આવે, જેટલીવાર પાણી ગરમ ગરમ પીએ તેટલીવાર ઝાડો આવે છે.
- જ. ખઠ, કાખ બલાઇ પાકવે—રેવનચીનો સીરો, રસમતી, એળીઓ, સીકોતરી, સંભાગે લઈ એ સર્વને કુવારના રસમાં મેળવીને લગાડે.

- ક. વસુરી માટે ઇલાજ--રેવનચીનો સીરો, એળીઓ, ગુજર, એને પાણી માં અથવા દારૂમાં ઘસી ઘણા દીવસ લગાડીઆ કરવું.

રેગ માછલી.

- ખ. પુરુષાર્થ માટે,--રેગ માછલી ૭ લાગ, પીપર ૫ લાગ મેળવી ૦૮ તોલો મધ સાથે રોજ ખાય (આ ઉપાય સલામતી લરેલો અને ચોક્કસ છે.)

રેશમ.

- ગ. હેડકી માટે--રેશમ બાળીને તેની રાખ મધ સાથે ચાટવી.

રેહાન.

- ધ. પથરી માટે--રેહાનનના બી તોલા ૭, પીવાના પાણી સેર ૫)માં ભીંજવી રાખી કાદવના વાસણમાં ગાળી રાખવું. પાણીની તરસ લાગે ત્યારે આખો દિવસ એ પાણી પીવું. પાણી રોજ નવું બનાવવું.
- ચ. બેશુદ્ધિ બચ્ચાંને--ઝાડા કળજ હોવાથી કોઈ બચ્ચાંને બેશુદ્ધી થાય છે તે વેળા રેહાનના પાતરાંના રસની પીચકારી સફરામાં મારવી.
- છ. કાનમાં ઢાંક પડે, કસારાં બોલે--રેહાન અને અજમો એ બંધેના પાદડાંનો રસ બંધે મળી ૪ પછંસ લાર કાકડી, તેલં'ર પછંસાભારમાં ઉાળે, પાણી બળે ને તેલના ૧૦ ટોપાં કાનમાં રેડે.
- જ. મોતીઓ આંખનો--રેહાનના પાતરાં છુદીને તેની લેપડી આંખપર રાતરે અને દોસે બાંધે તો આંખનો મોતીઓ ખસે; આંખે દેખાવા માંડે, ઘણા દહાડા ચાલુ રાખવું.

લવાણુદર.

મચ્છર, માંખને એ લવંદરનો વાસ પસંદ નથી.

લવંગ.

ક. બળગમ ૬ માસમાં દુર થાય—લવંગ નંગ ૩, જવખાર વાલ ૨) આદુના રસમાં વાટી ચેવલી પાન સાથે ખવાડવું.

ખ. કોલેરા પ્રીવેનટીવ—કોલેરા લાગુ નહીં પડે માટે રોજ બેવાર નીચે લખેલી ચીજો આપવી.

લવંગ ૧૦ તોલો, મરચાં ૧૦ તોલો, સુક ૧૦ તોલો, તજ ૧૦ તોલો, જવત્રી ૧૦ તોલો, જાયફળ ૧ નંગ, ઘાંડી ૨૦ આંઉસમાં સાત દીવસ લીજવી ગાળીને લેવું. ૧ થી ૨ તોલા રોજ લેવું.

ગ. અડગરી, ગળું બેઠેલું—હોય તો તે માટે લવંગ ચારને દીવેલની તથા ઘીની બતી ઉપર ગરમ કરવામાં તેના કુલને બાળી મુકવાં પછી મોઢામાં તે લવંગ ચાવી ચુસ્યા કરવું.

ઘ. દાંત—દાંતના પારાને લવંગ મજબુતી આપેછે, ખરાબ વાસ દુર કરે છે દુખતા અને કળતા દાંત ઉપર લવંગ ચાવીને રાખવાથી દુખાવો નરમ પડે છે. મોંમાં ખરાબ વાસ આપે તેવા માણુ સોએ ચાર લવંગ રાતરે મોંઢામાં રાખી સુવું, સહવારે ચુકી નાંખવાં.

ચ. કરણ કુલ—લવંગને સોનાનું પડ ચઢાવી તે લવંગ કાનની શોભા માટે આગળના બહુ લોક રાખતા હતા.

છ. ગળું બેઠેલું—લવંગ અને સાકર ચુસવાથી ખુલ્લું થાય છે.

લસણ.

જ. આમને પાચન કરવામાં સુક જેવી અકસીર છે તેવું લસણ પણ છે.

ઝ. આમ, અતીસાર, કોલેરા—એના આવતા જાડ માટે લસણનો રસ પીવાથી જાડ બંધ થાય છે.

ટ. ખરજવા માટે—લસણની લેપડી મુકે તો બધાં લીંગડાં નીકળી જાય જગા લાલ થાય ત્યારે ઠંડો મલમ મેલી રૂઝ લાવે.

ડ. કુતરાના ઝેર માટે—લસણની લેપડી કરી ડંખ ઉપર મુકે, લસ

જુનો રસ પીવામાં આવે અને લસણ ખાવામાં ખોરાક સાથે વાપરે (એ ઉપાય ઘણો જાણીતો છે.)

- ક. અડદીઓ વા-મોંડું વાંકુ થાય — તો લસણ વાટી તલના તેલમાં ખાવું, અડદના લોટમાં લસણ મેળવી તેનાં વડાં કરી તેલમાં તળી ખાવાં. લસણ ખાનારા માણસે ગોળ ખાવો નહીં.
 - ખ. સાંપનો દંખ — લસણ છુંદી ગાયના ધીમાં મેળવી ડંખ ઉપર મેલવું.
 - ગ. પથરી માટે — સુકું અથવા લીકું લસણ ખાવામાં રોજ ઘણું વાપરે તો તેને પથરી બાઝવા દેય નહીં.
 - ઘ. શરદી માટે, બેસુદ્ધી માટે, નાડી ધીમી હોય ત્યારે — લસણ, રાખ, અને સરકો ખુબ મેળવીને તેનું પલાસતર પગના તળીયામાં અને ટેટાં ઉપર મારવું. ઘણી અગન બળે તો કાઢાડી લેવું છાગરા ઉઠે તો અડચણ નહીં. એ કામ માટે કેનથારદીસ માખીને સરકામાં છુંદી લેપ લગાડે છે. તેમજ ચીતરો, તથા જમાળગોટાના બાંને છુંદીને લેપ કરે છે. ફેફસા આ ઉઠાડવાની શક્તી એમાં વધુ છે.
 - ચ. કોલેરામાં — લસણ છેલ્લી તેના હારડા બનાવી દરદીના ગળામાં ચઢાવે, કમરે બાંધે, શરદી દુર થાય અને ફાયદો કરે, એ હારડા ઘરના દરવાજામાં પણ ટાંગે છે.
 - છ. તાલીઆ તાવ માટે સરતી દવા — જમવા પેહેલાં દરદીએ લસણ અને તલ સાથે વાટીને ખાવું. ઘણો સરસ ઉપાય છે.
 - જ. કુતરાના ઝેરનો હડખવાનો ઉપાય — ફરેન્ય એકેદેમીડ સાએન્સમાં નવી સોધ થઇ છે જે કુતરાના ડંખ ઉપર લસણ છુંદી તરત બાંધી દેવાં અને લસણનો ઉમળો ૭ દીવસ પાવો તો હડખ માણસને લાગે નહીં. આ ઇલાજ દેશી વઇલામાં તો બહુ આગળનો જણાયેલો છે. પશ્ચીમના દેશોમાં સોધો થાય છે તે દેશે દેશ જાણવામાં આવે છે. દેશી વઇલામાં જે દવા ઉમળા છે તે ઘરનો પાકોશી પણ જાણી શકતો નથી. આ રીતી મુજબ વઇલું ઢંકાઈ ગયલું છે.
- એક કળીવાળું લસણ વધુ બેસ રાખે છે.

- ક. કાનનો દુખાવો, બેહેરાપણું, સરદી થયલી હોય તો—એક લસણની કળી કાનમાં રાખે અથવા લસણને છુંદી તેલમાં કકડાવી કાનમાં મુકે તો શરદી તુટે છે.
- ખ. લોહી ફરતુ કરવા માટે—લસણનો રસ ૧૦ તોલા, બદામનું તેલ (તલનું તેલ પણ ચાલે) ૨૮ તોલા ઉકાળવું, રસ બળે, અવાજ નીકળતો બંધ પડે ત્યારે ચુલા ઉપરથી ઉતારી લેવું, તે મસલવામાં લેવું.
લસણનું તેલ--એક ભાગ લસણ છુંદેલી અને ચાર ભાગ તેલ ને રસ બળી રહે ત્યાં સુધી ઉકાળવું.
- ગ. મરદને શક્તી માટે—લસણ, આદુ તથા કાંદાનો રસ દરેક ૦૧ તોલો મધ ૦૧૧ તોલો, ઘી ૦૧૧ તોલો, ઇંડાની દાળ કાચી ૧ એ સઘળું મેળવીને ૧૨) દીવસ સુધી રોજ ખાવું, ઇંડાની સફેદી તથા મસાલાના છુંદાને ઘીમાં તળી રોટી સાથે ખાવું.
- ઘ. કાનમાં પાણી ભરાવાથી કાન પાકે તેનો ઇલાજ—લસણનો કળી ૩ ફટકી ટાંક ૦૧ બંધેને ખુડતાં પાણીમાં ભીંજવી રાખે. ૬ ઘડી સુધી રાખીને ભીન તોલો ૦૧, ધુપરેલ તોલા પાંચમાં ઉકાળે, ફીન ભાગે ને થડું પાડીને તે તેલના ૧૦ ટીંપા કાનમાં નાંખે.
- ચ. સાપનું, વીચ્છુનું, વંદરનું ઝેર—કાળા મરીના ભુકાને લસણના રસ સાથે ઝાડી બનાવી રાખે તેને પાણીમાં ઘસી દરદીને અંજન કરે.
- છ. કાંસ લાગે અથવા કાંટો ભાગે તો લસણ છુંદીને બાંધવી; કાંટો ન નીકળે તો પછી બકરાનું ફેફસું બાંધવું કાંટો ખેંચાઈ આવશે.
- જ. આંકડાં આવે તેનો સેક—લસણ ૧ ભાગ, ઈંટના કટકા સોપારી જેટલા નાના ૧ તોલો, ભાત (કરડનું) ૧ તોલો, મીઠું ૧ તોલો. આ બધાને ઠીકરાં ઉપર સેકીને લુગડામાં મુકી સેક કરવાથી શરીરમાં આવતાં આંકડાં બંધ પડે.
- ઝ. હડખાયલાં કુતરાંના ઝેર માટે—લસણને છુંદવી. ડંખને ઘોઈને પછી લસણ છુંદેલી ડંખપર ઘસવી અને તેનો છુછો ડંખપર બાંધવો. દરદીને ૭ દીનસુધી લસણનો ઉકાળો ખોરાક ખાતી વખતે

ખોરાક સાથે પાવો. હુડખુ લાગશે નહી, એની અસર અત્યુક છે. સંધીવા, લકવા માટે—લસણનું તેલ મસળવામાં આવે છે. તેમજ એને ધીમાં તળીને ખાવામાં લીએ છે.

ખ. ઉપદ્યુ બચ્ચાને થાયે તે વખતે લસણનું તેલ છાતીએ મસળે છે Indolent tumour, ને પીગળાવવા માટે લસણની લેપડી મુકાય છે.

ગ. કાનનો દુખાવો, બેહરપણુ—એ માટે લસણની બે કળી ૧ તેલમાં મીઠા તેલમાં કકળાવી નાનમાં ટીપાં નાંખવાં.

ઘ. ગળાંનો દાકરો મોટો થાયે ત્યારે કાંટીકની માફક લસણનો રસ તે ઉપર લગાડે છે.

ચ. વીચ્છુનાં દંખ માટે લસણનો રસ મધમાં મેળવી પાવો.

લસોઢા.

ખાલ ઉગે નહી.—લસોઢા પાણીમાં ઉકાળી તે પાણીથી ખાલ કાઢવાની જગા બીજવી રાખે.

લાંકડાંનો વેહર.

આલકોહોળની બનાવટ નીચે મુજબ છે. વેહરને પાણીમાં નાખવો તેની અંદર એસીદ સલ્ફીટ્રીક નાખી ગરમ કરવું. આ કીરીઆ થી ગ્લુકોસ ઉત્પન્ન થાયે છે; તેને બાન (ferment) આવવા દઈ જંતમાં ગાળી કાઢવું એટલે વેહરમાંથી આલકોહ થશે.

લીમ (બકાલ) મીઠો.

ગોળીમાંથી પાણી કાઢવાનો હલાજ—(જુઓ ખુરાસાની અજમે). માથાંનો ખોડો તથા છત્રી કુદલી—લીમડાની મીજ તેલમાં ઉકાળીને લગાડવું.
એ દુરગંધનાશક છે.

લીમડો કડવો.

- ક. ખાત કાળા થાય—વેગણું લીલું, જમાલગોટો, બીલામો સંભાળે છુંદીને તેની લેપડી કરવી. લીમડાના ઝાડને કાણું પાડી અંદર તે લેપડી સુકવી તે કાણું ગાખડું મારી પુરી લેવું, ઉપર છાણ કાદવ લગાડી દેવો, ઝાડ ઉપર ફુલ આવશે તે કાળા રંગના આવશે તે પાન સાથે ખાવાથી ખાજ કાળા થાય છે. બકરાને એ ફુળ ખવાડે તો સફેદ બકડું કાણું થઇ જાય છે, ઇલાજ બહુ સહેલો છે.
- લીમડાના ઝાડની હવા તંદુરસ્તી આપે છે.
- ખ. કરમ—પાંદડાંનો રસ પીવાથી કરમ મરે છે. શરીરના કોહોયલા ભાગ ઉપર પાંદડાંની પોટીસ સુકવાથી, કોહોવાટ નીકળી જાય છે, જીવ જંતુ મરી જાય છે અને રસી નીકળતી બંધ પડે છે. લીમડાનું તેલ—એનાં બીનાં મગજમાંથી કાઢેલું તેલ કડવું ઘણું છે.
- ગ. મસા હરસના—તેલ મસા ઉપર બથુક લગાડવું. બણીતો ઇલાજ છે ઠંડક આપે છે અને મસા ચીમલાઇ જાય છે.
- ઘ. બાળ વધે છે—લીબોડીનું તેલ ખાલનો વધારો કરે છે, ખરી પડેલા બાળ પાછા લાવે છે. સારી પેઠે મસવવું જોઇએ.
- ચ. બુ—તેલ ચોપડવાથી માથામાંની બુ મરી જાય છે.
- છ. પાડું—લીમડાની છાલને છુંદી પાઠા ઉપર સાત દીવસ બાંધે તે પાડું બેસી જાય છે, બુનું હોય તો તે પાકે છે.
- જ. ગુરદાના દરદ, રેતી—લીમડાની છાલનો કાઢવો દીવસમાં ત્રણવાર પીવો. દરદ નબ મરે છે.
- ઝ. હરસ—૧ તોલા લીંબાની તલમાં ૧ વાલ કપુર મેળવીને એક ટીપું પ તાસામાં નાંખી, સગરમાં સાત દીવસ ખાવાથી મસા સારા થાય છે.
- ટ. દાંતણ—લીમડાંની ડાઝીનું દાંતણ કરવાથી મોંઢાના જીવ જંતુ મરી જાય છે.
- ડ. ગુરદાના દરદ માટે—ફુળ અથવા લીમડાના ઝાડનો કોઇ પણ ભાગ રેતી અથવા ગુરદાના દરદને ફાયદો કરે છે, કોઇ પણ રીતે એ

ખાવામાં લેવાથી ફાયદો થાય છે.

- ક. ભુખને મારવા માટે—લીમડાંના પાંદડાં ચાવવાથી ભુખ મરી જાય છે. જંગલના સાધુઓ, ભુખ ઓછી કરવા તે પાંદડાં ચાવે છે.
- ખ. સીતળાના દરદીને લીમડાની કુમળી પાતરી (કુમાપાત) અને જેઠી મધનું છોડું એને પાણી સાથે ગોળી બનાવી ૧ વાત જેટલી ગોળી દરરોજ દાણા દેખાય ત્યાં સુધી આપવી. આથી દાણા ખદુ નીકળે નહીં, અને પીડા ઓછી થાય છે.
- ગ. સાંપનું ઝેર ઉતરે—સાંપે કરડેલા માણસ ૩ દીન સુધી મરતો નથી એવી કહેવત ચાલે છે, પુરાવામાં એ છે જે કેટલાક ભરવાડ લોકો સાંપે કરડેલા દરદીને રાખી મુકી તેની આગળ ૩ દીવસ ને રાત ચાતુ બજન કર્યા કરે છે. કેટલાક ગામમાં એવો રવાજ છે કે સાંપે કરડેલા દરદીને લીમડાના ઝાડ ઉપર ઝોળી ખાંધી તેમાં ૩ દીન સુવાડી રાખે છે.
- ઘ. લીમડાને અને સાપના ઝેરને વેર છે. સાંપે કરડેલા દરદીને લીમડા ખવાડે તો કડવો લાગે નહીં, ઝેર ઉતરે ત્યારે કડવો લાગે છે, એટલે ઝેરનું ભેર વધુ હોય તો લીમડાનું ભેર જણાય નહીં, ઘણું વખતે લીમડાનું ભેર વધે ત્યારે ઝેરનું ભેર ઘટે છે. લીમડો ઓછા પ્રમાણમાં લેવાથી ભુખ વધારે છે.
- ચ. તાવ—આખું ઝાડ તાવના કામમાં વપરાય છે.
- છ. મધ—લીમડાંનું મધ કડવું, અને વધુ ગુણકરતા છે.
- જ. ગળો—લીમડાની ગળો વધારે ફાયદો આપે છે.
 “નીમ ગુણ છત્રીસ, હડ ગુણ, ખત્રીસ”
 આ કહેવત હજુ ચાલુ છે એટલે લીમડાના ઝાડમાં ૩૬ ગુણ છે, અને હરડેમાં ૩૨ ગુણ છે. એટલે એ બે ચીજોનું સેવન કર્યું હોય તો ફાયદો કરે છે.
 “નીમ ગુણ ૩૬, હડ ગુણ ૩૨” વિદ્વાનો એની સમજૂતી એવી આપે છે કે કોઈ પણ સાથે તકરાર કરતાં, અથવા કલુઓ કરતાં સામેતાને નમી જવું તેમાં ૩૬ ગુણ છે. અને તેનાથી હઠી જવું

તેમાં ૩૨ ગુણ છે. એટલે તકરારનું અને કળ્યાનું સમાધાન હઠી જઈને અથવા નમી જઈને કરે તેને બહુજ ફાયદો છે. લડવામાં બેહુક નુકસાન થાય છે.

- ક. વીચ્છુનો દંખ ઉતરે—લીમડાના પાદડાં ચાવીને ચુક કાનમાં કુકે, શરીરની દાબી બાજુ દંખ હોય તો જમના કાનમાં કુકે, જમની બાજુ એ દંખ હોય તો દાબા કાનમાં કુકે.
 - ખ. હરસ માટે—લીમડાના ૨૧ પાનને ફેતરા વગરની મગની દાળ સાથે વાટી તેના વડાં બનાવી ઘીમાં તળીને ૨૧ દીન સુધી રોજ ખાવાં. સમુદ્રનું મીઠું ખાવું નહીં, સીંધવ થોડો ખાવો.
 - ગ. શરીરે બળતી દાહ મટે—લીમડાની કુપળને વાટી પાણીમાં વલોવતાં જે ફીણ આવે તે શરીરે લગાડે.
 - ઘ. પીનદસ—લીમડાના બીજનું તેલ સુંઘવાથી ચીપડાં બંધાય નહીં અને ખરાબ વાસ દુર થાય.
 - ચ. કુતરાના ઝેર માટે—લીમડાના પાદડાંનો રસ પાસેર તેમાં ખાંડ નાખીને પાવો. ઝેર ઉતરે.
 - જ. નાસુરવાલો દરદી—હમેશાં લીમડાનું દાટણ કરે તો ફાયદો થાય.
 - ઝ. રતાંધળો—લીમડાનું મુળીઉ અને બાવળની પાળીનો ક્વાથ પીવામાં લેવો.
- લીમડો સાપના ઝેરને ચોક્કસ હદમાં દાબે છે.
- ઞ. ભુખ વધે, મોઢે સ્વાદ આવે—લીંબોળી અને લવંગ પાણીમાં વાટીને પીએ છે.
 - ટ. રગતપીત માટે—આમળા તથા લીમડાનો રસ દરેક ૧૦૦ તોલો મેળવી ને સાકર સાથે દીન ૨૧ ખાય. (ઇલાજ ચોક્કસ છે.)
 - ડ. કોલેરાના અને પ્લેગના બચાવ માટે—લીમડાંની ગોળી રોજ ૧ ખાવી. લીમડાની ગોળી—પાતરાં રૂપીઆ એક ભાર, કપુર રતી ૧, હીંધ રતી ૧, ગોળ સાથે ચણા જેટલી ગોળી બનાવી રાતરે રોજ ખાવી.
 - ડ. આતસક માટે—લીમડાની તથા સરસની છાલ અને બાવળની છાલ ૬

રેક તોલો ૧૫, પાણી સેર ૧૫ ઉકાળીને પાણી ૧ સેર રાખી તેમાંથી તોલો ૪ એકવાર પીવું.

- ક. કોહોડ--કોઇવાર લીમડામાંથી રસ ઝરપે છે તે પીએ અને ચોપડે તો કોહોડ સારો થાય છે.
- ખ. સફેદ કોહોડ--લીમડાની મીજ, પાતરાં અથવા કુળ ૨ થી ૬ માસા રોજ ખાય તો દીન ૪૦ માં કોહોડ સારો થાય છે.
- ગ. તાપોદીઆ માટે--લીમડાની છાલ અને રતાંજરી ઘસીને ચોપડે છે.
- ઘ. હરેક જાતના તાવ માટે--લીમડાનો ઉકાળો પીએ, તાવ હોય ને પીએ તો નુકસાન નથી. જીવડા પડેલી જગાને લીમડાના પાતરાંના ઉકાળાથી ધુએ છે.
- ચ. લીમડાના પાતરાં સાથે ઉકાળેલા પાણીથી નહાય તો શરીરની ચેળ નરમ પડે.
- છ. ગર ગાંઠ પકવે--લીમડાનાં પાતરાંની પોટીસ કરે તો પકવે છે.
- જ. નાકમાંથી લોહી પડે, જીવડાં પડે--તો લીંબોળીનું તેલ નાકમાં મુકે છે.
- ઝ. કાળા કોડ માટે--લીમડાની મીજ સરકામાં ઘસી ચોપડે છે.
- ટ. સુકી ખુજળી માટે--લીમડાનું કુંપળ તોલો ૦૫ પાણીમાં વાટીને ગાળીને દીન ૧૫ પીએ છે.

લીલી ચાહ નામનુ ઘાસ.

આ ઘાસની ચાહ બનાવે છે તેમાં ૧૫ તોલો લીલાં પાતરાં અને ૧૫ સેર ઉકાળેલું પાણી મેળવીને બનાવે છે.

- ક. ખચ્ચાંને ઝાહાડા તથા ઓકારી માટે એ ચાહ કામ આવે છે.
- ઘ. હસતાન બરાબર ન આવે તે માટે એ ચાહ પીવાએ છે.
- ચ. ચાહનું તેલ (ઈનદીઅન મોલીસા આઇલ-વરખીના આઇલ), કોલેરા નું વામીટ બંધ કરે છે. ૫ ટીપાં ખાંડ સાથે અપાય છે.
- ટ. આ તેલ તથા કોપરેલને સંભાળે મેળવીને, નજળા તથા વા ઉપર મસળે છે.

લીલો ફળ-નીળો ફળ-કુપણીનું કુળ-કવંલનું કુળ.

ક. માથુ ગરમીનું દુખે અને ધાત જાય—તો એની ચાહ પીવાથી ફાયદો થાય છે.

લીંડી પીપર.

ખ. દાંતનું મંજન, હાલતા તથા કળતા દાંત સારા થાય—લીંડી પીપર નાની, સીંધવ લુણુ, જીરું, બદામના કેચલાં બાળેલાં સંભાળે મેળવી સવાર સાંજ દાંતે ઘસવુ.

ગ. અજીરણુ, બંધકોષ, જીર્ણવર, જીનો તાવ—માટે ચૌકસ ઇલાજ નીચે મુજબ છે:—હરડે નંગ ૨૦૦, આમળા નંગ ૨૦૦, લીંડી પીપર નંગ ૨૦૦ આ બધી ચીજને કાદવના વાસણમાં મુકી બાખરાના ખારમાં ભીંજવી રાખે તે સુકાય ને તેનું ચુરણ કરે. પછી ચુરણ ૧ ભાગ, સાકર ૦ ભાગ, મધ ૪ ભાગ, ઘી ૩ ભાગ એ બધાને મેળવી ખરણીમાં (માટીના રીઠા વાસણમાં) મુકી, ખરણીનું મોહ બંધ કરી ૬ મહીના જમીનમાં દાટે. એમાંથી ૧ તોલો રોજ સહવારે ખાઈ ઉપરથી દુધ પીએ તો બળ, બુદ્ધી પાછી આવે.

લીંબુ.

ધ. તરસ મટે—ખાટાં લીંબુ ૨-૩ નો રસ ખાંડ સાથે સરખત કરી પીએ, અથવા કાળી દરાખ ૨ તોલા ડંડા પાણી સાથે ચોળી ગાળીને પીએ.

ચ. દાઢી પાકે—તે માટે લીંબુના રસમાં લુગડાંને ૩ પટ આપવાં તેની રાખ કરવી, દાઢી ઉપર લીંબુનો રસ ચોપડી ઉપર તે રાખ ભભરાવવી. આથી દાઢી પાકેલી સારી થાય છે.

જ. દાંતમાંથી લોહી નીકળે ત્યારે લીંબુ દાંતે તથા પાસએ ઘસે છે. કોઈ થી ખટાશ સેહેવાય નહીં તો મીઠાં લીંબુ વાપરે તેનો ગુણબી

ઘણું છે.

- ક. માંકડીના કુલ્લા માટે લીંબુનો રસ અને તેલ મેળવી લગાડે તો સાફ થાય છે.
- ખ. હરસ માટે--વાડીમાં જઈ લીંબુના ઝાડ ઉપરથી ૭ લીંબુ આતવાર ને હીવસે લાવે. રોજ અડેક લીંબુ ૭ દીન સુધી દરદી ચુસે, તો હરસનું લોહી બંધ થાય.
- ગ. સંધીવા માટે--લીંબુનું સરખત પીવામાં દરદીને ચાલુ આપવું, પણ કેટલાક દરદીને લીંબુ ખાવાથી સાંધા તરત પકડે છે તે બાણવું.
- ઘ. કાનની બગાઈ--કાનમાં બગાઈ હોય ત્યારે લીંબુનો રસ ૧૦ ટીપાં કાનમાં નાખવાથી બગાઈ નીકળી પડે છે.
- ચ. ખુજળી માટે--લીંબુનો રસ તલના તેલ સાથે સંભાગે મેળવીને મસળે.
- છ. દરાજ માટે--લીંબુના રસમાં આંમલીનો ચીચોટો ઘસી લગાડે તો દરાજ મટી જાય છે.
- જ. કમળો જાય--લીંબુની ફાડમાં ચુનો મેળવીને ચુસે.
- ઝ. કમળા માટે--લીંબુના રસમાં સમુદ્ર ફીણ ઘસીને આંખમાં આંજે. પાકાં લીંબુ આંખ ઉપર ઘસે તો ગરમી મટે છે, પાકાં લીંબુને ઉપર માખણ ચોપડી, તેને પાણીમાં આખી રાત સુકે પછી તે માખણ આંખમાં લગાડે તો ઠંડક આપે છે અને આંખના દરદને કાપે છે.
- ટ. કીડ--લીંબુનો રસ, સુખડનું તેલ, દીવેલ સરખે ભાગે મેળવીને મસળવું, ચાહમાં ખાંડ તથા લીંબુનો રસ નાંખી પીવાથી હાંફણ નરમ પડે છે (સાથે દુધ લેવું નહિ જોઈએ.)
- ઠ. સાપનું ઝેર--દરદીને લીંબુનો રસ પીવામાં આપે અને શરીરે ચોપડે છે. બે ત્રણ વાર આ મુજબ કરવું. તડકે શરીરની ચામડી કાળી પડે (Skin burn) તો લીંબુનો રસ અને ગદીસેરાઈન, સરખે ભાગે ચોપડવું.
- ડ. કિસરમાં લીંબુનો રસ નાંખવાથી રંગ પાકો થાય છે.

- ક. હાંત કુટે—બચ્ચાના, (Wisdom tooth) તેમજ મોટા માણસના હાંત કુટે ત્યારે, તથા દુખાવો થાય ત્યારે, લીંબુનો રસ પાસા ઉપર મસળે છે.
- ખ. કોલેરા—લીંબુના રસનો ગુણ જીવનંતુ મારવાનો છે. માટે એના રસમાં હીંગ, જીરું, લસણ, સુકં, ગંધક, મરી, પીપર, સીધિવ સંભામે મેળવી ૦૫ તોલો દર ૩ કલાકે દરદીને આપવું.
- ગ. કોલેરા—કરેલાના રસમાં તલતુ તેલ નાખી પીવાડે.
- ઘ. કમળા માટે—લીંબુના રસના ટીંપા ૨ દરેક આંખમાં નાખે છે.
- ચ. બાળ વધારવા માટે—લીંબુના રસમાં આમળાનો ભુકો મેળવી લગાડવું.
- જ. આંખની ગરમી માટે—લીંબુ કાગડી લઇને તે આંખે ઘસી આ કરવું.
- ઝ. તેલના ડાઘા કાઢવા માટે—લીંબુ અને ટરપેનટાઇન મેળવીને ડાઘા પર મસળવું.

લુણીની ભાજી.

- મ. અકીલનું ઝેર—લુણી ભાજીનો રસ તોલા ૧૦ પીવાથી ઉતરે છે.
- ટ. ઘાત બચ ત્યારે—ભાજી કચી સહુવારે ૦૫થી ૧ તોલો ખાવી અથવા ઘી સાથે પકાવી ખાવી આથી પીસામે જતી ઘાત અટકે છે.
- ડ. તોતડપણું—લુણીની ભાજી ખાવાથી તોતડપણું ઠમી ધાય છે.

લોહું.

- ક. પીસાળ બે અખત્યાર આવે—શરદીનું કારણ હોય તો તરસ લાગે નહીં અને પીસાળ ઉતાવળે આવે. મારેલું લોહું ૧૦ ભાગ, સુકં ૨૦ ભાગ, સાકર ૩૦ ભાગ મેળવીને દરરોજ ૦૧ તોલો ખાવું.
- ઘ. પીસાળ ઘણી છુટે તો—ટીંકચર સ્તીળ ટીંપા ૨૫ અને પાણી આઠસ ૧૫ પાવું. બંને કલાકે ૩ વાર પાવું. પીસાળ બંધ થાય.

લોધર.

- ચ. લોહી બાઝી ગયું હોય તે જગાએ લોધર અને આમળા વાટી

લેપ કરવો.

- ક. પરમો—જુના પરમા માટે લોધરનો ભુકો તોલો ન મધ સાથે ખવાડે છે.

લોખાન.

- ખ. મીઠી પીસાળ માટે—લોખાનના કુળ વાત ૧ થી ૨ જમવા અગાઉ તરત લેવું. ખાંડ ખાવી નહીં (Boston Medical Journal) ખાવાના વખત સીવાય ક વખતે કંઈ ચીજ ન ખાવી.
- ગ. રેટી કાટે છે—એમોનીઆ બેનઝોએટ રોજ ૧૦ એન ખાવાથી ધાત જતી અટકે. રેટી પીગળે છે લોખાન, ખાંડ દરેક ૧૫૦ પેસાબાર ઘઉંનો આટો પેસા ૩ બાર મેળવીને સેકવું, ૧૫૦ પેસાબાર ભુકો મધમાં લેવો. (ઉપાચો થોડસ છે.)
- ઘ. જખમનું લોહી બધ પડે—લુખાનનો અરક ૩માં બોળી જખમ પર મુકે.
- ઙ. લોટો અને અને મલમો ખરાબ ન થાય માટે લુખાનના કુળ અંદર મેળવે છે.
- ચ. દરાઝ માટે—લોખાન લીંબુના રસમાં ઘસી ચોપડવું.

વચ્છનાગ.

- વચ્છનાગને સાફ કરવો—ગાયના મુતરમાં ત્રણ દીવસ બોળી રાખવો એટલે ચોખ્ખો થશે.
- જ. સંધીવા, માથાનો દુખાવો, વાળો પગે હોય—સંધીવામાં જ્યારે સોજો ન હોય ત્યારે અને માથાના દરદ માટે તેમજ વાળા માટે વચ્છનાગ પાણીમાં ઘસી લેપડી મુકવી.
- ઝ. તાવ—તાવ ચઢવા પહેલા વચ્છનાગના અરકના ૫ ટીપાં પાણી સાથે આપવાં.
- ટ. ઠંડી માટે, શરીર દુખે તે માટે ૨ ટીપાં ટીકચર એકોનાઈટ દર પંદર મીનીટે પાણી સાથે આપવામાં ફાયદો કરે છે.
- તેલ વચ્છનાગનું—૦૧ શેર વચ્છનાગ છુંદી પાણીમાં પલાવવા, તેમાં

- ૪ મેર દુધ, ૧ શેર તેલ નાખી ઉકાળવું. માવો ખની તેલ છુટું પડે ને ગાળી લેવું. દુધને બદલે કોઈ પાણી વાપરે છે.
૬. સુણ જેડરી લકવો—વછનાગનું તેલ મસળે છે તેથી કાયદો થાય છે
- ખ. સલેખમ—માટે વછનાગના ટીંકચરનું ૧ ટીપું ગરમ પાણી સાથે દર કલાકે પીવા કરવું.
- ગ. મરડા માટે—વછનાગ ટીંકચરનું ૧ ટીપું પાણી સાથે દર ૦૧ કલાકે પીવું. ૧ કલાક પછી ૧ ટીપું પાણી સાથે દર ૧ કલાકે પીવું.
- ખ. નસો ઢીળી પડે ત્યારે—વછનાગ, અદ્રીષુ, ધતુરાનાં બી સંભાળે ચુરણ કરી ગાયના ઘીમાં નસો ઉપર લેપ કરે. તત્કાળ ચમત્કાર ખતાવે. અને નસોમાં શક્તી વધે.
- ચ. નસો ઢીળી પડે ત્યારે—વછનાગ, બીંટા, ગળો સંભાળે ઘસીને નસોપર લેપ લગાડવો. લેપ સુકાયા પછી ઉના પાણીથી ધોવું, પછી ઘી મસળવું.
- ઞ. ગોળીએ અંતરગળ લેપ તે—વછનાગ રાંધેલો, એળીઓ, જવખાર ઉપલેટા, શુગળ, એ સરવેને ખખરાવી લેપ કરવો.
- જ. સાપનું ઝેર—વછનાગ બે માસા પાણીમાં ઘસીને તરત પીવાડે તે ઝેર ચઢે નહીં કેટલાક ગોળીઓએ હુમેશાં પોતાની પાસે વછનાગ રાખે છે. સાપ કરડે કે તરત તે ચાવીને રસ ગળી ભાય છે. જનવરનાં ડાખ ઉપર વછનાગ ચાવીને લેપડી મુકી દીએ છે. આ ઇલાજથી ઝેર ચઢતું નથી.
- ઙ. અંતરગળ માટે—વચનાગ, (શીપેલો) એળીઓ, જવખાર, ઉપલેટા, શુગળ સંભાળે ખલીને બાંધે, ખખરાવીને લેપ કરે, એરંદનાં પાતડાના રસમાં ખખડાવે, ને લેપડે, ઉપર એરંડીઆનું પાતડું બાંધે ને લંગોટ વાળે. અથવા ગાયના પીત્તાનું પાણી ગોળીએ લેપડે તે અંતરગળ નરમ પડે.
- ટ. કાયદા કે રીંચ, ખાલગરો, મરી, એરંડીઆના બી સંભાળે વાટીને પાનના રસમાં ચીની બોર જેવી ગોળી કરીને સહવાર સાંજ ખાવી

- ક. કાનમાં દુખાવો થતો હોય તો વચનાગના અરકનું ૧ ટીપું રૂમાં મુકી તે રૂ કાનમાં ખોસવો.
- ખ. વચનાગ સીધ થાય—વછનાગને હુગડાંની પોતલીમાં મુકી ૨ શેર દુધમાં ૨ પોહોર ઉકાળે તો સીધ થાય.

(વછનવેલો)—વસંતવેલો—ગારૂડી—પાતાલ ગરૂડી.

- ગ. હરસ માટે—જીવારના ખેતરમાં વછનવેલો ઘસો થાય છે એના પાંદડાંની લેપડી સફરા ઉપર મુકવાથી લોહી બંધ પડે છે.
- ખ. હરસ માટે—વસંતવેલો બાતે ઘસો ઠંડો છે. એના પાંદડાંનો રસ કાઢી ઠાઠવના કોડીઆમાં રાખવાથી જેલી જેવું બંધાય છે તે હરસ માટે ખવાય છે ને તેથી લોહી પડતું તરત બંધ પડે છે.
- ગ. વસંતવેલો—ગારૂડી—પાતાલગરૂડી, પાણીમાં આમળાથી પાણીને જમાવે છે. પાણી ઘાડું કરે છે.
- ઙ. મસા માટે—વસંતવેલોનો રસ તથા સત્યાનાસીના છોડનો રસ સરખે બાગે મેળવવો, ગરમ કરવાથી પાતલો થયે તે બાટલીમાં બરી રાખી તે મસા ઉપર લગાડ્યા કરવાથી મસો ખરી પડે છે.

વજ્રકાવળી.

- જ. ફીફ્ટ—મુરગી—મરગી માટે મોટા ઉંદર (કોહોર)ના સફરામાં વજ્રકાવળી મુકે તે ઉંદરને હાંડીમાં મુકી ૩ માંસજમીનમાં દાટી રાખે. પછી આ વજ્રકાવળીને જવના પાણીમાં ઘસીને ટીપા ૩ નાકમાં નાંખે તો કીડો મરે ને ફીફ્ટ સમરે છે.
- ઝ. જી—શરીરે પડે તો વજ્રકાવળી ૧ બાગ અને ઉપલોટ ૨ બાગ તેલમાં ઉકાળીને ૭ દીન શરીરમાં ચોપડીને નાહવું.

વજ્ર-ખાળાવેજ.

- ઞ. દાંત ભરવાને આવે છે તે વેળા બહુ વેદના થાય છે. કોઈવાર લીલા

આકા બહુ આવે છે તાવ ખસતો નથી, બચ્ચુ મુરડાલ થઇ જાય છે. અંગ્રેજી દવામાં સુધીંગસીરપ, ટીડીંગ પાઉદર, કેપોમળ આપવામાં આવે છે. દેશી વધડું બાળાવજની લલામણુ કરે છે બાળાવજને પાણીમાં ઘસીને મોઢાંના પારા ઉપર મસળે છે અથવા બાળાવજનું આંગળીયું બનાવી ગળામાં નાખીઉં હોય અને તે આંગળીઉં બચ્ચુ ચુસીઆ કરે તો વેદના ઘણી ઓછી થાય.

ક. નસો છુટી પડે—વજ, આસંધ, ગજપીપર સંભાગે લેંસના માખણમાં મેળવી મુરડાલ જગાપર લેપ કરે તો શકતી આવે.

વજદંતી.

ખ. દાંત હીલતા, દાંત દુખતા—આ દરદ માટે વજદંતીના ઝાડની છાલ આવે તો ઘણો ફાયદો થાય છે, આ ઝાડના પાતરાં બોરડીનાં પાંતરાં જેવા પણુ જરા નાનાં છે.

વડ.

અ. વડના ઝાડની છાલ ધાતુપુષ્ટ છે.

બ. કુમળી જડ—ધાતુપુષ્ટ છે, શકતી લાવે છે.

ચ. છાલ—લોહી પડતું અટકાવે છે.

છ. દુધ—પરમા ઉપર પીવામાં વાપરે છે.

જ. દાંત દુખવા માટે—દુધ રૂમાં લીંજવી દાંત ઉપર મુકે છે.

ઝ. હાથ ફાટે—તે ઉપર દુધ ચોપડવું.

ટ. પરમો—ગા તોલો દુધ, સાકરમાં ચાટવું. ઉપરથી દુધ પીવું તેથી પરમો નરમ પડે છે.

ડ. હાફણ—દુધ વાલ એક, આરાટમાં ગોળી બનાવી દીવસમાં ત્રણ વાર લેવી.

ડ. હરસ—વડની રેખા કુમલી સવારે ખાવી.

ઢ. મીઠી પીસાબ—ઝાડની અંતરછાલ ૪ તોલા, પાણી એક શેર એને ઉકાળી ૦૧ શેર રાખી પીવું.

- ક. વડવાઇ—વડની જડ, દાંતણુ માટે સારી છે.
- ખ. વડવાઇની લેપડી—ભગંદર ઉપર મુકે છે જેથી ફાયદો થાય છે.
- ગ. દાંત મજબુત રહે—વડનું દાંતણુ રોજ કરવાથી દાંત મજબુત રહે.
- ઘ. ખદ, કાખખલાઇને પાકવે—વડનું દુધ કાગળ ઉપર લગાડી પટી મારે તો દરદ પાકે છે.
- ઙ. દુખાવો—શરીરના કેઇપણ ભાગ ઉપર દુખાવો થાય ત્યારે વડનું દુધ લગાડે છે.
- ચ. પગમાં ચીરા—વડનું દુધ લગાડવાથી ફાટેલા પગને ફાયદો થાય છે.
- જ. દાંતનો દુખાવો હોય ત્યારે વડનું દુધ દાંત ઉપર તથા પારા ઉપર મુકવું.
- ઝ. શરીરે શક્તી, મીઠી પીસાળ—વડના આડની છાલની ચાહ પીવાથી સરીરે શક્તી ઘણી આવે અને મીઠી પીસાળવાળા દરદીને ઘણો ફાયદો થાય છે. છાલમાં ૧૦ ટકા એસીદ ટેણીક છે.
- ટ. કુલ્લા પાકા વગેરેમાંથી પડે કાઢાડવા માટે વડના પાતરાં ગરમ કરી દરદ ઉપર મુકાય છે.
- ઠ. લોહીનો સુધારો કરવા માટે વડની મુળીની ચાહ પીવાડે છે.
- ડ. પરમો—સારસાપેરેલાના મુલીઆં જેવું કામ કરે છે. Hymoptysis માટે મુળીની ચાહ ઉપયોગી છે.
- ઢ. ઓકારી—મુળીની કુમળી દાખળી સમત ઓકારીને અટકાવે છે.
- ણ. મરડો, આહાડો—કુમળાં પાતરાં ફાયદો આપે છે.

વરીયાળી

- ત. કપડામાં ઘાલી મસલવાથી એની અણીવાળી ડાંખલી (છાતરાં) નીકળી જાય છે તેનો ભુકો ઘીમાં લાલ કરવો, સાકરના સીરામાં નાંખી તેના કટકા બનાવવા. રોજ સવાર સાંજ ખાવાથી આડો આવે છે.
- થ. ભગંદર માટે—ભગંદરવાળા દરદીને ઉપર મુજબ દરરોજ લાંબા

- વખત સુધી ખાવું અથવા વરીઆળી ધીમાં સેકીને તે ભુજે પેટે ખાવી, વધારે ખાવામાં નુકશાન નથી.
- ક લોહી સાફ થાય—વરીઆળી, ધાણા, કાસણી સંભાળે મેળવી
 ૦૦ તોલો ફાકી મારવી ઉપર વાસી પાણી પીવું.
- ખ. વાગેલું, લોહી બાઝેલું, દબડાયલું—વરીઆળીની જડ વાટી પાણી સાથે પીવી.

વાઘ.

- ગ. કુતરાનું ઝેર—વાઘનું માંસ ખાધાથી કુતરાનું ઝેર ચઢતું નથી.
- ધ. આંખનું કુલું—વાઘણનું દુધ આંખે લગાડવાથી કુલું કપાય છે.
- ચ. આંખનું કુલું—વાઘણનું દુધ, દાભાનું કુલ, ચીનાઈ સાકર, બકરીના દુધમાં ઘસી આંખે લગાડવું.
- જ. આંખનું કુલું—અખીરાના બીજ, ઉજળી ગુજ પાણીમાં ઘસીને આંખે લગાડવું.
- ઞ. કુતરાનું ઝેર—સાખરસીંગનો વેર ૩ તોલા પાણી શેર એકમાં ઉકાળી
 ૦૦ શેર રાખીને પીવું.
- ઝ. કુતરાનું ઝેર—સાખરસીંગુ ગરમ પાણીમાં ઘસીને પાવું.
- ટ. કુતરાનું ઝેર—તાંબાના પદ્મસા ઉપર મરઘાનું ચરક (છેડ) લગાડી
 ડંખ ઉપર મુકવું.
- ડ. કુતરાનું ઝેર—કોઈપણ ડંખ ઉપર દારૂગોળો મુકીને સળગાવવું
 કોઈપણ જાનવરના ઝેર માટે આ ધંધાજ ૧૫ વરસ સુધી
 મી० મોરીઆરીએ અજમાવેલો છે.

વાઘની ચરખી.

૬. નસોને શક્તી આવે—ચરખી મીઠાં તેલ સાથે ગરમ કરે તેમાં થોડાક મુસક નાખે, તે તેલ ધીલી પડેલી અને નખળી નસો ઉપર લગાડે તો તેમાં શક્તી આવે.

વાયવળંગ.

- ક. કરમ--વાયવળંગ કરમને મારે છે આથી કરમ પેટમાં મરી જાય છે માટે તેનેબહાર કાઢવા, હીવેલનો બુલાખ જરૂર આપવો જોઈએ.
- ખ. ખરાબ પાણીથી થતી દરેક બીમારી--વાયવળંગની આહ બનાવી રોજ બે વાર પીવી. ખરાબ પાણીવાળી જગામાં તાવ લાગુ પડે છે, ખરોજ મોટી થાય છે, ઝાડો સાફ નથી થતો, લુખ લાગતી નથી. એવી જગા ઉપર રહેનારે આ આહ રોજ પીવી અથવા પીવાની આહમાં વાયવળંગ નાંખી રોજ પીવી.
- ગ. ખરાબ પાણીવાળી જગામાં રહેનારાઓ નીચલા ઇલાજો આલુ રાખે છે. પાણી ફીલ્ટરમાં ગાળીને પીએ છે. સોડા એસીડ આલુ વાંપરે છે લીવરપીલ્સ અને કયુનાઇન આલુ પીવામાં લે છે. એ બધા ઉપાયમાં દેશી ઉપાય સેહેત્રો ને સુતરો એ છે જે વાયવળંગની આહ અથવા પીવાની આહમાં વાયવળંગ નાંખી રોજ બે વાર પીવી આથી પાલ લાગે નહીં અને બદ્દહજમી થાય નહીં.
- ઘ. ગુરદાના તેમજ પીસાળના દરદ માટે વાયવળંગની આહ બનાવી પેટ ભરીને પીવી. પીસાળ લાલ રંગની થશે.
- ચ. દાંત હાલતા હોય--વાયવળંગ, મરડાસીંગ અને કાથો એનું મંજન કરી હીલતા દાંત ઉપર મુકી ઉંઘી જાય તો દાંત મજબુત થાય છે. દરેક ચીજ સંભાળે લેવી.
- છ. કરમ માટે--વાયવળંગની ભુકી તોલો ૧, કપીત્રો. તોલો ૧ મેળવી તેમાંથી બે વાલ મધ સાથે લેવી.
- જ. કરમના માટે--વાયવળંગ, કપીત્રો સંભાળે મેળવી તોલો ૦૧ અથવા ૦૧ થોડાં મધ સાથે ખવાડવું.
- ઝ. કરમ--૧ વાલ વાયવળંગની ભુકી પાણી સાથે લેવાથી કરમ પડે છે.
- ટ. દાંતના કીડા નીકળે--વાયવળંગના બીજને લીંબુના રસમાં તળે, બાળે નહીં તેની પોટલો દાંતપર પોહોર ૧ મુકે તો દાંતના કીડા નીકળે છે.
- ડ. પીસાળની બીમારી ને ગુરદાની બીમારી માટે---એની આહ પીવાય છે.

- ક. ખચ્યાંના કરમ માટે--૧ વાલ વાયવરંગ, ૦ા વાલ કપીલો, મધ સાથ મેળવી રાતરે સુતી વખતે ખચ્યાંને ખવાડે અને સહવારે દીવેલનો જીલાળ આપે તો કરમ પડે.
- ખ. કરમ નીકળે--વાયવરંગ વાલ બે દહી સાથ મેળવીને ખચ્યાંને રાતરે ખવાડે તો કરમ નીકળી પડે.

વાળ કાળા.

- ગ. વાળ કાળા--ત્રીફળ (હરડા બેહેરાં આમળાં) ગળીના પાન, લોઢાનો ભુકો, ભાંગરાના રસમાં છુંદી ઘેટીના મુતરમાં મેલવી બાળ ઉપર લેપ કરવો. ખીજો ઉપાય:--
ભાંગરાનો રસ, લોઢાનો કાટ, હરડા, બેહેરાં, આમળાં, ઉપલ સારીના મુલ (સારીવા) (એ સારીવાને બદલે, સારસાના મુળ ચાલે) સરખે ભાગે લેવું. ધીમી આંચે ઉકાળવું આ લેપ લગાડવા થી બાળ કાળા મજબુત થાય છે.
- ધ. વાળ મોટા થાય--કોલતવેલર ૨ આઉંસ, ટીંકચર કનઠારદીસ ૨ દ્રામ, લવનદર તેલ ૧૦ ટીપાં મેળવી દીવસમાં બે વાર ખુબ ઘસવું, આમ ડી મુજી આવે તો બંધ કરવું. ચોથો ઉપાય:--
કોપરાંના તેલ ૧ શેર સાથે કપુર ૧ તોલો મેળવી લગાડવું.
- ચ. બાળ વધારવા માટે--ગોખરૂ, તલના ઝાડનાં ફળ, મધ, ઘી, સરખે ભાગે, વાટી, લેપ કરી, તાલકમાં લગાડવું, સોમળ ખાયા પછી અને બલીચર લગાડયા પછી ખરી ગયલા વાળ પાછા આવે છે.

વાળો.

- છ. વાળો એ દોરા જેવો ઝીણો કરમ છે. ૧ કુલ્લી થઈ તે પાકે છે, અને અંદરથી તારની માફક કરમ નીકળે છે. તે કુલ્લાની આસપાસ ઘી મસળતા જવું, તે કીડો ઉપર નીકળે એટલે ૧ સોટી ઉપર કીડાને વીટાળતા જવું. ૦ા કલાકમાં બધો નીકળી

આવે છે, પછી તે જખમ ઉપર સીંદુર દાખવો.

વાંદો=ઝાડ ફેડો.

આંખાના ઝાડ ઉપર વાંદો થાય છે તેના પાંતડાં લીંબુરીના ઝાડ નાં પાંતડાં જેવાં હોય છે.

- ક પુરૂષાટન માટે—આંખાના ઝાડનો વાંદો, ગોખરૂં, સુનવેહેલ મેળવી સંભા ગે ૨-૩ પદ્મસાભાર વજને સાકર સાથે ખાય અથવા ઉકાળો કરી પીયે.
- ખ. મસા—કાળીચઉદસની રાતરે આંખાના ઝાડપરના વાંદાને રીતસર આમંત્રણ કરી, આતવારે કાપી લાવી તાવીજમાં મુકી ફરદીને ખાંધે તો હરસ મુગથી જાય છે. (કેટલાક છાલાપાલાને ચોકસ વખતે અને અમુક દીવસે કાપવાનું લખાણ દેશી વગ્ગદાંમાં ઘણીવાર થાય છે. તેનો મુદ્દો સમજાતો નથી.)
- ગ. ગર્ભસ્થાનને ફાયદો કરે—પુષ નક્ષત્રને હીને વાંદાનો પંચાંગ (ફળકુળ, પાતરાં મુળ વગેરે) લાવી રાખવા. તેમાનો ૧ અથવા બે તો લા પંચાંગ દુધમાં ઉકાળી સ્ત્રીને પીવાડે તો તેના ગર્ભસ્થાનને ફાયદો થાય છે.
- ઘ. ગર્ભસ્થાનને ફાયદો કરે—પુષ નક્ષત્રમાં બોરડીપરનો તથા આમલીપરનો, તેમજ આંખાપરનો વાંદો લાવી કાળી ગાયના દુધમાં સ્ત્રીને આપ્યો હોય તો તેણીના ગર્ભસ્થાન સુધરે.

વાંસ લોચણ.

- ચ. સ્ત્રીના પેટમાંનો છોડ નીકળે—વાંસલોચણ, ઉપલેટ, જીરૂ સંભાગે લેવું તે માંથી ગા તોલો ૭ દીન ખાવું.

વાંસ કપુર.

- છ. ખચ્ચાંને ખાંસી માટે—વાંસલોચન અને વાંસકપુર દરેક ગા વાલ મધ સાથે મેળવીને ખવાડે.

વીધુ.

- ક. પથરી માટે--વીધુની ખાખ (વીધુને ઠીકરાંપર સેકીને ભુકેા કરવો) તોલો ૧, જેનસીઅન તોલો ૦૫, સુક માસા ૪, પીપર, કાળા મરી દરેક તોલો ૮, કાંકજના (પનીખંદ) બી તોલો ૨, કેસતોરી અમ તોલો ૧૫ મેળવીને તેમાંથી ૨ વાલ મધ સાથે ખાય.
- ખ. આંખના દરદ માટે--તરત મારેલા કાળા સાપના કટકા કરવા, તેને ૨૫ શેર દુધ સાથે ૧ તાંબાના વાસણમાં મુકવા, તેમાં ચાર વીધુ નાખવા, મોઢું વાસણનું બંધ કરી ૨૧ દીવસ રાખી મુકવું; પછી વાસણમાં બંધાયેલા દહીને વળોતી માખણ કાઢવું તે માખણ એક કુકડાને ખવાડવું. તે કુકડાની અધાર આંખે આંખે તો આંખે તેજી વધે અને ઘણા દરદ સારાં થાય. કાલા સાપની ચરબી પણ આંખના મોતીઆની દવા બનાવવામાં ઉપયોગી છે.
- ગ. ખાલ ઉગે નહી--વીધુને તેલમાં ઉકાળીને લેપ કરી ખાલ ઉપર લગાડે તો ખાલ ખરી પડે અને ફરી ઉગે નહીં.

વીંછીડા.

- આ છોડ ઉપર વીંછુના આકારના ફળ થાય છે.
- ધ. સાપ અને વીંછીના ડંખ ઉપર--એના પાતડાંની તથા મુળીઆની લેપડી મુકવાથી ફાયદો થાય છે.

વીંદારીકણુ.

- ચ. સુવાવડી બાઇડીઓમાં પોટવાઈન દારૂ પીવાનો ખપ વધ્યો બાય છે, જે માણસ દારૂ હાથમાંથી નહીં પકડતાં તે પેટમાં નાંખતાં થીખે છે એમાં નુકશાન છે.
- શાકભાજી, લીલી તરકારી ખાનારી સુવાવડી બાઇડીને આ પોટ વાઈન નુકશાન કરે છે. દારૂ માંઉસ ખાનારાને માફક છે. અને શાકભાજી

જી ખાનારનો વેરી છે એટલે દારૂને માંડિસનો ખોરાક જોઈએ છે શાકભાજી ખાનારાઓ દારૂ પીએ છે તેમાં દારૂને જોઈતું માંડિસ શરીરના માંડિસમાંથી આવે છે, અને શરીર દુરબળ થાય છે. માટે માંડિસ ખાનારાને જે છાજે તે શાકભાજી ખાનારાઓને કરવું નુકશાન કારક છે.

- ક. સ્ત્રીના થાનમાં દુધ વધે—શાકભાજી ખાનારાઓને વીદારીકણુ બહુજ સા રો છે. એનો ભુકો ૧ થી ૨ તોલા દુધમાં રોજ ખાય તો ધાવણુ માં દુધ વધે.
- ખ. વીર્ય વધે—તાજ કણુના કટકા કરી છાંયડામાં સુકવવા. તાજ કણુને રસ કાઢી પેલા સુકા કટકા અંદર બોળી રાખવા. રસ પેવસ થાય ને ઉપલા કટકાને પાછા સુકવવા. તેનો એક તોલો દુધ સાથે ઉકાળી ખાવામાં લેવાથી વીર્ય વધે છે.
- ગ. દુધ થાનમાં આવે—ઉપર મુજબ વીદારીકણુનું ચુરણ રોજ ખાવું.
- ઘ. ધુળરી લાંગે—આ ચુરણ ઘઉંના આટામાં મેળવી પુરી કરી રોજ ખાવી અથવા ચુરણ દુધમાં પકાવી પીવું. વીદારીકણુનું ચુરણ પોટવાઈન જેવી મોંઘી વસ્તુનો ગુણ ધરાવે છે.

વીર્ય.

- ચ. વીર્યશ્રાવ—શ્વપ્નામાં ધાત જાય તે ધાત જતી વેળા વીર્યનું જોસ ન હોય તો દરદીને નીચે મુજબ આપવું. ઇંસીયનીઆ શ્રેન એક, એસીદ કાસફેરીક દાઈડુટ આંડિસ બે. મેળવીને એમાંથી ૨૫ ટીપાં ૨ આંડિસ પાણી સાથે ખાધા પછી દીવસમાં બેવાર આપવું.
- છ. ધાત જતાં વીર્યનો જોસ બહુ થતો હોય તો એસીદ હાઈદરોબરોમીક દાઈડુટ ટીપાં ૨૦, સોદાખરોમાઈડ શ્રેન ૨૦, ટ્રીકચર અરગટ ટીપાં ૧૦, પાણી ૨ આંડિસ મેળવીને રાતે સુતી વેળા પીવું. વીર્ય હોય તો પુરૂષારથ થાય. પુરૂષારથ છે ત્યાં વીર્ય છે. વીર્ય

એટલે શક્તી. જેમ વીર્યનો બચાવ કરો તેમ શક્તીમાં વધારો થાય છે. શક્તી હોય તોજ પુરૂષારથ થઈ શકે. શક્તી હોય તોજ મહાન કાર્યો થઈ શકે છે.

કેટલાંક કાર્યો પછસાથી થઈ શકે છે એ ખરૂં છે, પણ પછસા ઘણા હોવા છતાં કેટલાકથી મહાન કાર્યો થઈ શકતા નથી કારણ કે તેઓમાં પછસા છતાં વીર્ય નથી. વીર્યની કોટાઈને લીધે પછસા કાઢવાની જે હીંમત અને જુસ્સો જોઈએ તે તેના માં નથી. તેથી તેનાથી કોઈ કાર્ય થતું નથી, પછસે જબરો હોય શરીરે જબરો હોય પણ શરીરમાં વીર્ય ન હોય તો સ હાસીક કામ થઈ શકે નહીં. અને તે પુરૂષ બાપલામાં ખપે છે. વીર્યવાળો માણસ મહાન કાર્યો, પછસાવાળા કરતાં વધારે કરી શકે છે.

વીર્ય સાચવવામાં કે વધારવામાં જે મુખ્ય ચીજ જોઈએ છે તે કસરત છે, કસરત વીર્યને વધારે, સુધારે અને દાખે છે. માટે મહાન પુરૂષ થવું હોય તો બચપણમાં અને જુવાનીમાં કસરત કરવી જોઈએ. વીર્યને ફાયદો આપનારી કસરત બેઠકની કસરત છે. દરેક માબાપે તે બાણી તે ઉપર અમલ કરવાની આ જમાના માં ખાસ જરૂર છે.

વેગણુ.

ક. અફીણુનું ઝેર—વેગણુનો અથવા વેગણુના છોડના પાંદડાંનો રસ ૩ તોલા પીવો.

ખ. ગાંઠ—વેગણુ અથવા પાંદડાંની પોટીસ ગાંઠ પકવે છે.

ગ. હાથે પગે શરદી લાગે તો—વેગણુને છોલી કટકા કરી પાણીમાં ૪ કલાક સુધી ભીંજવે, તે પાણી હાથ પગને મસજે.

ઘ. સફેદ કોઠ—વેગણુને પાણીમાં બાફવા તે વેગણુને તેજ પાણીમાં ચોળી એકરસ કરી કપડાંથી ગાળી કાઢાડવું. આ રસ ૮ લાગ

અને તલનું તેલ ૨ ભાગ મેળવી ઉકાળવું પાણી બળી જાય ને તેલ વાપડવું.

- ક. વાગેલું, દલડાએલું, ભીંતરનું બાએલું દોહી માટે—૧ તોલો કાચું વેગણું ખાંડ સાથે ખાવું.
- ખ. ધતુરાના ઝેર માટે—વેગણના ૨ કટકા કરી તેને પાણીમાં ખુબ મેળવી તે પાણી પીવાડે અથવા ૨ તોલા ગઉમુતર પીવાડે, અથવા ૧ તોલો નીમક (મીઠું) પાણીમાં દોહી પીવાડે.

શેરડી.

- ગ. જુનો ગોળ—જુલાબ લાવે છે બચ્ચાંને સસણી અને ઉપદ્ર્યાં માટે અપાય છે.
- ધ. જળંદર—કડવી શેરડી ખાવાથી જળંદરને કાયદો છે.
- ચ. કુતરાનું ઝેર—ડાંખ ધોઈ કાસ્ટીક લગાડવું અને શેરડીનો સરકો ૧ આંઉસ પાણી સાથે મેળવી આઠ દીન પાવો.
- છ. કુતરાનું ઝેર—ડાંખ ધોઈને ચુનો તરત લગાડી દેવો. ને શેરડીનો સરકો પાવો.
- જ. તાવ માટે—શેરડીનો સરકો ૧ ભાગ, પાણી ૫ ભાગ મેળવી તેના પોતાં મુકવાથી તાવની ગરમી ચુસાઈ જાય છે. કોઈ તાવમાં આખે શરીરે સરકો લગાડવો પડે છે આજે એ જગાએ કોલનવોટર વપડાય છે.
- ઝ. પરસેવો—ખઈવાળા દરદીને પુષ્કળ પરસેવો પડે તે વેળા છાતી ઉપર નીચે મુજબ મેળવીને લગાડવું. શેરડીનો સરકો ૧ ભાગ, પાણી ૨ ભાગ મેળવીને છાતી ઉપર લગાડવું.
- ટ. જીવજંતુ મારવા માટે સીક માણસના બીછાના પાસે શેરડીનો સરકો છાંટે.
- ડ. આંખનું કુલુ—થોડા વખતનું હોય તો આતવારે શેરડીનું મુલ લાવીને કુલાંવાળી આંખની પાસેના કાનપર બાંધે.

રકેમોનાઈ=સકસુનીઆ.

- ડ. બનાવટી (false scamoni) બાજરીના આટામાં ખપે એટલું કંટારીઆ થુવરનું દુધ મેળવી લોંદો બનાવો. અથવા આરાડટમાં આકસનું દુધ મેળવી લોંદો બનાવવો.

સતાવરી.

- ક. ધાતુ વર્ધક, મગજને પુષ્ટીકારક—એ શીતળ છે, એનું ા તોલા ચુરણ ઘી અને સાકર સાથે ખાય છે. સ્ત્રીઓના દરદો માટે ખાસ છે.
- ખ. રક્તપીત—પીસાખ સાથે લોહી પડે તો સતાવરીનું ચુરણ તોલો ા, દુધ તોલા ૨૦, પાણી તોલા ૨૦ મેળવી પાણી બળી બઝે ત્યાં સુધી ઉકાળી સાકર તોલો ૧, ઘી તોલો ૧ સાથે મેળવી પીએ.
- ગ. નાસુર માટે—સતાવરીનું મુળ પાણીમાં ઘસી લગાડે તો નાસુર બચ.
- ઘ. થાનમાં દુધ કમી થાયે ત્યારે નીચલી ચીજ પીવાથી દુધ વધે. સતાવરીનું મુળ ા તોલાનો ભુકો ા શેર દુધમાં ઉકાળી રોજ પીવો.

સમુદ્રસોસ.

- ચ. સમુદ્રસોસ—એના પાંદડાનો ઉપલો ભાગ, છાગરો ઉઠાડે છે અને એનો નીચલો ભાગ ફૂલ લાવે છે.
- છ. નાસુર ઉપર સમુદ્રસોસની રાખ મુકવી. અથવા નાસુરમાં ભરવી.
- જ. શરદી બઝે, ગરમી આવે—સમુદ્રસોસ, બયફળ, બવંત્રી, લવંગ સંભાગે લઘ પાનના રસમાં ચીનીબોર જેવડી ગોળી કરીને રોજ ખાવી.

સમુદ્રફીણ. Cuttle fish bone. = માછલીનું હાડકું.

- ઝ. ખુજલી માટે—સમુદ્રફીણ લીંબુના રસમાં બોળી ભુજવું. આ મુજબ સાતવાર ભુંજીને તેનો ભુકો ખુજલી ઉપર મસળવો.
- ઢ. પીઠના ચાઠાં માર્ટે—સમુદ્રફીણ ૧ ભાગ, સરકો ૧ ભાગ, મેળવીને લગાડવો.
- ઠ. રતાંધળો, આંખની રતાસ માટે—સમુદ્રફીણ જે ૧ ભતની માછલી નું હાડકું છે તે સાકર સાથે ઘસી આંખે લગાડવું.
- ડ. ખીલ—સમુદ્રફીણ પાણીમાં વાટી ચોપડવું.
- ઢ. કમળો—સમુદ્રફીણ લીંબુના રસમાં ઘસી આંખે આંજવું.

સમુદર ફળ.

- ણ. બઝ્યાંનું પેટ કઠણ હોય તે પોચું પડે—સમુદર ફળ ા અથવા

૦૧ વાલ દુધમાં મેળવી પીવામાં આપવું.

- ક. ઉંઘ લાવવા માટે—સમુદર ફળને બકરીના તાબ દુધમાં ઘસીને આંખના પોપચા ઉપર તથા કપાળપર લગાડે.
- ખ. સાપનું ઝેર ઉતારે—સમુદર ફળને છોકરાંની પીસાળમાં ઘસીને પાચે.
- ગ. આંખની રોસની વધે— „ બકરીના દુધમાં ઘસીને આંખે લગાડે.
- ઘ. હીવાનો માણસ હુસીયાર થાય— „ દરદી પોતાની પીસાળમાં ઘસીને પીચે.
- ચ. કાનનો બેહરાત ભાગે— „ ભાંગરાના રસમાં ઘસીને કાને ટીપામુકે.
- છ. પેટમાના કરમ પડે, પેટનો દુખાવો જાય, સ્ત્રીનો ગરમ કાચો પડતો હોય તે અટકે—સમુદર ફળ ગાયના દહીમાં ઘસીને પીચે.
- જ. મોઢપર ચાંડા પડે તો—સમુદર ફળ ચેરંડીઆમાં ઘસીને ચાપડે.
- ઝ. આંખે તમ્મર આવે તો—સમુદર ફળનું અન્ન કરે.
- ટ. પીસાળ બંધ થયલી ખુળે—સમુદર ફળ લીંબુના રસમાં ઘસીને દુટીએ અને પીરૂ ઉપર લગાડે.
- ઠ. મફદ કોહોડ જાય—સમુદર ફળ આકડાના પાતડાં સાથે ઘસીને રૂ લીંજીવી કોહોડપર મુકે.
- ડ. તાપ જાય—૦૧ તોલો સમુદર ફળ ગોળ સાથે ખાય.
- ઢ. ભુખને વધારે—સમુદર ફળ કપાસના પાતડાં સાથે ખાય.
- ભ. મોંઢાંની ગંધ જાય—સમુદર ફળ ગાયના ઘી સાથે ખાય.
- ત. આંખનું કુગુ જાય—સમુદર ફળ અને ગધેડીનો દાંત પાણીમાં ઘસીને આંખે આંજે.
- થ. આંખે પરડો હોય તે જાય—સમુદર ફળ ગાયના ઘી સાથે ઘસી આંજે.
- દ. ચીચુનો ઢંખ મટે—સમુદર ફળ લીમડાના મુળ સાથે ઘસીને ઢંખ ને લગાડે.
- ધ. આધાસીસી—સમુદર ફળ બકરીની પીસાળમાં ઘસી નાકમાં ટીપાં મુકે.
- ન. વાહનું દરદ જાય—સમુદર ફળ મીઠાં સાથે ખાય.
- પ. કંઠમાલા જાય—સમુદર ફળ ઘી સાથે મેળવી લેપ કરે.
- ફ. કમજો જાય, પેટમાનું દરદ જાય—સમુદર ફળ લીંબુના રસમાં ખાય.
- બ. પેટનો ગોળો જાય—સમુદર ફળ ભાંગરાના રસ સાથે ખાય.

- ક. માથુ દુખવા માટે—સમુદ્રકળનું ચુરણ, સુંઘવાથી નીટ નાકમાંથી નીકળે છે, છીક આવી માથું નરમ પડે છે.
- ખ. આંખના કુલાં માટે—સમુદ્રકળ પાણીમાં ઘસી આંખમાં આંજવું.
- ગ. આંખના કુલાં માટે—ઉજળી ચણોડીનું મુળ ઘસી આંખે અંજન કરવું.

સરકો.

- ધ. કુતરાંના ઝેર માટે—ખે તોલા શેરડીનો સરકો પાણી સાથે સવાર સાંજ પીવો.
- ચ. સાપનું ઝેર—સરકામાં નીમક વાટીને ડંખ ઉપર મુકવું.
- છ. માથુ દુખે પીતના તાવનું, તો કોઘળી જાતનો સરકો લઈ તેમાં લુગડું ભીંજવી માથે મુકવો, અથવા જલદ સરકો સુંઘાડવો.
- જ. દાઝેલા ભાગ ઉપર તરત સરકો નાખે તો ફાયદો થાય.
- ઝ. સોજો—સરકો, જવ, મગ, કપાસીઆના આટા સાથે પાણી મેળવી લેપ કરવાથી સોજો નરમ પડે.
- ટ. કપુર પીગળે—કપુર વગેરે ગુંદરવાળી ચીજો જેઓ સ્પીરીટમાં પીગળે છે તે ચીજો જળદ સરકામાં પીગળી શકે છે.
- ઠ. ખુજળી મટે—સરકો અને મીઠું તેલ મેળવીને મસળવું.
- ડ. ખીલ મોઢાના સારા થાય—કડવા વાલનો આટો સરકામાં મેળવી લગાડવો.
- ઢ. કુતરાનું ઝેર લાગે નહીં—ડંખ ઘોઘને, કાસ્ટીક લગાડવું, અને સરકો ૧ આઉસ પાણી સાથે મેળવી આઠ દીન પાવો.
- ણ. કુતરાનું ઝેર લાગે નહીં—ડંખ ઘોઘને ચુનો તરત લગાડી દેવો.
- ત. તાવ માટે—સરકો ૧ ભાગ, પાણી ૫ ભાગ મેળવી તેના પોતાં માથે મુકવાથી તાવની ગરમી ચુસાઈ જાય છે. કોઘ તાવમાં આખે શરીરે, સરકો લગાડવો પડે છે.
- થ. પરસેવો—ખઘવાળા દરદીને પુષ્કળ પરસેવો પડે તે વેળા છાતી ઉપર નીચે મુજબ લગાડવું. ૧ ભાગ સરકો અને ૨ ભાગ પાણી મેળવીને છાતી ઉપર લગાડવું.

- ક. જીવજંતુ મારવા માટે, સીક માણસના બીછાના આગળ સરકેા છાંટવા.
- ખ. કુતરાંનું ઝેર ચઢે નહીં—દંખને સરકાથી ઘોઝ નાખવો, અને સવા તોડો સરકે તેટલાંજ પાણીમાં મેળવી દીવસમાં બેવાર ૭ દીન પાવો.
- ગ. ગોળી મોટી થાય તો સરકાની સાથે એરંડાની જડ ખખડાવીને દીવસ માં ૩ વાર ગોળીપર લગાડવું.
- ઘ. બાળ ઉગે નહીં—સરકાની સાથે ઈસપગુળની લાખ મેળવી બાળ કઢાવીને તે જગા ઉપર લગાડે તો બાલ ઉગે નહીં.
- ચ. બાળ ઉગે નહીં, બાલ ખરી પડે—સરકાની સાથે ઉંદરની લીડી મેળવી બાળ ઉપર લેપ કરે તો બાલ ખરી પડે અને બીજા ઉગે નહીં.

સરગુવા—સરગવા.

૧. પીસાળ ટપકે, વારંમવાર થાય તેનો ઇલાજ—સરગુવા સેર ૦, પાણી શેર ૨ માં ઉકાળી ૦ સેર રાખી તેમાંથી પાંચ તોલા રોજ બે વાર પીયે.
૨. લોવર (કલેન્ડ) ના દરદ માટે સરગુઆનું મુળ પાણીમાં ઘસી પાવું અને કલેન્ડ ઉપર લગાડવું.
૩. પીસાળ છોડવવા માટે—સરગવાનો ઉકાળો ગરમ કરી પીએ. રાઇની માફક સરગુઆના મુળની છાલ પ્લાસ્ટર તરીકે વંપડા ય છે.
૪. વસોળી, ગાંઠ—સરગુઆના મુળની છાલ, સાટોડી, સુંઠ, દેવદાર. એનો જાડો લેપ કરી મુકવાથી ગાંઠ નરમ થાય છે અને અંદરના મવાદને ધીમે ધીમે બેંચી લે છે. લેપથી બળતરાં બળે તો થોડો ઘઉંનો આટો ઉમેરવો.

સરડો-ઠાકીડો-રંગેમાહી.

૧. શક્તિ વધે—સુકાયેલા સરડાનો બારીક ભુકો કરીને ખાવામાં લે છે

તેથી પુરુષાટણ વધે છે અને નસોમાં શક્તિ આવે છે.

- ક. સંધીવા, ખેંચાઈ ગયલી નસો માટે તેલ—જીવતા સરડાને છુંદી નાંખી, તેલમાં ઉકાળા પછી તે તેલ ફરીથી અંતરગળમાંથી ગાળી કઢાડે, પછી સંધીવા માટે અને ઢીલી થયલી નસો માટે મસળવામાં વાપડે છે.
- ખ. પુરુષાતન માટે—આ તેલના પાંચ ટીપાં, પાનમાં ખાવાં, અને ખેંચાઈ ગયલી નસો ઉપર તેલ માલીસ કરવું.

- ગ. કંઠમાળા માટે—સરડા અને હલકા કીડાને તેલમાં ઉકાળી તે તેલ લગાડે તો કંઠમાળા પાકીને કુટે છે. પછી રૂઝ માટે ગાંઠ ઉપર સફેદ મલમ ચોપડે છે, કંઠમાળાને પાસડાં પાડીને તેલ ચોપડે.

સરપંખા.

આ ઝાડ દરીઆ કીનારે થાય છે; વડોદરા, અમદાવાદમાં ઘણા ધાય છે; પાતરાં આમલીના ઝાડનાં જેવાં છે; ૧ પાતરાંને ૧ હાથે પકડી બીજે હાથે ખેંચીએ અને તોડીએ તો એક કટકાનું નાકું ભાલા જેવું અણીવાળું થશે; બીજા કટકાનું નાકું વચમાં ખારો અને આસપાસ અણી જેવું થશે.

- ધ. પથરી માટે—૪ તોલા સરપંખાના પાતરાંનો રસ સાકેર સાથે રોજ પીવો એ ખારી ખરેલો ઉપાય છે. પથરીને ધીરે ધીરે પીગળાવી નાશુદ કરે છે. પેટમાં પથરી કેટલી મોટી હતી તે બહુવું હોય તો દરદીની પીંસાળ રોજ ઝીંગવી, તે સુકાય ને રેતી એકઠી કરી બેખરી, જે થાય તે પથરીનો વજન બહુવું.

- ચ. કંઠમાળા માટે સરપંખાનું મુળ ગોમુતમાં ઘસી દિન ૧૪ લગાડે.

- છ. ગર્ભસ્થાન સુધરે—સરપંખાના મુળ, પાતરાં ડાળ વગેરે એટલે આખો છોડ રવિવારે લાવવો. તેને એક વરણી ગાયના દુધમાં ૧ કન્યાને હાથે મરદન કરાવવું તેમાંનું નવટાંક રતુ કાળમાં વંઝ સ્ત્રીને ખવાડવું. ગર્ભસ્થાનની કાંઈક ખામી દુર થાય છે. ખોરાકમાં, ખીર, ખાંડ, ચોખા, મગ, મીઠો આહાર આપવો.

- જ. દરાજ માટે—સરપંખાના બીનું તેલ અથવા બી વાટી તેલમાં

ઉકાળી દરાજપર લગાડવું.

- ક. બરોળ માટે સરપંખાનું મુળ છાસમાં ઘસીને પીયે.
- ખ. વધરાવળ માટે મુળનું ચુરણ ૧ માત્ર પાણી સાથે રોજ ખાય.
- ગ. સુકી ખુજળી માટે—સરપંખાની કુંભળી પાતરી તોલો ૨ સુધી પાણીમાં વાટીને પીવી.
- ઘ. વાળા માટે દરદીએ સરપંખાનું મુળીઉ પાણી સાથ વાટીને પીવું.

● સરસડા.

- અ. સાપના ઝેરનું ઔષદ—સરસડાના ફળ, મુળની છાલ, થડની અંતર છાલ, લીલાપાન, કુલ દરેક ૨૦ તોલા લઈ માણસના મુત્રમાં વાટીને પછી ૧૦૦ તોલા મુત્રમાં મેળવવું, ચુલે ચઢાવી ખખ ડાવવું અને તેમાં ૫૦ તોલા ઘી નાખવું. મુત્ર બધું બળી બચ ત્યારે ઘી બાટલીમાં ભરી રાખવું. ૧ સેર ઘી પીવાડવાથી જરૂર દંખ ઉતરે છે, ૫ રતલ સુધી પાવાની કોઈ દરદીને જરૂર જણાય છે.

સાપના દંખવાલા દરદીને કોઈ વાર વીસકુટક જેવાં ચાઠાં કુટી નીકળે છે.

સરસના બીજ.

- છ આંખે અંધાપો આવે તેનો ઇલાજ—કાચની સીસીનો બહુજ ખારીક ભુકો તોલા ૩ સરસના બીજ સાત, એએને વાંટી સુરમાં જેવું ખારીક કરે, પછી ખાતાં લીંબુના રસમાં ૩ દીવસ ખરણ કરે, અને સીસાંની સળીથી આંખે અંજન કરે, એની સાથે ખરાસ કપુર બેઆનીભાર મેળવે. આંધળાને આજે તો ફાયદો થાય; આંખના બીજાં દરદો પણ મટે.

સરસવ.

- જ. મરદને શક્તી આવે, ખેંચાયતી નસો છુટે—સરસવના ઝાડનાં કુંભળાપીળાં

દુધમાં અથવા ઘીમાં મેળવી લેપ કરે, નરમ ચામડીપર લગાડે નહીં;
ધીળી નશોપર લગાડે.

સલફ્યુરિક એસીડ.

- ક. લેગની ગાંઠ ઉપર—ટીકચર આયોડાઇન લગાડવું. સુકાયા પછી
એસીડ સલફ્યુરિકના છુટાં છુટાં ટીપાં, ગાંઠ ઉપર મુકવાં. પાંચ
મીનીટ પછી બળતરા નરમ પડે ને લેપ નીચલો મુકવો. ઇસેસ,
કોડીઉ લોખાન, એટ્રીઓ, બ્રાસ કપુર, પાણીમાં વાટી લેપ મુકવો
ગા ઇંચ બહુ રૂ મુકી બાંધવું. તાજી ગાંઠ ન કલાકમાં, બુની
ગાંઠ એક દીવસમાં બેસી જશે, ત્રીજે દીવસે લેપ કાઢવા ગાંઠમાંથી
પડે નીકળશે. તે પાણીથી સાફ કરી ઉપર સંગ્રહ રૂ મુકવું.

સલફેનળ.

- ખ. સ્વપનામાં જતી ધાત માટે—સલફેનળ ૫ થી ૧૦ ગ્રેઇન, સાત દીવસ
સુધી રાત્રે સુતી વેળા લેવું. બીજે અઠવાડીએ આંતરે આંતરે
રાત્રે સુતી વખતે લેવું.

સલાજીત (બનાવટી)

પોરબંદરી પથ્થરને, ગાયના મુતરમાં પલાળી રાખવા પછી તેને
ગાળીને માવો બનાવવો અને સુકા કટકા કરવા.
બાંનવરના લોહીને કાઢવના વાસણમાં મુકી તડકે સુકવીને તેના કટકા
કરે છે.
કાળી મટોદીનો બારીક ભુકો ૧ ભાગ અને લોહી છ ભાગ મેળવીને
સુકવી તેના કટકા કરવા. આવી રીતે બનેલો સલાજીત પાણીમાં
મુકો તો તે સપાટી ઉપર રહેશે, અને પાણીમાં રંગની સેંડા
(સેર) ફુટશે.

- ક ચોખાં લોહીનો જે વેઢક ગુણુ છે તે ગુણુ આ સલાજીત ખાવાથી માલમ પડે છે; નખજાઈ ટાળવામાં, શરીરને પુષ્ટ બનાવવામાં, ક્ષયમાં, એનો ગુણુ છે.

સ્વપતું.

- ખ. અજીરણુ થયું હોય ત્યારે સ્વપતું ખરાખ આવે છે તેના ઉપાય માટે હલકો ખોરાક લેવો, ફક્ત દુધ પીને સુવુ અથવા ભુખ્યા સુવું.

સસલાનું જાનવર.

- ગ. સસણી અથવા ઉપલીઉં ખચ્યાંને થાય ત્યારે સસલાના લોહીને છાતી અને ગરદને ચોપડવું, અને પીવાડવું. સસલાનું તાજુ લોહી તુરત રૂમા ખોળી લઈને છાંયડામાં સુકાવી રાખે છે. જ્યારે લોહીને ખપ પડે ત્યારે આ રૂ પાણીમાં ભીંજવીને લોહી છુટું પાડે છે.
- ધ. મસા, જડમુળથી જાય—સસલાંને કાપી તેના કાળા ગુરદ તરત કાચા ચાવીને ખાઈ જવા.

સાઈટરણુનો મલમ.

- ચ. કમળમાં સડો અથવા જખમ હોય તો આ મલમ લગાડે તો સાફ થાય છે.
- છ. પાકાંને અને સડેલા માસને—સાઈટરણુ આઈટમેન્ટ લગાડવાથી રૂઝ આવે છે; આ મલમમાં પારો અને એસીદ નાઈટરીક આવે છે. આંખ દુખવા આવે તો ટોપાં ઉપર સાઈટરોન મલમ લગાડે છે.

સાકર.

- સાકર ચીનાઈ ઘણી ચોખખી હોય છે.
- જ આંખની ગરમી—સાકર પાણીમાં ઘસી આંખે આંજે તો ગરમી મટે છે.
- ઝ. આંખની ગરમી માટે—સાકર તોલો એક, માખણ ગાયનું તોલો ત્રણ

સફેદ મરી નંગ સાત સવારે નનને કોઠે રોજ આવું.

- ક. મરડો—સાકેર ત્રણ ચાર તોલા સવારે ચાવીને ખાવાથી મરડો મટે છે, ઘણા જણનું કહેવું છે કે તે ચુસીને ખાવી પણ ચાવીને ખાવી નહીં.
- ખ. સાંધાનું અડી જવું—ખટાસથી સાંધાને નુકસાન થાય છે તે કરતાં વધુ નુકસાન મીઠાસથી થાય છે.
- ગ. રક્તપીત, આડાનું લોહી—સાકેર તોલો ૧, દુધ તોલા ૨૦, પાણી તોલા ૨૦. પાણી બધું બળી જાય ત્યાં સુધી ઉકાળવું. અને પીવું.
- ઘ. હરસના મસા, મરડાનું લોહી—માટે દિન ઉગતે સાકેર ટાંક ૧ ખાવી.
- ચ. આંખનું કુળું બચ્ચાનું કપાય—સાકેર અને ચલ્લાની અધાર વાટી ખારીક કરીને આંખમાં છાંટવું.
- છ. પીસાબ ખંચાય ત્યારે સાકેર અને જુવારનો આટો સંભાગે મેળવીને ૦૧ થી ૦૮ તોલો રોજ સહવાર સાંજ પાણી સાથે ખાવું.
- જ. વીચ્છુનો ઢંખ તરત ઉતરે—સાકેરનો સીરો ખનાવી ઢંખ ઉપર મુકે.

સાજીખાર=સજજીખાર.

૧. સાજીખારના ગુણો જવખારને મળતા છે.
૨. સરીરે પીટનાં ચાંદાં—સજજી ખાર અને સીંધાલુણ કડવા તેલમાં મેળવીને શરીરે ૧ કલાક સુધી મસજયા પછી ગરમ પાણીએ સેક કરવો અથવા પાણીનો ખાફ લેવો,
૩. સંધીવા માટે—સાજીખાર ખાવામાં આપે છે.
કંકુ—સાજીખારનું પાણી, તથા હલધરને મેળવવાથી કંકુ બને છે. સાજીખારનું સખત પાણી, ચુનાની ફાંક સાથે મેળવી, લાકડા ઉપર મારેલો સફેદો કાઢી નાંખવા વપડાય છે.
૪. કમળા માટે—સાજી ખારને લીંબુના રસમાં ખાવું.
૫. વીર્ય વધે--સાજી ખાર, વડની ઝટાના મુળનો ભુકો અને સાકર સંભાગે.

મેળવી વા તોલો ખાય તો વીર્ય વધે.

ક. તાવ માટે—સાજી ખાર કુલવેલો બે ચણા ભાર સરખત સાથે ખાય તો તાવ જરૂર જાય.

એના અનુપાત નીચે મુજબ છે.

ખ. ભુખ લાગે—સાજી ખાર મધ સાથે ખાવો.

ગ. પીત જાય—સાજી ખાર ખાનમાં ખાવો.

ઘ. ધાત વધે—સાજી ખાર સાકર સાથે ખાય તો નવી ધાત વધે.

ચ. નખળાઈ ટળે—સાજી ખાર ગોસમાં ખાવો.

છ. નરોગી થાય—સાજી ખાર ખાન અને ઘીમાં ખાવો.

જ. માથાના દરદ જાય—સાજી ખાર ગાયના માખનમાં ખાવો.

ઝ. તાવ જાય—ખારી છાસમાં અથવા દહીંમાં સાજી ખાર ખાવો.

ટ. મોઢાંપર નુર આવે—ગાયનાં દુધ સાથે સાજી ખાર ખાવો.

ઠ. પગમાં ચાલવાનું જોર વધે—હરણના દુધમાં સાજી ખાર ખાય તો ઘોડા જેવો ચાલે.

ડ. મોઢાંની ગંધ જાય—સાજી ખાર ખારકના પાણી સાથે ખાવો.

ઢ. ભુખ લાગે „ ખજૂર સાથે ખાવો.

ન. હાથે નખલુ હોય તો „ દારમની કળીના રસમાં ખાવો.

ત. જીનો તાવ જાય „ આદુના રસમાં ખાવો.

થ. આંખે તેજ વધે „ લીલી દરાખના રસમાં ખાવો.

દ. આંધારી જાય „ ભાંગરાના રસમાં ખાવો.

ધ. ધાત વધે „ ચણાના છોડના મુળનાં પાણીમાં ખાવો.

ન. પરમે છાસીઓ જાય „ તજ સાથે ઘસીને ખાવો.

પ. કમળો જાય „ ખીજોરાના રસમાં ખાવો.

ફ. કમળા માટે—સાફજી અને ખાંડ સંભાળે લઈને વા તોલો ફાકી મારી

ઉપરથી ગાયનું દુધ અથવા પાણી પીવું.

સાટરા.

- ક. તાઢીઆ તાવ માટે—સાટરા ૬, પીતપાપડો ૫, કાળામરી ૪, અને મધ ૩ ભાગ એ સઘળાંની મેળવણી કરી વાલ એકની ગોળી કરી, બબે ગોળી ખાવી.

સાટોદા=ખાપચ=સોધગની.

- ખ. સોધ=સોજો, ગની=મારવું=સોજાને મારનાર. સાટોદા સોજાને મારે છે, જલંદરને કાપે છે, પીસાખ અને ઝાડો લાવે છે.
ગ. જલંદર, ખરોળ, લીવર, પીસાખ—આ દરદો માટે સાટોદા, મુંઠ, અને કરીઆતાનો કાવો, પીવામાં આપે છે.
ઘ. વીંધુના ડંખ ઉપર સાટોડા પીવામાં અને ચોપડવામાં આવે છે.

સાટોડી.

- ઝ. આ ઝાડ સાટોદાના જેવું છે, અને ગુણ પણ તેના જેવો છે.
ચ. ચોઢીઓ તાવ બાચે—સફેદ સાટોડીનું મુળ ૦૧ તોલા જેટલું આપના દુધમાં ઘસીને પીવાડવું.
જ. નાસુર—સાટોડીના પાતરાંની લેપડી નાસુર ઉપર મુકે તો ફાયદો થાય.
ઝ. વીંચુનો ડંખ—ઘોળી સાટોડીનું મુળ આતવારે કાપવું, તે મુળઉં હાથમાં રાખી વીંચુને ચીડવીએ અને વીંચુ ડંખ મારે તો પણ તેનું ઝેર ચઢે નહીં.
આ મુળઉં મોઢામાં ચાવીને વીંચુ ઉપર મોંઢાંની ઠુક ઉરાડીએ. આવી રીતે છંટાયલો વીંચુ ડંખ મારે તે ડંખ કોઇને લાગે નહીં.
ઘોળો અધેડો=સગતરો એનું મુદ્દુનું પણ એ કામ કરે છે.
ટ. વીંધુનો ડંખ—સાટોડીનું મુળ દરદીએ ચાવવું અને તે મુલ ડંખપર બાંધવું.
ડ. નાસુર, ભગંદર—સાટોડીના પાંદડાંને છુંદીને નાસુર ઉપર મુકે તો પક્ષ ચુસાઈ બચ અને રૂઝ આવે.

સાંધાનું તેલ.

- સંસ્કૃતમાં સંધ એટલે નપુસક. સંધનું તેલ એટલે નપુસકને લગાડવાનું તેલ. “સંધનું તેલ” એ શબ્દ બદલાઈને “સાંધાનું તેલ” બોલાવા લાગ્યો છે.
- ક સાંધાનું તેલ—માલકાકણીના તેલમાં સાંધાન માંડસને ઉકાળવું.
- ખ સાંધાનું તેલ—મરદને શકતી માટે ઉપયોગી છે. સાંધાને ચીરી અંદર નીચે મુજબ મસાલો ૧ રસ કરી ભરવો. જાયફળ, જાવંતરી, લવંગ, કેસર, અઠેક ભાગ, સફેદ લોખાન, માલકાકણી બધે ભાગ, સાંધાની અંદર મસાલો ભરી તેને સીવા લેવો. પેણો ચુલા ઉપર ફાળવં ફો સુકીને તેલનીકળે તે કાઢી લેવું—આ તેલ ઢીલી પડેલી નસને ચોળી એ તો નસ મજબુત થાય. કોમળ ચામડીને લગાડે તો ફાફળ્યો ઉઠે.

સાંધ વૃક્ષ.

- મ હાડકું ભાંગેલું જલદી સંધાય—સાંધવૃક્ષની છાલ છુંદીને ૩ ફીવસ ભાંગેલાં હાડકાં ઉપર બાંધવી.
- ખાવળની છાલનું ચુરણ ૦૧ થી ૦૧૧ તોલો મધ સાથે રોજ ખાય તો ભાંગેલાં હાડકાંને જલડી ફાયદો થાય.

સાપ.

- પ સાપનો ડાંખ ફોંછળી માણસ ચુસી શકે. ચુસનારના મોંમાં છાગળા અથવા સારો ફોંછળી જાતનો ન જોઈએ. ચુસનારે પ્રાંડી અથવા ધાંના કોગળા કર્યા કરવા; ચુસાએલું ઝેર બહાર થુક્યા કરવું. ગળવું નહીં. ચુસનાર માણસે દારૂ પીવો જોઈએ. ૧ કલાક સુધી ચુસવું પડે છે. ચુસતાં ચુસતાં માણસ થકી જાય તો બીજો માણસ તરત વળજે.
- ચ મરદાનો સફરો ડાંખ ઉપર દાખવો, મરદનું મરી જાય ને બીજું લેવું એ પ્રમાણે મુક્યા કરવું. ઝેર હશે ત્યાં સુધી મરદાં મરી જશે.
- ક રૂગળી વાટે ઝેર ખેંચાય છે.
- ખ ડાંખેલા માણસને વામીટ આપવાની જરૂર છે.

- ક. ડાંખેલા માણસને સ્પીરીટ હાટેસ હોરણુ ૩૦ થી ૬૦ ટીપાં પાણીમાં આપવાં.
- ખ. દરદીને સાબરસીંગાનો ભુકો તોલા ૩ એક શેર પાણીમાં ઉકાળી ૦૧ શેર પાણી રાખી તે ગાળીને પાવું.
- ગ. ડાંખ માટે—સાબરસીંગુ ૦૧ તોલો ઘસીને પાણી સાથે પાવું.
- ઘ. પ્યુર સોદા, પ્યુર પોતાસ અથવા કાસટીકથી બા બાળવો.
- ચ. મરઘાની તાણ કલેણ ડાંખપર બાંધવી, તે ઠંડી પડે ને બીણ મુકવી.
- જ. બાંદુકનો દારૂ ડાંખ ઉપર મુકી સળગાવી દેવો.
- ઝ. હમેઝથી સ્ત્રી છુટે—સાપની કાંચરીનો ધુમાડો છુપા ભાગપર આપે તે સ્ત્રી કષાય નહીં.
- ઞ. નાસુર માટે સાપની કાંચરીની રાખ ઉમરાના દુધમાં મેળવી તેનું પુમડું નાસુર ઉપર ૧૦ દીવસ મુકી રાખવું.
- ટ. બાળ કાળા થાય—સાપની મુરા કાપી નાખવી એક હાલામાં ઘઉં શેર ૧૦ ભરી તેમાં ડોકાં વગરના સાંપ મુકે. તેની ઉપર ઘોડાની લીંડ મુકી ૪૦ દીવસ સુધી જમીનમાં દાટી પછી ઘઉં મરઘીને ખવાડે તો મરઘીના સફેદ પીછાં કાળાં થઈ જાય. તે મરઘી હલાલ કરી તેના માસની ગોળી બેર જેવી માણસ ખાય તો તેના બાળ કાળા થાય અને જીવાન દેખાય.
- ડ. કંઠમાળા—સાંપની કાંચરી, એલચી, કંપીલો સંભાળે વાટી કરંજના તેલમાં ઉકાળીને તેલ ગાંઠપર મસળે.
- ડ. સ્ત્રી કસતાતી હોયં, છોકરૂં પેટમાં મરી ગયું હોય—તો હાથે પગે સાંપની કાંચળી બાંધવી તેથી છોકરૂં બહાર પડે છે.
- ઢ. બાળ કાળા થાય—સાંપની કાંચળીનું તેલ બાળે લગાડે તો બાળ કાળા થાય છે.
- ણ. નખ કાળાં થાય, હાથ પગ ફાટીને લોહી નીકળે—સાપની કાંચરી માસા ૨ ખજુરમાં મેળવીને ખાય તો આ દરદોને ફાયદો થાય.
- ત. રગતપીત—રગતપીતવાળો દરદી સાંપની કાંચરી માસા બે સુધી ખજુર સાથે રોજ ખાય તો ઘણો ફાયદો થાય. (મુજરબ છે)

- ક. બાળ ખરી પડે નહીં, બાળ પાછા ઉગે—સાપની કાંચરી અંગુરી સર કામાં ખરલ કરી લેપ કરવો.
- ખ. ચોથીઓ તાવ બચ—સાપની કાંચળી ગોળ સાથે ખાય તો તાવ બચ.
- ગ. સાંપનો ડંખ—તરત ઇંગાર મુકીને ડંખ બાળી મુકવો એ પહેલો ઉપાય છે.
- ઘ. ડંખની જગાપર નીચે ભેરથી પાટા બાંધી લોહીને ફરતું બાંધ કરે છે.
- ચ. સાપનું ફરડેલું માણસ ત્રણ દીવસ સુધી મરતું નથી એવું દેશી વ ઇંદુ કહે છે તે અથેલુ વઇંદુ અને આ જમાનાની સાધારણ અકલ માનતી નથી. પણ જેઓથી બને તેઓએ નીચલો સહેલો ઉપાય અજમાવી જોવો:—સાપના ડંખથી બેમુખ થઇ પડેલા માણસને અથવા સાપના ડંખથી મરી ગયેલો સમજવામાં આવતા દરદીની આંખે સુરો ખાર ખારીક વાટીને આંજવો. દરદી સુદ્ધીમાં આવે અને તે જીવતો છે એવી ખાત્રી થાય તો પછી હરી ઠાનું પાણી પીવાડીને તે દરદીને વામીટ કરાવવું. ૨-૩ વાર હરી ઠાનું પાણી પીવાડી વામીટ કરાવ્યા પછી તેને ઉંઘ બહુ આવેછે, પણ જરાબી ઉઘવા દેવો નહીં, સુનઆ લોકીને પણ બાગૃત રાખવો. એટલે હોશીયાર થશે. આ ઇલાજ ઘણી બાબતોથી એકસ રખી રીતે વખાણવામાં આવે છે.
- સાપનો ડંખેલો માણસ ૩ દીવસ મરતો નથી તેના પુરાવા નીચે મુજબ છે:—ઢેડાની ચોકસ જાતમાં આવો દેવાજ છે જે, સાંપે કરડેલાં માણસ આગળ ૩ દીવસ સુધી ભજન વગેરે કર્યા કરવું. ૩ દીવસમાં જો તે પાછો ન ઉઠે તો મરી ગયેલો સમજવો.
- કોઇક ગામમાં દેવાજ હજી એવો છે જે સાંપે ફરડેલા માણસને ઝોળીમાં સુવાડી તે ઝોળી ૩ દીવસ લીમડાના ઝાડ સાથે બાંધી રાખવી. લીમડાની ઠંડી અસરથી સાપનું જેર કપાય છે પણ જો ૩ દીવસમાં દરદી હોંસીયાર ન થાય તો પછી તેને મરી ગયેલો જાણવો. આ કહેણી દેશી વઇંદોમાં છે. ટક મળવે અજમાવી જોવું.
૭. આંખનો મોતીઓ—કાળા સાપની ચરખી અને પાણીમાં ઘસેલી નીરમ

- ળીને મેળવી આંખમાં લગાડવાથી, તરતનો મોતીઆ કપાય છે.
- ક. આંખના દરદો માટે નીચલી દવાઓ આંખમાં આંજવાથી ફાયદો કરેછે:-
- ૧ નીરમળી પાણીમાં ઘસીને, ૨ કાળા સાપની ચરબી, ૩ સંખની ભરમ અને ૪ ઘીની મેસ. આ આંજવાથી આંધળો દેખતો થાય, એ વું તેજ વધે છે.
- ખ. ચીત્રા સાપનું ઝેર ઉતરે—ઉમરાનું મુળીકું ૦૧ તોલો પાણીમાં ઘસીને પીવું અને ઘસાડો ડાંખ ઉપર મુકવો.
- ગ. પાયડા સાપનું ઝેર ચઢે નહીં—અરદુસો, કપાસ, દમરો, વાંઝણી કંકો ડી એમાંનું કોઈથી મુળીકું ૦૧ તોલો જેટલું ગઉમુત્રમાં ઘસી પી વાડવું.
- ઘ. રકતપીતવાલા દરદીને સાપની કાચરી બાળીને તેની રાખ ૧ ચોખા ભાર (એક ચેઇન) જેટલી રોજ એકવાર ઘી સાથે ખવાડવી, ખોરાકમાં દુધ અને ભાત સીવાય બીજું કંઈ ખવાડવું નહીં. જેટલા દીવસ દવા ખવાડે તેથી ખમના દીવસ પહેરેછ રાખે.
- ચ. નાસુર—સાપની કાંચરીની રાખ નાસુર ઉપર ભભરાવે તો ફાયદો થાય.
- છ. અંધાપાના ઉપાય—કાળા નાગના પેટની અંદરની ચરબી તાવી લેવી. સંધેસડાનો રસ ટહુકડી ૧ કાદવના કોદીયાંને ચોપડી છાયામાં સુકવવું. એ મુજબ ૩ વાર સુકવવું. ચીની કબાળા તોલો ૦૧, એચલી ૦૧ તોલો, ભરાસ વાલ ૧ ને છુંદી મેળવવું. પેલાં કોદીઆંની અંદર આંગળી જેવી નાડી વાત મુકી પેલો ભુકો વાટ ઉપર અને તેની આસપાસ ભભરાવવો, તેમાં ચરબી નાખીને વાટ સળગાવી દેવી. ઉપર બીજું કોડીકું ધાંકવું. મેસ એકઠી કરી આંખે અંજન ૪૦ દીવસ કરવું, અંધાપો જાય, જનમનો અંધાપો ન જાય.
- જ. વાળો—સાપની કાંચરી ગોળ સાથ મેળવીને વાળા ઉપર મુકે તો વાળો બહાર નીકળી આવે.
- ઝ. નાદવાળા દરદીને સાપની કાંચરી ગોળ સાથ મેળવીને સવાર સાંજ ખવાડે તો ફજળ થાય. કાંચરીનો ગુણુ જીવ જંતુને મારી નાખવા નો છે.

સાખર સીંગુ.

- ક. તાવ, હાંફણ, ચરકા મટે—સાખરસીંગાના કટકા કરી હાંફીમાં મુકી કપડછંડ કરી લઠીમાં સખગાવી દેવું. તેમાંથી ખાખ તોલો ના દહીં તોલો પ સાથે ખવાડવું; (દહીં જેવી બીજી સરદીવાળી ચીજો નીખી હાંફણ માટે ઘણીવાર ભલામણ કરવામાં આવે છે.)
- ખ. મરદને ગકતી—સાખરસીંગાની ખાખ તોલો ના મધ સાથે દીન પ ખાય તો શકતી વધે.
- ગ. વા કમરનો, વા સાંધાનો તોડે—સાખરસીંગુ પાણીમાં જાડું ઘસેલું તોલો ના મધ અને દારૂ (દારૂ વગરખી ચાલે) સાથ મેળવી સવારે નનને કોઠે ચાટી ઉપરથી દુધ સેર ના પીએ. દિન ચાર પીએ તો રહી ગયલાં માણસને જરૂર ફાયદો થાય. સઘળા બીજા ઉપાયોમાં આ પેહેલો અજમાવવો, ઉપાય ઘણો જાણીતો, સેહેલો, અને સસતો છે.
- ઘ. હુક-ટચકચુ—એ માટે સુંઠ, સાખરસીંગુ એને દારૂમાં ઘસી જરા ગરમ કરી તરત લગાડવું. દિનમાં ૩ વાર લગાડવું.
- ઙ. સાપના ઠંખ માટે સાખરસીંગુ પાણીમાં જાડું ઘસી ના તોલો જેટલું ગરમ કરી પાવું.
- ચ. મરદને શકતી માટે—સાખરસીંગાની રાખ તોલો ના રોજ મધ સાથે ખાય.
- જ. ખડી માટે—સાખરસીંગાની ખાખ ના તોલો રોજ મધ સાથે ખાવી (હાથીદાંતની ભસમખી ચાલે.)
- ઝ. વાગેલું દભરાયલું અને લોહી ખાજેલું હોય તે માટે સાખરસીંગુ ઘસીને પાણીમાં પીવું. ફાયદો ઘણો કરે છે.
- ટ. પાતુની નખજાઈ, સુજેલી ગોળી, નખજું હેયું, ખડી, ખાંસી, હાંફણ—સાખરસીંગાના ટુકડા કરી તેને આંકડાના દુધમાં મેળવ્યા પછી, ખુલ્લાં ઇંગારમાં ભુજવા તેની ખાખ ૨ વાલ મધ સાથે આ દરદો માટે ખાવી.
- ડ. કુણી—આંખના કુણાં માટે, સાખરસીંગુ પાણીમાં ઘસીને આંખે લગાડવા કરવું.

ક. સાપનો દંખ, સાપનો મોહરો બનાવટી—સાબરસીંગાને આમલીના ચીચોડાના કદ જેવા કટકા કરવા, તે કટકાને ઘાસમાં વીટાળી ત્રાંબા ની દબીમાં પેક કરી, છાણના તાપથી પકવવા. આ પકવેલો સાબરસીંગાનો કટકો સાપના મોહરા તરીકે વેચાય છે. મદારીઓ આ કટકાની કીમત રૂપીઆ પાંચ કહી પછી ભાવમાં ઉતરતાં ઉતરતા છેક આના પાંચથી વેચે છે. તોએ એકના એકવીસ કરી લે છે. આ પકવેલા સાબરસીંગાના કટકામાં ઇયાને ખોટા સાપના મોહરામાં ગુણુ એવો છે જે સાપના દંખ ઉપર પાણી લગાડીને જ ચારે એ મોહરો મુકે છે ત્યારે તે કટકો ડંખને વળગી રહે છે થોડીવારમાં છુટો પડે છે. આ છુટા પડેલા કટકાને દુધમાં ઘોળ પાછો ફરીથી ડંખ ઉપર મુકો તો ફરીથી ચોંટે છે. આ મુજબ ઝેર ઉપર ત્રણવાર ચોંટે છે. આ કીયા નજરે જોવાથી અભણા માણસો માંગે તે કીમત આ મોહરાની આપે છે.

ખ. કુળું આંખનું—હરણ (ફરીઆળ)નું સીંગડું દીકરીના માતાના થાનના દુધમાં ઘસી આંખે આંખે.

ગ. સુળ—સુળ એટલે શરીરમાં ખીલા મારે તે વાયુથી ઉત્પન્ન થતા સુળ પીડમાં લાગે, પીત્તથી ઉત્પન્ન થતા સુળ દુટીમાં લાગે, કફ થી ઉત્પન્ન થતા સુળ છાતીએ અને પાસલામાં લાગે, ત્રીદોષથી ઉત્પન્ન થતા સુળ સાંધાઓમાં લાગે. એ દરદ માટે સાબરસીંગની ભસમ ૦૧ તોલો, હીંગ ૧ વાલ ઘી સાથે મેળવી રોજ ખાય તો દરેક જાતના સુળ નરમ પડે.

સાણુ કેસટાઇલ અથવા સાણુ કપડવંજી.

ધ. પથરી માટે—એ સાણુની ચણા જેવી ગોળીઓ બનાવી તેમાંથી રોજ આખો દીવસ ગોળી ૨૦ થી ૩૦ સુધી ચુર્યા કરવી.

ચ. કરારીઆ માટે—સાણુ અને સામરના કુલ સંભાગે મેળવી શરીરે લગાડવું.

જ. કોઈપણ જાતના સાપનું ઝેર ઉતારે—ગામતી સાણુ ઘસીને બેઠ આંખે

આંજવો, અને આંખ ઉઘાડ ધાંક કરવી.

સાચંતી.

- ક. કુતરાનું ઝેર ઉતરે—સાચંતીનો પાળો દરીએ કીનારે ઉજડ જગામાં થાય છે, તેના પાતરાં ન તોલો ખવાડવાં. સામતાં ખવાડવાં નહીં કારણ કે તેથી ઉગતી થાય છે માટે ૧ પાતડું ચાવીને પછી ખીજું એ મુજબ ન તોલો પાતરાં ખાઈ જવા. ઉલટી થાય નહીં તો દરદી બચે. ઉગતી થઈ તો દરદીની આશા નહીં.

સાલમ.

- ખ. મરદાઈ માટે—સાલમ તોલો ૧ ને દુધમાં ઉકાળી ૭ દીવસ રોજ પીવામાં લેવું.
- ગ. મરદાઈ માટે—સાલમ તોલો ૧ તથા દુધ શેર ૧ ને ઉકાળી શેર ના રાખી, અંદર જાયફળ, જાવંત્રી, એલચી, લવંજ અને કેસર અકેક વાલ નાખવું, બદામની મીંજ, અખરોટ, પસ્તાં, ખસખસ, વરીઆળી, સાકર સંભાળે મેળવી તેનો એક તોલો દુધમાં નાખી પીવું.
- ઘ. લકવાની અસર—સાલમ લકવાની અસરવાળાને આપે છે. શરીરની નસો ધીળી પડી હોય તો સાલમ ના થી ૧ તોલા સુધી દુધમાં ઉકાળી પીવામાં આપે છે. વીસાયતી સેનેટોજનનાં બંધા ગુણે એમાં છે.

સાવરી.

- ચ. પીડી પીસાળ માટે—સફેદ સાવરીનું મુજ ન તોલો પાણીમાં ઘસી દીવસમાં બે વાર પીવાડે. દરદના પ્રમાણમાં મુજીકે આધુ વધતું લેવું.
- દસ્તાન માટે—દસ્તાન ઘણું જાય ત્યારે સફેદ સાવરીના મુજીઆ નો ભુકો ન તોલો લઈ દુધ શાકેર સાથે રોજ ખાવું.

સીતાબ.

સીતાબ-કપુર તથા ઓમાઇડની માફક સીતાબ વીર્યનો જોશ ન રમ કરે છે, એ ખાવામાં અપાય છે.

ક. કરમ માટે—સીતાબના પાંદડાનો રસ બચ્ચાંને કરમ માટે પીવાડે છે. અથવા પાંદડાં ગળે ખાંધે છે. એના વાસથી કરમ છાતીએથી નીચે ઉ તરે છે. સીતાબ ગર્ભસ્થાનને નુકશાન કરતા છે.

ખ. દસ્તાન અને પીસાબ છુટે—દસ્તાન અને પીસાબ છોડવવા માટે સીતા બ ખાવામાં અપાય છે.

ગ. આંખે તેજ વધે, મરદને શક્તી વધે, ધીલી નસો મજબુત થાય—સી તાબના બી તોડો ગા ગાયના ઘીમાં તળી, રોજ ૭ દીવસ સુધી ભુ જે પેટે ખાવાં.

સીતાફળ=અનુસ.

ધ. સીતાફળના પાંદડાં તથા બી જીવ જંતુને મારે છે.

ચ. કોહવાટવાળા ભાગમાં, પાંદડાંની પોટીસ મુકવાથી કોહવાટને રૂઝવે છે.

જ. વાળા માટે—બી તથા કાચા ફળની લેપડી વાળા ઉપર મુકવી.

જ. સાપ, વીચ્છુ અને કુતરાનું ઝેર ઉતરે—સીતાફળનો અથવા રાનસુ ખડીનો ઠંળીઓ પાણીમાં ઘસી ડાંબ ઉપર લગાડવો.

સીનકોના સલફસ.

જ. ચોશીઆ અને તાઢીઆ તાવો માટે—સીનકોના સલફસ અથવા કુખ નાઇનનું ૩ ટ્રેનનું (અરધા વાતનું) પડીકું ૧ તાવ ચઢવાની એક કલાક આગળથી આપવું. ઉપરની દુધ વગરની સાબુ ચોખા ની કાંજ પાવી. તાવ ચઢે તે વેળા એવું બીજું પડીકું આપવું એક કલાક પછી ત્રીજું પડીકું આપવું.

સીંદુર.

- ક. કંઠમાળાનો મલમ (બુચો મલમ)
- ખ. કંઠમાળા માટે—સીંદુર, એળચી, કપીલો, સાપની કાંચરી સંભાળે ચુરણ કરી લગાડે.
- ગ. કંઠમાળા માટે મલમ—સીંદુર, મરી, નીમક, દરેક ૫ તોલા, મીઠું તેલ ૦૧ શેર ગરમ કરી સાથુ તોલા ૫ નાખે.
- ઘ. કંઠમાળા માટે—સીંદુર, મરી, લુણ, સાણુ, મીઠું તેલ સંભાળે લેવું થાળીમાં મુકી કળસીઆથી ઘસવું અને કંઠમાળાપર લગાડવું.
- ઙ. કાળો મલમ, ગર ગુમડાં માટે—સીંદુર શેર ૦૧, તેલ શેર ૧ માં ખુબ ઉગાળવું. ચાસણી આવે ને મીણ નવટાંક ઉમેરવું.
- ચ. ગાંઠ, દરદ પીગળાવવા માટે મલમ (બેરેલનો મલમ) —સીંદુર શેર ૦૧૧ તેલ શેર ૧ માં ઉકાળી ચાસણી આવે ને બેરેલ શેર ૦૧ નાખે. દરદ કુટે (નસ્તર મારવું ન પડે)—ઉપર મુજબ કાળો મલમ તો. ૨ મોરશુથું તો. ૦૧, સોમલ તોલો ૦૧ મેળવીને તેનું ૧ ટીપું દરદ પર મુકે તો તે ફાટે, નસ્તર મારવું ન પડે.
- જ. બાંદરો કરડે તેનું ઝેર ઉતારવા માટે—સીંદુર માખણમાં મેળવી બા ઉપર લગાડે.
- ઝ. પાકુ રૂઝવાનો મલમ—સીંદુર, રાહાળ, કપુર, કાઠો દરેક ૧ તોલો ૦૧૧ શેર ગાયના ઘીમાં મેળવી ઠાળીમાં મુકી ત્રાંખાના કાંસીઆથી મસળવું.

સીંધવ.

૧. વાળાના ઉપર સીંધવખાર ૧ રાત બાંધે તો વાળો મરી જાય.
૨. અફીમનું ઝેર ઉતરે—સીંધવખાર ખાવાથી ઝેર ઉતરે છે.
૩. ધીલી નસ માટે—સીંધવ પીસી, ઘીમાં મેળવી લેપ કરે.
૪. દાંત હાલતા હોય તો સીંધવ અને પીપરનું ચુરણ દાંતે ઘસે.
૫. દાંત કળે અને હાલે તો નીચલું મંજન ચોખ બેવાર કરે—

સીંધવ, લીંડી પીપર, જીરું, ખદામના કાચલાની રાખ મેળવી મંજન બનાવવું.

- ક. નખળી નેસોનો લેપ—સીંધવ અને કખુતરનો છેડ સંભાગે લેવો. મધ સાથ મેળવી ૭ દીન લેપ કરવો તેથી ધીલી નસો મજબુત થાય.

સીંધવ લુણ.

- ખ. પથરી માટે—સીંધવ ૨ તોલાના પડીકાં ૨૧ બનાવી તેમાનુ ૧ રાજ ગાયત્રી છાસમાં પીચે પછી ઉભો ઉભો પેટ ભરીને છાસ પીચે તો પથ રાનો મરજ તળે.
- ગ. પથરી માટે—સીંધા લુણ ૧ તોલાના ૧૨ પડીકાં કરી તેમાંથી એક સડવારે ખાવું, અને ઉભા ઉભા ગાયત્રી છાસ પીવી.
- ઘ. ગોળી મોટી થાય, અંડ વૃદ્ધી—સીંધાલુણને ઘી સાથ મેળવવું ત્રાં બાના વાસણમાં તેનો લેપ કરવો તેને સુરજના તાપમાં રાખી ગેટીના ઉન વડે ખુબ ચોળવું તેથી જે મેલ (કાટ) થાય તે છાટ ગોળી ઉપર ૨૪ કલાક ઘસ ઘસ કરવાથી ગોળીના સરવે દરદ તરત નાસ પામે. આ પ્રયોગ ચમત્કારી છે. (લુણ ૧ ભાગ ધી ૪ ભાગ)
- ચ. ભુખ લાગે—લીંબુનો રસ ૧૦ તોલો, આદુનો રસ ૧ તોલો, સીંધાલુણ ૬ વાલ મેળવી ખાધાની ૧ કલાક આગળથી પીવું.

સીલારસ.

- છ. બાળ ન ઉગે—સીલારસ ચોપડીને ઘડી ૨ રાખી ઉપર સેક કરવું તો બાલ જાય છે, ફરી ન થાય ૧ વાર કરવાથી ન બને તો ૩ વાર કરવું.

સીસમ.

- ઝ. કોઠ, લોહીના ઉપદ્રવ માટે—સીસમનો વેહેર શેર ના અને પાણી શેર જે ઉઘાળીને પાણી શેર દોઢ રાખી, તે બાળીને પા

સાકેર નાખી સરખત બનાવી રાખવું.

- ક. વેહેર સીસમનો તોાં ૦૧ તેને પાણી સેર ૦૧ માં ઉકાળીને નવટાંક રાખવું. આ નવટાંક પાણીમાં ઉપકુું સરખત ચમચો ૧ લેડીને દિન ૪૦ પીવું, ખટાસ, દુધ, દહીં, સાકલાજી ખાવાં નહિં.
- ખ. લોહી સુધારનાર—સીસમનો વેહેર ૦૧ સેર, ૩ સેર પાણીમાં આખી રાત ભીંજવી રાખવો. તેને ગાળીને ૧૥ સેર સાકર નાખી સરખત બનાવી દર વેળા ૧ તોલો દીનમાં બેવાર પાણી સાથે પીવું.

સુખડ.

- ખ. માથુ દુખે, પીતના તાવનું, તો સુખડનો પાણી સાથે ઘસારો કરી માથે લગાડવો.
- ધ. તાવમાં તરસ લાગે તો સુખડ તોલો ૧ પાણી ૧૥ સેર સાથે ઉકાળી તે પાણી પીવામાં લીએ તો તરસ મટે છે.
- ચ. કરોળીઓ—સુખડને ટંકનખારમાં ઘસીને શરીરે ચોપડેથી કરોળીઓ મટે છે.
- જ. ખુજળી માટે—સુખડનું તેલ લીંબુના રસ સાથે મેળવી લગાડે છે. નરમ મિઠ્ઠજવાળા દરદીને આથી તાપ આવી જાય માટે મીકું તેલ સાથે સંભાળે લેવું.
- ઞ. ગોળી મોટી, અંતરગળ—સુખડ, સોપારી લાલ, રંસવંતી, અફીણ, સંભાળે અકેક તોલો, જવનો આટો તોલો ૪ લીલા ધાણાના રસમાં મેળવી લગાડે છે.
- ટ. ચામડીનો રંગ સુધરે—સુખડને પાણી અથવા ગુલાબજળ સાથે ઘસીને મોંઢા ઉપર મસજો.

સુખદરસન.

૮. આંગળપેરા માટે—પાતરાં, દીવેલ સાથે છુંદી લેપડી આંગળાપર મુકવી.

સુ'ઠ.

- ક. કાન—શરદીથી કાન બેહેરા થાય તો સુ'ઠ, અને કોપડું ચાવીને, દુખતા કાનની બાજુએ મોઢામાં રાખવું. છાણા બાળીને, તેનો સેક કરવો, તેનો ગરમ ધુમાડો કાનમાં જવા દેવો.
- ખ. ફીફરાં માટે—સુ'ઠનો ભુકો, માથા ઉપર ઘસવો અથવા સુ'ઠ પાણીમાં ઘસીને ત્રણ ટીપાં નાકમાં નાંખવાં.
- ગ. માથાનો દુખાવો, અભરણ, પેટનો દુખાવો મટે, લોહીનું ફરવું થાય—સુ'ઠ, દાડમાં ઘસી માથે લગાડવી, સુ'ઠ, ગોળ સાથે ખાવી. સુ'ઠ ૩ ભાગ, અજમો ૫ ભાગ છુંદી તેનો ભુકો શરદીવાળી જગાએ મસળવો. કળતર પણ દુર થાય, શરદી પણ નરમ પડે છે.
- ઘ. અગની, દીપનગોળી—સુ'ઠ ૧ ભાગ, ગંધક ૨ ભાગ, ઇંદ્રજવ, મરી, સીંધવ અકેક ભાગ મેળવીને, એની ગોળી કરી ખાવી. શરીરે ગરમાવો આવે, ભુખ લાગે, પાચન શક્તિ વધે.
- ચ. હાંફણ—સુ'ઠ, મરી, પીપળ, સંભાગે મેળવી ૦૧ તોલો મધમાં ચાટવું.
- છ. સંધી વા માટે—સુ'ઠ, એલચી અકેક ભાગ, ગોળ બે ભાગ મેળવી ૦૧૧ તોલો દીનમાં ૨ વાર ખાવું.
- જ. કરમ—સુ'ઠ અને વાયવળંગ ખાવાથી કરમ મટે.
- ઝ. અભરણનું ચુરણ—સુ'ઠ, મરી, પીપર, અજમો, સીંધવ સંભાગે લઈ સવારના ૦૧૧ તોલો વાસી પાણી સાથે લેવું.
- ટ. ઝાડાનું લોહી નરમ પડે—સુ'ઠ તોલો ૦૧૧, દુધ સેર ૦૧૧, પાણી સેર ૦૧૧, પાણી બાળી ગાળીને પીવું.
- ઠ. અભરણ—સુ'ઠ, પીપર, મરી, અજમો, કાળુંજીરું સીંધવ દરેક તોલો ત્રણ હીંધ તોલો ૧ ચુરણ કરીને તેમાંથી તોલો ૦૧૧ ઘીમાં ગરમ કરી ચાટે.
- ડ. અંતરગળ માટે—સુ'ઠનો પાક રોજ બેવાર ખાધા પછી લેવો. સુ'ઠનો ભુકો મધ સાથે મેળવી પાક બનાવે તેમાંથી ખપતો પાક રોજ બેવાર ખાય.

- ક. અડગરી માટે—સુઠ અને ગોળ ખાય.
- ખ. લકવો, મોં ફરી ગયું હોય, જખાં વળગી ગઈ હોય—ત્યારે સુઠ, મીરચ, પીપળ, અજમો, મેથ, કાળી દરાખ, ચીતરો, સુરીજન દરેક તોલો ૦૧ સખડ ૩ પમ્પસાભાર કમુનીના પાતરાંના રસમાં ચણા જેવડી ગોળીવાળી ૧ ગોળી પાણી સાથે ખાય.
- ગ. ધીળી નસ માટે—સુઠ અને ખારેકના ઠરીઆ છુદ્દી ધી સાથે મેળવી લગાડે તો નસમાં શક્તી આવે.
- ઘ. મોરચી માટે—સુઠ, સંચર, લીંબુનો રસ સંભાગે મેળવી ૦૧ તોલો ખાવો.
- ચ. ફીફડું—સુઠ મધમાં ઘસીને નાંકમાં ૪ ટીપાં મુકે.
- છ. તરસ તાવની મટાડવા માટે સુઠ તોલો ૧ અથવા સુખડ તોલો ૧ પાણી સેર ૧૧ માં ઉકાળીને તે પાણી પાવું.
- જ. વાયુ તોડે—સુવાવડી સ્ત્રીને સુઠ બહુ ઉપયોગી છે.
- ઝ. તાવ ઉતરે—સુઠ વાટી ગરમ કરી કપાળે લગાડે અને ઓઢાડીને સુવાડે, પરસેવો થમ તાવ ઉતરે છે.
- ટ. મરડાની, ગાડાની ચુક—સુઠ ધીમા તળી ખવાડે અથવા સુઠના ઉકળામાં દીવેલ નાખી પીવાથી ચુક, સુળ, બીટ, વગેરે તોફાન બે સી જાય છે.
- ડ. શરદી પાણીમાં ભીંજવાથી લાગે તો સુઠ, ગોળ, ધી, ચાટવાથી ગરમાવો આવે. ઘણું ફાયદાકારક છે.
- ઢ. શરીરે ગરમી લાવવા માટે—શરીરે સુઠનો ભુકોં ઘસે.
- ઢ. ગર્ભણી સ્ત્રીને તાવ આવ્યા કરે તો સુઠ તો ૦ ૦૧ વાટીને બકરીના દુધમાં ઉકાળી પીએ.
- ણ. ચોઢીઆ તાવ માટે—સુઠ, અરદુસાના પાતરાં અથવા દાખલી, દેવદાર, આમદા, દરેક ૦૧ તોલો સાકેર ૨ તોલા, પાણી સેર ૧ અને ઉકાળી ૦૧ સેર પાણી રાખી પીએ.
- ત. સંઘરાની માટે—સુઠ અને ખારેક અકેક તોલો, અફીમ ૦૧ તોલો; લીંબુના રસમાં ચીનીબોર જેવી ગોળી કરી રોજ ખાય. ખોરાક દહીંને ભાત.

- ક. મરદને શકતી (ખંધેજ)—અકલગરો, ાચીનીકબાલા, ખસખસ, મુસળી કંડ, કુળીજન, લવંગ, અસકંડ, ફેફલ, સંભાગે લઘ મધ સાથ ચીનીખોર જેવી ગોળી કરે અને સવારના પોહોરમાં ખાય તો ખહુજ તાકાત વધે.
- ખ. નસોને તાકાત માટે—દાલચીણીને ગાયના પીત્તામાં ઘસીને નખળી નસો ઉપર લગાડે તો તાકાત વધે.
- ગ. માથાનો દુખાવો ૧૦ વરસનો હોય તે મટે—સુંઠ, અરીઠા, પારસ, પીપળાના બી, મરી સંભાગે પાણીમાં વાટીને નાસ લેવો.
- ઘ. ધીલી નસોને કડચત આવે—સુંઠ અને ખારેકનો ઠળીઓ ધીમાં ઘસીને નસો ઉપર મસળે.
- ચ. અજીરણ માટે—સુંઠ, મરી, પીપર, સંભાગે મેળવી ૦૧ તોલો પાણી સાથ દીનમાં ત્રણવાર પીવું.
- છ. સોજે નરમ પડે—સુંઠ, દેવદાર, સાટોદી સંભાગે મેળવીને ૦૧૧ તોલો ફાંકી રોજ લઘ ઉપરથી દુધ પીવું.
- જ. ચાહ સુંઠની—સુંઠ ખોખરી કરેલી ૦૧૧ તોલો ઉકળતાં પાણી ૧૫ તોલામાં નાખી ધાંકી રાખવું.
- ઝ. સંધી વા માટે—રાતરે સુતી વેળા આ ચાહ પીવી અને બંતુસ ઓઢીને સુવું.
- ટ. સળેકમ માટે—સુંઠની ચાહ પીવી અને ઓઢીને સુવું.
- ડ. માથાનો દુખાવો—સુંઠ પાણીમાં ઘસીને માથે લગાડવી.
- ડ. કાનના ચસકા મટે—સુંઠ અને અફીમ સ્ત્રીના ચાનના દુધમાં ઘસી ટીંપા ૧૦ કાનમાં નાખે.
- ઢ. આંતરડાંનો સોજો મટે, મોંઢાં ઉપર લોહી આવે—સુંઠને દુધમાં ઘસી ચટાડે પછી સારસાપેરેલા દુધમાં પીયે પછી નક્કર ખોરાક ખામ.
- ણ. સંધી વા માટે—૫ વાલ સુંઠનો ભુકો અને રાંવાલ સોદાખાઇકારખ ખાવામાં લેવો અથવા અરધો તોલો સુંઠ ૧૫ તોલા પાણીમાં ઉકાળીને ગરમ ગરમ પીવું અને ગરમ કપડું ઓઢીને સુવું. પરસે

વો પડીને દરદ નરમ પડસે.

સળેકમ માટે—ઉપર મુજબ કરવું.

- ક. ભુખ લગાડે, ના તોલો સુંઠ અને ૨ વાલ મીઠું મેળવી ખાધા અગાઉ ફાકી મારે તો ભુખ લાગે, જીભમાં સ્વાદ વધે; ગળું સાફ થાય.
- ખ. ઠાઠર મોંઢા ઉપર આવે ત્યારે સુંઠ પાણીમાં ઘસી લગાડવી.

સુનામખી.

- મ. કબજાઆત, પેટમાંનો ખરાબ વાસ મટે—સુનામખી તો ૦ પ, સુંઠ ૨ તો ૦, સંચળ ૨ તો ૦, એલચી ૦૫ તોલો આ પ્રમાણે વજનમાં મેલવી, ચીનીએર જેવી ગોળી બનાવી તે રોજ ગોળી ચુસીને ખાવી સુનામખી પેટમાં દુખાવો કરે નહીં, માટે એના ફક્ત પાંતરાં લેવાં, ડાંખળી કહાડી નાંખવી. અથવા પાંતરાંને, ઘીનો પટ આપી ગરમ કરવાં. સુનામખીની ચાહ સાથે જીલાખતું મીઠું વાપરવાથી દુખાવો થાય નહીં.
- સુનામખીના ગુણો નીચે મુજબ છે:-
- ખ. પથરી માટે—સુનામખી કાકડીના મગજના રસ સાથે ખાવી.
- ચ. કરમ માટે—સુનામખી ચાવી ખાવી.
- છ. સંધી વા માટે—મીઠાં સાથે ખાવી. જ્યારે લોહી પડતું હોય, આમણ બહાર નીકળતું હોય ત્યારે સુનામખી વાપરવી નહિ.
- જ. ભુખ વધે—સુનામખી મધ સાથે રોજ ખાવી.
- ઝ. છાતી સાફ થાય છે—સુનામખી રોજ સાકર સાથે ખાવી.
- ટ. તનની શરદી મટે—સુનામખી રોજ ગુલકન સાથે ખાવી.
- ઠ. મોઢા ઉપર તેજ આવે—સુનામખી રોજ ગુલકન સાથે ખાવી.
- ડ. દરદ લાગુ પડે નહીં—સુનામખી રોજ ગાયના દુધ સાથે ખાવી.
- દ. લોહી સુધરે—સુનામખી રોજ ચોપચીની સાથે ખાય. (૪૦ દીવસ ખાવી)

- ક. દીલ સફા રહે—જો સુનામખી ગાયના દુધ સાથે ખાય તો મરદાનગી વધે—જો બકરીના દુધ સાથે ખાય તો ચાલતાં થાકે નહીં—હરણના દુધ સાથે ખાય તો ચાલવાની શક્તી વધે.
- ખ. દીલ ખુશ રહે—સુનામખી ઉંટના દુધ સાથે ખાવી.
- ગ. બાળ કાળ થાય—સુનામખી ભાંગરાના રસ સાથે ખાવી.
- ઘ. આંખ, કાનના દરદ માટે—સુનામખી ગરમ પાણી સાથે ખાવી.
- ચ. પથરી દુર થાય—સુનામખી કાકડીના બીના રસ સાથે ખાવી.
- છ. રસવીકારવાળાં માણસને ચાલું રોજ ૧ અથવા બેવાર ખવાડે.
ગરમારાનો ગર, પીપળીમુલ, હરડે, સુનામખી, કાળી દસાળ દરેક તોલો ૦૧, મધ સાથ મેળવી પાક બનાવી, ઝાટો સાફ આવે એટલું રોજ ખાવું.
- જ. બુખ લગાડે, અછરણ તોડે, લેહેજત વધે, મોંઢાનો વાસ દુર કરે—સુનામખી ૫ તોલા, હરડે તોલા ૨, સંચર તો ૨, એલચી તો ૦ ૦ એને કુટી, કપરછંદ કરી, ફાફી મારે. વજન ૦ થી ૦૧ તોલો.

મુરણ

- ક. હરસ માટે—મુરણ આખું અથવા તેના કટકાને કેળના, દીવેળાના અથવા કોઈ જાણીતા પાંદડામાં વીટાળી તેના ઉપર માટીનો થર ફેવો. તે સુકાયને છાણામાં પકાવી લેવું. (આ બનાવટને પુકપાક કહે છે) આ માલો; તેલ, અને તોળ મેળવી રોજ ખાવો. (ધણે જાણીતો ઉપાય છે) મુરણનું શાક પણ વારંવાર ખાવું તેમાં પણ ગુણ છે.
- દ. હરસ માટે—મુરણનો ગુણ ધણો છે.
- ઘ. મુકા મુરણની ધુધ લેવાથી હરસ સુકાય જાય છે.
- ચ. હરસ માટે—વવળનું મુરણ ૮ ભાગ, અંદરનો દાંડો કાઢી નાખેલું ચીતરાનું મુળીઉં ૧ ભાગ, મુંઠ રલાગ, મરી સફેદ ૧ ભાગ એની મેળવણી ૦ તોલો મુકા ૦ તોલા ગોળ સાથે, સવાર સાંજ રોજ એક માસ ખાવું. પેહલા ઘી ચાટવું જેથી ગળામાં વવરાટ લાગે નહીં.

ચીતરાના ચુળનો અંદરનો દાંડો કાઢી નાંખવો.

- ક. હરસ માટે—સુઠ ૧૨, પીપરીચુળ ૮, મરી ૪, પીપળ ૧૨, ચળક ૪, તાલીસ પત્ર ૪, નાગકેસર ૨, તમાળપત્ર ૦૧, એળચી ૧, તજ, વાળો ૧, બુનો ગોળ ૧૨૦ તોલા; આ બધાનું ચુરણ કરી તેમાં થી અરધો તોલો ચુરણ પાણી સાથે જમવા પહેલા લેવું.
- ખ. રૂચી કરનારું, કફ નાશ કરનારું, જઠરાગ્ની ઉત્પન્ન કરનારું અને હરસના રોગને અત્યંત હીતકારી સુરણ છે.
- ગ. પાતુ હરસ—ને બહુ ગુણકારી છે. વવરતા સુરણને કપડછંડ કરી છાણાનાં ઇંગારમાં, બાફી તેનું ઝેર કાઢી નાખે, બમણીને ભુકે કરી સુકવે અને ૦૧ થી ૧ તોલો દુધમાં ઉકાળી રોજ ખાય તો હરસ ને બહુ ફાયદો કરે છે.
- ઘ. હરસની ચુળ થાએ તે માટે—૫ શેર સુરણ કાપી, સુકવી, તેની ભુકી કરી, રોજગથી ૦૧ તોલો ખાયા કરવી. ૫ શેર સુરણની ભુકી પહેાંચે ત્યાં સુધી ચાલુ ખાયા કરવી.
- ઙ. હરસ માટે—સુરણની ગાંઠને છીલી છીણી નાખી સુકવીને ભુકે કરવો, ધીમાં તળવો, પછી ખરી સાકરના સીરામાં મેળવી એલ ચી, વાંસ કપુર, બદામનો ગર મેળવી ચકતાં પાડવાં ૪ તોલા દરરોજ સવારે ખાઈને દુધ પીવું. હરસવાળાં દરદીને દવા તરીકે સુરણ બહુ આવું. રોટલીમાં સુરણ, સાકમાં સુરણ, પુરીમાં સુરણ અને ફાવે તેમ સુરણ બહુ આવું.
- ચ. હરસ માટે નીચલું ચુરણ ગોળ સાથે રોજ સવાર સાંજ આવું. સુરણ ભાગ ૮, સુઠ ૨, મરી ૧, ગોળ ૧૬ ભાગ મેળવી સવાર સાંજ ૦૧૧ તોલો રોજ આવું.
- છ. દરેક મસા માટે ઉપલું ચુરણ છે. ગાંઠો કબજ હોય તો સુઠને બદલે હરડે લેવી.
- જ. પીતના મસા હોય તો ઉપલાં ચુરણમાં ગોળને બદલે સાકર લેવી.
- ટ. હરસના મસા માટે, મસાની ચુળ થાય તે માટે—સુરણ (વવડું

સુરણ વધારે ગુણુ આપે) સુકવી, તેની બુકી બનાવી, તેમાથી ના અથવા ના તોલો અને ખાંડ ના તોલો મેળવી દરરોજ સહ વારે ફાકી મારી પાણી પીવું. બુખે પેટે ખાવામાં ફાયદો છે. લાંબો વખત ચાલુ રાખવાથી હરબના મસાને ફાયદો કરે છે.

સુરણ જંગલી.

ક. મદનમસ્તમાં બુઓ.

સુરમો ઠાળો.

ખ. મોતીઓ આંખનો—ખાપરીઉં, ખરાસકપુર, સુરમો, સાકેર, પોરતુ ગલની તપકીર, હીમજી હરડે સંભાળે લઈ, ખુબ પીસીને તેની લુગડી કરે, તેને એરડાના પાનમાં વીટાળી સુતરથી બાંધે, તે ઉપર બે આંગળ મટોડીતું થર કરે. સુકાવા પછી ૪ છાણુ ના ઈંગારમાં પકવે. લાલ અંગારા જેવો થાય ને કાઢે. ઠંડો પડે ને અંદરથી માંખણુ જેવું અંજન કાઢી લેય. આ અંજનથી આં ધળા દેખતા થાય છે.

ગ. આંખના દરદો માટે—તરત મુવેલાં સાપના મોઢાંમાં અથવા ગરૂડ પક્ષીના મોઢાંમાં સુરમાનો કટકો મુકી તેમાં ઘી ભરવું. પછી ૧ કાઢવના વાસણમાં તેને મુકી બીજું વાસણ ઉપર ઢાંકી બંધ કરવું. કપડમટી કરવી. ૧ ખાટો જમીનમાં ખોદી તેમાં અરધા અળાયાં મુકી તે ઉપર વાસણ મુકવું. અને બીજાં અળાયાં મુકી ખારો ભરવો. પછી અગનીથી સળગાવવો. પછી સુરમાને કાઢી લેવો. તેને કપુર કાછલીના ચુરણ સાથ મેળવીને આંખે આંજે. જેની આંખની કીકીઓને નુકશાન થયલું હોય તે જોઈ શકે.

ધ. ઉંઘ આવે અને ઉંઘ વધે—ચોમાસા અગાઉ સુરમાને લીમ ડાના ઝાડને કોતરી તેમાં મુકે, તેને બંધ કરે ચોમાસુ ગયા પછી તે સુરમાને બહાર કાઢી તેને કપુર (અથવા સીતલચીની) સાથ પીસી ખારીક બનાવી આંખે આંજે તો દરદીને ઉંઘ આવે મગજની બીમારીવાળા દરદીને બહુ ફાયદો થાય.

- ક ઉલ્—કેટલાંક હરદીઓને મુતી વેળા સુરમો આંખે આંખે તો નીંદ આવે છે.
- ખ. મગજની ભમરી તથા વાયુને માટે પણ સુરમો આંખે આંખે છે તેથી કાયદો થાય છે.

સુરવાળા.

- ગ. મુળ—સાંધામાં છાતીમાં અથવા પેટમાં મારે તેનો ઇલાજ—સુરવાળા કરી ૧ જાતનું ઘાસ થાય છે, તેની ટોચ કાળા રંગની છે. તે ટોચ કાંટાવાળી અને ચાર આંગળ લાંબી રહે છે. તેનો ઉકાળો કરી પીવાથી ગમે તેવી મુળ હોય તે નરમ પડે છે. મુળ મટાડવાનો અતિ અદ્ભુત ચમત્કાર એમાં છે.

સુરીજન.

- ધ. ધીલી નસો મજબુત થાય—સુરીજન પાણીમાં ઘસી, ચામડી ઉપર લગાડવાથી નસોમાં જોર આવે છે.
- ચ. તાવ ઇન્ટરમીટન્ટ—અંગરેજી ઇંપેકેકયુનાની માફક સુરીજન તાવને અટકાવે છે.
- છ. સંધીવાના સોજાપર—સુરીજન, કેસર અને ઇંડાની સફેતીનો લેપ મારવો.
- જ. જળાંદર, બરોળ, કાળજી, સંધીવા—સુરીજન, એલચી સાથે મેલવીને તેની અકેક વાલની ગોળી કરીને ગોળી એક અથવા બે દીવસમાં ખેવાર ખાવી.

સુરોખાર.

- ઝ. બરોળ માટે—ફટકી ૧, જવખાર ૨, નવસાગર ૨, સુરોખાર ૪, સીંધવ ૧લાગ, આ પ્રમાણમાં મેલવીને એનો લોંઘો બનાવવો. ૧ થી ૩ વાલ બુકો પાણી સાથે પીવો. બરોળ માટે જ જાણીતો દેશી ઉપાય છે.
- ટ. હરસ માટે—સુરોખાર પાણીમાં વાટી લગાડવો. હરસ નીકળી પડે છે, પીસાબ છુટે—સુરોખાર છાસમાં નાખી પીએ છે.

- ક. પથરી માટે—સુરોખાર ૩ વાલ, કીમ ટારટર તોલો ૦૧ પાણી તોલો ૮ મેગવી, તેના ભાગ ત્રણ કરી, દિનમાં ૩ વાર પીએ.
- ખ. પીસાળ છુટે—પીસાળની નળીમાં સુરોખાર મુકે, માફકસર જોઈએ એટલો મુકે, ઘણીવાર મુકે તો નુકશાન છે.
- ગ. બરોલ—ફટકી ૧ ભાગ, જવખાર ૨ ભાગ, નવસાગર ૨ ભાગ, સુરોખાર ૪ ભાગ, સીંધવ ૧ ભાગ એને મેલવી એકથી બે વાલ, પાણી સાથે ખાવું, ઘણો જાણીતો ઇલાજ છે.
- ઘ. આંતરીઆ તાવની દવા—(Ague mixturo) કરીઆતું, કડું, ઇંદ્રજવ, વરીઆત્રી, હીમજીહરડે, સુંઠ, કાલીરીજી, ધાણા, મરી, અંદેક તોલો લેવો, પડફ સ્પીરીટ પંદર આંઉસમાં સાત દીવસ ભીંજવી રાખી ગાલી લેવું. તેમાંથી ૦૧ તોલો દવા, અને બે તોલો પાણી સાથે મેલવીને સવાર સાંજ પીવું.
સુલેમાની લવણુ=લવણુક્ષારની બનાવટ નીચે મુજબ છે:—
નવસાગર, સુરોખાર, સીંધવત્રણુ સંભાળે લેવું તેને આટાના લોંદામાં મુકી, તે લોંદાને કપડછંદ કરી અરાયાના ઇંગારથી પકવવું. જે ભુકો થાય તે લવણુક્ષાર છે.
- ચ. અજીરણુ, સોજા, અરૂચી, જલંદર, આફરા, થોધરા માટે—ખેઆની ભાર લવણુક્ષાર ધી સાથે જમતી વખતે ચાટવું. પેપસીન અને લેક્ટો પેપ્ટીનનું કામ કરે છે.
- છ. મસા સાત દીનમાં મટે—સુરોખાર, જવખાર, ટનકનખાર, સીંધવખાર દરેક ૦૧ તોલો લેવો તેને મેગવી ૭ ભાગ કરવા. ૧ ભાગ ચેજ ૭ દીવસ સુધી પાણી સાથે ખાવા.
- જ. સોજા દરેક જાતના મટે—સુરોખાર ૫ પેસાભાર, સોનાજેડું ૫ પેસાભાર એને મેગવી ૫ પડીકાં બનાવે. ૧ પડીકું કેસાં કાદવના વાસણમાં મુકે. અંદર ૧૧૧ સેર પાણી નાખી આખી રાત દારમાં મુકે, સદવારે નીતડું પાણી લીએ અને તે આખા દીવસમાં ૫-૭ વાર પીયે. આ મુજબ ૫ દીન પીયે. ખોરાકમાં ફક્ત ચણાના આટાની રોટી, ઘીમાં બનાવી ખાય, બીજું કંઈ ખાય નહી.

સુવરની ચરબી.

- ક. ઢીલી નસોને જોર આવે, વીર્ય સુધરે—સુવરની ચરબી અને મધ સંભાગે મેળવીને ચામડા ઉપર મસજવાથી શરીરની નસોને મજબુતી આવે, નસ કુળે અને લોહીનું ફરવું વધારે જોરથી થાય.

સુવા.

- ખ પેસાળનો આરજો ઘણો હોય તો સુવા સેર ૧૧, મધ સેર ૦૧, ખાંડ સેર ૦૧ એના લાડવા કરી ખાવા.
- ગ. અંતરગળ માટે—સુવા ખાકી વાટીને ગોળી ઉપર લેપ મુકવો, ગોળી નરમ પડે તો દાખીને ચઢાવવી. પછી ફરી લેપ કરી કરછો ખાંધવો, ૩ દિન સુવાડી રાખવું.
- ઘ. અંતરગર, ઉંધી ગાંઠ, ઉંધું ગુમડું—સુવાને છુંદી પાણીમાં ખાકી તેની ગરમ પોટીસ ગાંઠ ઉપર જોરથી ખાંધે, ૨-૪ દિનમાં ગાંઠ પાકી પડે બહાર નીકળે.

સેદરડી=સહદેવી.

- ચ તાવ—સેદરડીનો ખરો ગુણ એ છે જે તે સુધવાથી તાવ ઉતરે છે.
- છ માથું દુખવું—સેદરડીના પાંતરાં માથે ખાંધવાથી દુખાવો માથાનો નરમ પડે છે.

સેનીટોરીઅમ. (હવા વગર દુખ દફે કરવાનું ઘર.)

- જ. ડ્રગીસ્ટ સરકયુલર ભલામણ કરે છે જે, જેઓ શરીરે હાલ હવાલ થઈ ગયા હોય, અને ધંધાના કામથી પીલાઈ ગયા હોય, ધંધાની હેજગારીથી નબળા પડ્યા હોય, ચોક્કસ રોગ ન હોવા છતાં, અશક્ત થઈ ગયા હોય, તેઓને આસાએસ લેવાથી ફાયદો થાય છે. ૧૫ દીવસ સુધી ખાટલાપર પડી રહેવું. ઘરમાંથી બહાર નીકળવું નહીં, કાગળો લખવાં અથવા વાંચવાં નહીં, જંભળી

કામ કાંઈ કરવું નહીં, મન વેરાએ અને જીવ ખુશ થાય એવું વાંચન થોડા કલાક રાખવું. ખાવામાં દુધનો અને ખીજો સાદો સુતરો, અને સેહેલાઈથી જરૂર થાય તે ખોરાક લેવો, દારૂ, પીવો નહીં.

દવા વીના દરદી સારાં થાય છે, અમેરીકામાં બેડલકીક સેનેટેરીઅમમાં દવા વના સારાં કરે છે. દેસી વૈદ્ય કહી ચુક્યું છે, ને અંગ્રેજ વૈદ્ય કહે છે જે દવા વના સાડું થવાની રીત નીચે મુજબ છે:—ઘરના અંધારા કેદખાનામાંથી છુટા થાઓ, ગીચ વસ્તીવાળું, અને ઝેરી હવાઓથી ઘેરાએલું શહેર છોડી જાઓ. ગામડાની એકાંત, શાંત, નીર્દોષ જીવનશૈલી આશરો લેવો. વ્યસનો તથા વધી ગયેલા સ્વાદોના તોફાન છોડી દો. કંઈપણ અને માની લીધેલી જરૂરીઆતના તમે દાસ થઈ બેઠા છો તેમાંથી છુટા થાઓ. બહુજ સાદાઈથી, સાદા ખોરાક સાથે આશાએસમાં રહો તો દવાની જરૂર પડશે નહીં. મગજથી ગંધેડાં વહીતરૂં કરનારાઓને અને નાતવાન બનેલાઓને આ નિયમો ગોખી રાખવા જેવા છે.

હીંદુઓએ જાતરા જવું, મહોમેદનોએ હજ કરવા જવું, અંગ્રેજ ઓફીસરોએ લાંબી રજા ઉપર પોતાને વતન જવું એમાં વધેક નેમ અને ગુણ સમાયલા છે, જે નેમ અને ગુણ હાલમાં પસંદ થયેલાં સેનેટેરીઅમોમાં સમાયલા છે. એકજ જાતના કામકાજમાં ચાલુ રોકાયેલા, ગીચ હવામાં પડી રહેલા, ઘરની અને સંસ્કારની જાંબળમાં ગુંચવાઈ રહેલા, નખલા પડેલા માણસોને તેઓને રહેવાની, ખાવાની અને વખત ગાળવાની પ્રક્રીમાં ફેરફાર થવાથી, શરીરે ઘણો સુધારો થાય છે અને વગર દવાએ નજરેના દરદો દફે થાય છે.

સોડાબાઈ કારણ.

- ક. કમળા માટે—૦૧ તોલો દર ચાર કલાકે પાણી સાથે પાવો.
ખ. પીસાળ છોડવે—સોડાબાઈ કારણ પીવાથી પીસાળ છુટે છે.

- ક. પથરી માટે—સોડાબાઈ કારબ ૮ માસા, રૂબાએ ૮ માસા, કોલમ તોલો ૧૫, પાણી ખખળતું ૧ શેર. ૨ આંઉસ દિનમાં ૨ વાર પીવું.

સોડાવાટર.

- ખ. સોડાવાટર ખાધેલું હજમ કરે છે, તરસ મટાડે છે. વામીટ અટકાવે છે. છાતીપરના પીતને છુટું કરે છે. સોડાવાટર બથુક પીવામાં લેવાથી કોઈ માણસોને નબલાઈ જણાય છે; ગુંટણમાં સરદી લાવે છે, મરદાઇની તાકાત કમતી કરે છે. સોડાવાટરની અંદરની કારખોનીક એસીડ'ગેસ નસોને નાતવાન અને થોડોવાર બેભાન કરે છે. કોઇને વામીટ થણું થયા કરતું હોય તે બંધ કરવા માટે અંગ્રેજી એક ઇલાજ નીચે મુજબ છે:—સોડાબાઈ કારબનું પાણી દરદીને પાવું. પછી તારતારીક એસીડનું પાણી પાવું. આ બે પાણી પેટમાં મળે છે ત્યારે સોડાવાટર પેટમાં બને છે. તેમાં એસીડ કારખોનીકગેસ પેદા થાય છે, એ ગેસ અંદરની ચામડીને સુની (બેભાન) થોડોવાર કરે છે, એટલે છાતીમાં ઉછાલો થવાની ક્રિયા બંધ પડે છે. અને વામીટ આવતું નથી. દેસી વધડું કહે છે જે સોડાવાટર નબળાઇ કરે છે અને વગર જરૂરે પીવા ના પાડે છે. અંગ્રેજી વધડું પણ કહે છે જે સરવે જાતના પીણાઓમાં ચોખ્ખું અને તાજું પાણી સહથી ઉમદા છે અને તંદુરસ્તીને ફાયદો આપે છે:—હલકી કીમતના સસતા સોડાવાટર એક ખરાબ પાણી કરતાં વધારે ખરાબ છે, અને અસ્વચ્છ પાણી કરતાં વધારે અસ્વચ્છ છે.

સોનાગેર.

- ગ. કમળા માટે—સોના ગેર, આમલા, હલદર સંભાગે મેળવી અંજન કરે તો કમળો મટે.

સોનું.

૪. સોનાનાં વરખ ખાવાથી ક્ષય રોગને કાયદો કરે છે અંગમાં શક્તિ લાવે છે. ચીતબ્રમ વાયુને દુર કરે છે. અંગ્રેજી વધુનું કહે છે જે, સોનું ખાવાથી તે ઓજરીમાં પીગળતું નથી, અને ગ્રાહ વાટે આપું નીકળી જાય છે, અને દવાની મોટી કીમત કરવા માટે તે વપરાય છે, તે ફક્ત એસીદનાઇતરે મીઉરેટીકમાંજ પીગળે છે; તે એસીદ પેટમાં નથી. દેશી વધુ માને છે જે સોનું શરીરમાં પીગળે છે, અને દવા તરીકે ગુણુ ખતાવે છે; તેના પુરાવામાં નીચલા અખતરા છે:—ક્ષયના રોગીને સોનાના વરકના ૩ પાના, ૨ તોલા માખણ અથવા ૨ તોલા ઘી સાથે ૧ મહીનો ખાવાથી કાંઇક કાયદો દેખાય છે. તે એકલું માખણ અથવા ઘી ૬ માસ સુધી ખાવા છતાં તે કાયદો દેખાતો નથી. સોનાના કટકો ૦૧ સેર પાણીમાં રોજ ઉકાળી તે પાણી ૩ માસ સુધી પીવામાં લીએ તો શરીરે કાંઇક શક્તિ અને ચપળતા વધે છે. એકલાં ગરમ પાણી પીવાથી તે ગુણુ જણાતો નથી. પાણીમાં ઉકાળેલું સોનું વજન ઓછું થાય છે. સોનાના ૨૫ પાનાને ૪ સેર પાણીમાં ઉકાળી ૦૧ સેર રાખવું, તે પીવાથી નીચે મુજબ કાયદા થાય છે.
- ધીલોડીના ઝેરના કારણે આવતી અડગરી, ઉગટી, આંચકી માટે ઉપર જણાવેલું પાણી પીવાથી નરમ પડે છે પણ સાદાં ઉકાળેલાં પાણી થી તે ગુણુ જણાતો નથી.
- સુનાના વરખના ૩ પાના, ઘોળાં મરી વાલ ૨, ઘી ૧ તેલો ૨૦ દીન ખાયતો ઉન્માંદ જેવી સ્થીતીવાળો માણસ માન્સીક સ્થીતીમાં આવશે. અને બ્રમીચીત જેવો માણસ સારો થશે. ઇયાને મગજની નબળાઈ દુર થશે. તે એકલાં ઘી અને મરીથી થશે નહિ. હીરો સોના કરતાં વધારે કીમતી છે, છતાં કેહેવત ચાલે છે જે “સોનું ઘસીને પાએ તોએ એ દરદ સાડું ન થાય”. આ ઉપરથી અનુમાન થાય છે જે સોનું દવા તરીકે વપરાય છે, એવું લોકો માનતા આવ્યા છે.
- કીમીઉ—વજા એકા ખરચમાં અને એકી મેહેનતે સોનું ખતાવતું

તેને કીમીઉ' કહે છે; એની ઉત્પત્તિ માટે કાંઈ સમજાતું નથી. સંસાર ત્યાગ કરી બેઠેલા, બ્રહ્મચારી, અને ઇશ્વરને મળેલામાંના કોઈક કીમીઉ' બનાવી શક્યા હોય પણ ઘણા લોભીઆ એછી મહેનતે પદ્મસાદર થવાની આશામાં કીમીઆની સોધમાં ખરાબ થઈ આવ્યા બધા છે, કેટલાકો ખરાબ થતા બચ છે, ઠગાઈ કરનારા ઘણા જણાયા છે. ઘણા હોશિયાર માણસો પણ લુચ્ચાઓની જખાંકશાલથી અને હાથ ચાલાકીથી અંજાઇ ખુવાર થયેલા છે. કીમીઉ' કરવાની ઠગાઈ ઘણી જાતની છે; તેમાંની એક પણ આ જગાએ લખવાનું વાજળી જણાતું નથી, છતાં દુકામાં આટલું જણાવવાની જરૂર છે જે કોઈ કીમીઆગર કીમીઆ બનાવવાના ફરેક વસાણા, વાસણ વગેરે તમારે હાથે એકઠાં કરાવે અને તમારે હાથેજ બધી ક્રિયા કરાવી ત મને સોનું બનાવી ખાતરી કરે તોએ તમારે જાણવું જે એ કીમીઆમાં ઠગાઈ છે. માટે કીમીઉ' જેવું કાંઈ છે નહિ. કીમીઉ' કરવું એટલે ચોક્કસ જાતની, અને ન સમજ પડે તેવી ઠગાઈ કરવી; એનું નામ કીમીઉ' છે. જેમાં લોભીનો મરો થાય છે અને ઠગારાઓને ઘી કેળાં મળે છે

૪. કીમીઆની જડી ખુટટી—કીમીઆની સોધમાં ઘણા લોભીઓએ આખી જીંદગી સુધી કોશેશ ફેકટ કરી છે. હજી કેટલાક આ કામ પર પદ્મસા અને વખત નકામો ગુમાવે છે, કીમીઆની જડી ખુટટીમાં ઠગાઈ નીચે મુજબ છે:—(૧) પક્ષીનાં આંતરડાંમાં સુનાની ભુકી ભરીને તેને સુકવે છે, કીમીઉ બનાવવા આ ખુટટી વાપડે છે. ઇંગ્લાર ઉપર મુકેલી બધી ચીજો બજીને ખાક થાય છે અને પેલાં સંતાડેલાં સોનાનો ગઠકો બંધાય છે, તે જોઈ લોભી લોભમાં વધુ પડે છે. (૨) લખવાના અથવા એવાં પોકળ બરૂમાં સોનાના તાર ખેસે છે, પછી ઇંગ્લારપર મુકેલા બીજા મસાળાને તે બરૂથી હલાવે છે, અંદરનો મસાળો તેમજ બરૂ બજીને ખાક થાય છે, અને પેલો સુનાનો તાર ગજીને ગઠકો બંધાય છે, લોભી ખુશ થઈ જાય છે. (૩) છાણના છાણા થાપવામાં સુનાનો કટકો મુકે છે. કીમીઆ

નો મસાળો મુકી તે છાણા ઉપર મુકી સગગાવે છે બધી ચીજ બળીને ખાક થાય છે, ને સંતાડેલાં સોનાનો ગઠો બંધાય છે. લોભી છેતરાય છે (૪) લંગોટીઆઓ હુક્કામાં તથા ચલમમાં પેસો મુકી તેમાંથી પેસાને બદલે સોનાનો ગઠો કરી બતાવે છે. ખીઆનથી વીચાર કરશે તો જણાશે જે હુક્કામાં, તેમજ ચલમમાં ઇંગાર એટલો થોડો હોય છે જે તાંબાના પેસાને પીગળાવવાની શક્તી તો નથીજ પણ તે લાલચોળ બનાવવાનીબી ગરમી નથી તો પછી તાંબુ તવાઇને સોનું થવાની કીરીઆ થી રીતે બને એમા હાથ ચાલાકી સમજવી. (૫) એક ઠગાઇ બચ્ચીજ અચરત ભરેલી નીચે મુજબ છે:—એક લોભી રૂપીઆની મોટી રકમ આપી કીમીઉ સીખવા તપચાર થાય છે. સરતો તેને પસંદ પડે તેવી નીચે મુજબ કરે છે, કીમીઉ લોભી પોતાને હાથે બનાવ્યા પછી પેલી રકમ આપે. તેનું બંધારણ કાંઈ નહીં, કીમીઉ સીખી રહ્યા પછી ન આપે તો તેની અડચણ પણ નથી. કીમીઉ બનાવવા ની જગા લોભી પોતે પસંદ કરે દરેક વસાણા, વાસણ, કેલસો, લોભી પોતાને હાથે પોતાને માફક આવે તે બામથી ખરીદી લાવે, કીમીઆની જડી ભુટ્ટી જંગલમાં જઇ પોતાને હાથે કાપી લાવે, ટુકામાં દરેક ચીજ લોભી પોતે પોતાની મરજી મુજબ પોતાને ફાવે ત્યાંથી લાવે, અને બધી કીયા પોતાના હાથથીજ કરે કીમીઆ ગર તો દુર બેઠો બેઠો બતાવ્યાજ કરે. હલકુ સોનું બનાવવું હોય તો તે બને, ચીંપુ બનાવવું હોય તો તે તેની મરજી અને હુકમ મુજબ બનાવી શકાય. બીજી કોઇબી સંકા હોય તો કીમીઆગર દુર કરી શકે; આવા પ્રયોગથી સોનાનો લાભ લોભીના હાથમાં આવે. પણ તેમાંબી ઠગાઇ છે, ઠગાઇ નજ પકડાય એવી છે; તેમ તે બહાર પાડવા જેવીબી નથી; કારણ કે દુનીઆના ધુત્તાસ પેટભરી જમે અને લોભીઓ ખાખાવરખા થઇ પડે-આવી રીતે લોભીઓ ઠગાય છે. ઠગાઇ એવી બારીક છે કે બચ્ચા હોંશીયાર માણસથી પણ તે પારખી શકાય નહીં. માટે

કીમીઉ બનાવવાના લોભીઓએ એ કામ ઉપરથી હાથ ઉઠાવવો

સોપારી અરધી=બેકાડવાળી.

- ક. આધારીસી માટે ઘસીને માથે લગાડે છે—તેથી માથું દુખવું મટી જાય છે.

સોમળ.

- ખ. મસા માટે—સોમલખાર વાલ ૩, સુરોખાર વાલ ૪, સંનથોશ, સાલુખાર અંદરજવ દરેક બે વાલ એનો બુકો લીંબુની ફાડમાં ભરવો તેનો રસ મસાને લગાડવો, લીંબુ મસા ઉપર દિન ૩ અથવા ૭ સુધી બાંધવું. મસો નહીં ખરે, અને ફાયદો નહીં જણાય તો ખુસબોવાળા ચાવલનું ધોવાણ અને ખાંડ તે ઉપર બાંધે.
- ગ. વસુરી માટે—સોમળ બે વાલ કળી ચુનો ૪ વાલ ખાપરીડિંગ ૪ વાલ લીંબુના રસમાં મેળવી વસુરીને લગાડી ઉપર લુગડું ૭ દિન રાખવું. જ્યારે વસુરી ભાગે ત્યારે મલમ રૂઝનો મુકવો.
- ઘ. ખરફસું—કોઈબી દવાથી ન સાડું થઇ શકે, તો અંગ્રેજી સોમલનો અર્ક (લાઇકર આરસેનીકેલીસ) ૨ થી ૪ ટીપાં ૨ તોલા પાણી સાથે ખાધા પછી દિનમાં ૨ વાર પીવું. દિન પંદર પીએ અને ૪ દિન વચમાં ખાંચો રાખી બીજા ૧૫ દિન પીવું. અથુક પીવાથી દવા નુકસાન કરી શકે છે.
- ઙ. સોમલનું ઝેર ઉતારવા માટે—વામીટની પેટેલી જરૂર છે. ૨૫ થી ૪૦ ગ્રેઇન સુધી ઇપેકેકયુના પાણી સાથે આપી દેવું. વામીટ કર્યા પછી પાન સાથે ખાવાનો કાથો ૦૧ તોલા, માખણ સાથે મેલવી, દર ૦૫ કલાકે આપવું. પેટનો ચુકાળો નરમ પડશે. ચુકાળો ધણે ચાય તો દર ૦૧ કલાકે આપવું. ખાત્રમાં દુધ, તેમાં પચ્ચ, ચપટી ભરી કાથો નાંખી પાવા કરવું.

- ક. અર્થ—હરસનો ઇલાજ, હરસ સફરામાંથી બહાર આવે ત્યારે સોમલને સરગવાના મુગનો રસમાં ઘસી લગાડે તો તરત ખરી પડે, પણ દવા ઝેરી છે, સમજદાર વધે વાપરવી. કોઇ વધે ચોલાઇની ભાજીના રસમાં સોમલને ખરગ કરે, રસ ઘણો વાપડે અને હરસને લગાડે છે. હરસ ખેરવવાનું કામ સોમલનું છે પણ તેની અગત્ય જોઈ કરવા માટે બીજી વસતું મેળવવી પડે છે આ ઇલાજ જોખમ ભરેલો છે, અનુભવીથીજ થઈ શકે.

સોહાગો.

- ખ. નાજો—નાજીએરની આંખ કાઢી તેમાં તેલીઓ સોહાગો તોલો ૧ નાખી હલાવીને આખી રાત ઠારમાં રાખી દરદીએ અંદરનું પાણી પીવું. આખો દીવસ ખાવું નહીં, ભાવે તો પેલું નાજીએર ખાવું. રાત પડે ને પછી ભાવે તે ખાવું.

સંગ (પથ્થર)

સંગે હજરતે હાઉ=મસાના=યાદુધ, એ ઉંટની આંખ ઉપર ફળ જેવું થાય છે.

સંગેમાહી=સીરમહી=ધાંગરી માછલીના ડોકાંમાં થાય છે.

- ગ. સંગે પાઉજર—લીલા રંગનો છે. ઉળેદર માટે ઉપયોગી છે. એની પથ્થરી ગળામાં ખાંધે છે તથા ઘસીને પીએ છે.

સંગજીર.

- ઘ. મરડો—સંગજીર ના તોલો સાકેર સાથે ફાંકે યા ફહી સાથે ખાય, અથવા ધાણા, વરીઆળીને ભુંજીને સાકેર સાથે ખાય.
- ચ. દીવાલ, કોખો ચકચકે—સંગજીર પાણી સાથે મેળવી લગાડીને ઘસે છે.
- છ. ઘાહ રૂઝવવા માટે—સંગજીરનો ભુકો ઘાપર છાંટે અથવા ફટકીનો ભુકો તે ઉપર દાખે.

સંગેમાહી (દાંગરી માછલીના માથાનો પથ્થર)

ક. જળાંકર તથા કલેજાના દરદ માટે, માછલીની પથરી ઘસીને પીવાડે છે.

સંચોરો=ખારો.

ખ. વરસોળી—સંચોરો, સાજી ખાર અને ચુનો સંભાગે મેળવી, મલમ ક રી, વરસોળી ઉપર ૪ દીન લગાડે તો વરસોળી કાપે.

ગ. જી, નીખ માટે—સંચોરો પાણી સાથે મેળવી લગાડવું.

ઘ. હરસના મસા માટે—સંચોરો અને ચુનો એના પાણીમાં મલમ કરી લગાડે તો મસો જાય.

ચ. મસા શરીરપરના ખરી પડે—સંચોરો અને કળીચુનો પાણી સાથ મેળવી લગાડે, સળીથી લગાડે.

છ. ખડરોળ, પેટમાં ગોળો, પેટનો આક્રો સારો થાય—સનચોરો, સંચળ, જવખાર, ટણકનખાર કુલવેલો સરખે બાગે લેવો, તેને કુંમારના રસ સાથ મેળવીને ચીનીખોર જેટલી ગોળી બનાવી ૧ અથવા ૨ ગોળી રોજ પાણી સાથ ગળવી, ખાવામાં ગોસ અને રોટી લેવી.

સંધી વા.

જ. સંધીવા માટે નીચલા જાણીતા સસતા ઉપાય છે:—

સંધીવા માટે મીઠાનો જીલાખ લેવો.

કેરોમેલ ટ્રેન ૪, કેલોસીઈપીલ ટ્રેન ૪, એક વખત માટે ગોળી ૧ બનાવી ગળવી; અડો ન થાય તો દિનમાં ૨ અથવા ૩ ગળવી.

સંધીવા માટે—લીંબુનું સરખત પીવામાં ચાલુ રાખવું. પોતાસ કારખોનસ આંડિસ અરધો, પાણી આંડિસ ૧૦ મેળવીને સુજેલા ભાગ ઉપર એ લોસનના ચાલુ પોતાં મુકવાં.

કલોરોફોરમ ટ્રામ ૧, પાણી આંડિસ ૧૦ એ લોસનના ચાલુ પોતાં મુકવાં. એકરત્રેકટ બેલેડોના આંડિસ ૦૧૧ પાણી આંડિસ ૧૨ એ લોસનના પોતાં ચાલુ મુકવાં.

સંધીવા માટે—ગરમ પાણીમાં કળીચુનો નાખી તે દરદવાળા ભાગને સેકવો.

તાવ વગરના સંધીવા માટે જેલપ કમપાઉંડની જરૂર છે.

ગમ ગુએકમ ગ્રેન ૧૨, લસણ ગ્રેન ૧૨, અવલસારો ગંધક ગ્રેન ૨૪, એની ત્રણ ગોળી કરી દીનમાં ૩ વાર ખાવી.

આવલ (તરવડ)નું વરીઆણું (વરાળીઉં)દીવસમાં ૩ વાર મુકવું, ૫ દિન મુકવું, હવા લાગવા દેવી નહીં

રાતરે કેરોમેલ ૪ ગ્રેન અને સવારે દીવેલ આપવું.

ક. વા ગંઠીઓ—કાળાં મરી તોલો ૦ થી ૦૫, મધ તોલા ૧, મેળવીને રોજ ૧ વાર દિન ૪૦ સુધી ખાય.

ખ. રસાંગ ખાધું હોય તેના ઉતારપર એ ઉપાય સારો છે.

સંધેસરો.

મ. રતાંધળો—સંધેસરાના પાતરાં છુંદી તેની લેપડી આંખે બાંધે અને માથે મુકે. માણસના કાનનો મેળ મધ સાથે મેળવી દીન ૧૪ આંજો તો રતાંધળો સારો થાય છે.

ખ. મસા—સંધેસરાના મુળને વાટી કળીચુના સાથ ધીમાં મેળવી ચોપડે તો મસા ખરી પડે છે. દસ્તાન આંખે બાંધે ત્યારે, સંધેસરાનું અને એરંડીઆનું મુળ ઘસીને મધ સાથે પીએ છે.

ચ. મુતરકછ માટે—સંધેસરાનું મુળીઉં સેર ૦, પાણી સેર ૨ માં ઉકાળી ૦ સેર રહે ને ખાંડ ૦ થી ૦૫ તોલો સાથે પીવું.

છ. દસ્તાન—ઝાડની ટાળીઓ બાળી, તેના કોલકાની ભુકી ૧૫ તોલો દસ્તાન જતું હોય તે માટે ખવાડવી.

જ. વીચ્છુનો દંખ ઉતરે—સનદેસરી બે જાતની થાય છે. સફેદ કુલવાળી અને પીળાં કુલવાળી. સફેદ કુલવાળી સનદેસરી વધારે સફતી રાખે છે. સફેદ કુલવાળી સનદેસરીમાં બે જાત છે, નાના કુલવાળી અને મોટા કુલવાળી, મોટા કુલવાળીમાં શુભ વધારે છે. આ ઝાડનું મુળ આતવારે ખપોરે ત્રણ કલાકે ઉત્તર દીસાથી કાઢવું

(આતવાર અને ઉત્તર દસા શા માટે તેના કારણ જણાતા નથી) બપોરના ૩ વાગે આ ઝાડમાં રસ એક સરખો ફરે છે—તેથી આ વખતે કાપેલાં મુળીઆંમાં શુષ્ક વધતો રહે છે. આ મુળીઉં હાથમાં પકડવું, શરીરથી બે આંગળ ઉંચું રાખીને દંખ ચઢી ચુક્યો હોય તે જગાથી તે દંખની જગા સુધી ફેરવ્યા કરવું—આ મુજબ ગા કલાકથી વધુ વખત ફેરવવાથી દંખ ઉતરશે. ચઢેલો દંખ આસતે આસતે દંખવાળી જગા આગળ નીચે ઉતરશે, ત્યાર પછી મુળીઉં દંખવાળી જગા ઉપર દાખવું. જો ઝેડેરની અગન નરમ ન પડે તો એ મુળીઉં પાણીમાં ઘસી દંખ ઉપર લગાડવું. મુળીઆને વાપડતી વખતે પાણીથી ધોવું. તેથી કામ જલદી થાય છે. જ્યારે દંખ ઉપર મુળીઉં દાખે ત્યારે ત્યાં અગન વધારે લાગે છે. મુળીઉં ફેરવતાં ચામડીથી ૨ આંગળ દુર રાખવાનું કારણ એ જે, જ્યારે મુળીઉં ચામડીને લાગે ત્યારે અગન વધે છે. દંખ ઉતર્યા પછી દંખની ઉપર મુળીઉં મુકે ત્યારે અગન વધતો લાગે છે. તે જો ન ખમી શકાય તો મુળીઉં ઉચકી લેગો તો દંખ પાછો ચઢવા માંડશે, મુળીઉં દખપર દાખો તેના કરતાં મુળીઉં પાણીમાં ઘસીને દંખપર લગાડો તો અગન ઓછી જણાશે. મુળીઉં ૧ વરસ પછીનું જીનું ચાલે નહીં.

ક હરસના મસા ઉપર લગાડે તો ખરી પડી—સંધેસરાનું મુળીઉં કળીચુનામાં ઉકાળીને પછી તે મુળીઆને ઘી સાથે ઘસાને મસા ઉપર લગાડે.

ખ રતાંધળાને માટે—સંધેસરાના પાંતરાંની લેપડી કરીને આંખે બાંધે અને માથે મુકે.

ગ. હરસના મસા ચીમરાએ—સંધેસરાની પાલીને પાણી સાથે છુંદી લેપડી કરી સફરા ઉપર મુકે તો મસા ચીમરાએ, અને અગન નરમ પડે.

ઘ. પરમો—સંધેસાની અને બાવળની પાળી પાણી સાથે છુંદી રસ ઠાહાડી પાસેર રસ સાકેર સાથે ૭ દીન પીવે પરમો સારો થાય.

હકીક (અકીક) નો પથર.

અકીકની ભસમ—અકીકના પથરને ગરમ કરી પાણીમાં ભેળવું. આ મુજબ ૪-૫ વાર કરવાથી ખારીક છુટો થઈ શકશે.

- ક. દાંત હાલતા બંધ પડે—અકીકની ભસમ એકલી અથવા માતી અને પરવાળાંની ભસમ સાથે મેળવી દાંતને લગાડે તો હાલતા દાંત મજબુત થાય; અને દાંત ઉપરની છારી નીકળી જાય.
- ખ પથરી—અકીકની ભસમ ખાવાથી પીસાળની પથરી નીકળે છે.

હજરતે યાકુડ.

- ગ. પથરી માટે—હજરતે યાકુડ ૨ માસા જેટલો પાણીમાં ઘસીને રોજ પીવાડવાથી પથરી નીકળી જશે.

હજરતે હાઉ=ઉંટના પેટમાંનો પથર.

- ખ. વાગેલાં, દબડાએલાં, લોહી ખાએલા—માટે હજરતે હાઉ જે માસા જેટલો પાણીમાં ઘસી પીએ.
- ચ. પીસાળ છુટે—ઉંટના પેટમાંથી નીકળતો પથર પાણીમાં ઘસીને પીડે ઉપર લેપ કરે.
- છ. પથરી પીગળે—હજરતે હાઉને ચોખાના ધુણમાં ઘસીને પીવાડે.

હજારીઆ ગોટા.

- જ. પરમો મટે, પીસાળ છુટે છે—આનું એક કુલ, અને અરધો જાયફળ, મેળવીને તેની ફાકી પાણી સાથે લેવાથી, પરમો મટે છે, પીસાળ છુટે છે.

હડતાલ.

- ઝ. કાળા તલ, મસા—માટે હડતાળ અને ચુનાનાં ટપકાં કરે.

- ક. હરતાલનું ઝેર ઉતરે—ભુરાં કોળાનો રસ શેર ૦૧, સાકર તોલા ૨, હીન ૨૩ પીએ.
- ખ. હડતાલનું તેલ—અનારનાં ફુલ, પાતરાં, ફળ, જઠ સરવે તોલો ૦૧ હડતાલ તોલા ૨૧, તેલ શેર ૦૧ માં ઉકાળે.
- ગ. ખેંચાયેલી નસ છુટે—હડતાલનું ઉપલું તેલ મસળવું.
- ઘ. દરાજ, ખુજળી માટે—હડતાલ ૧ ભાગ, મીઠું તેલ ૨ ભાગ એને ઉકાળે, હડતાળનો ભુકો થોડોથોડો તેલમાં નાંખતા જવું અને લાકડી વતી હલાવતા જવું. આંચ નરમ રાખવી. તેલ સળગી ઉઠે તો ઢાંકવું. પાછું ઉઘાડવું, સળગે તો પાછું ઢાંકવું, આ મુજબ ૫ વાર ઉઘાડ ઢાંક કરવું.
- ઙ. કાળો કોઢ—હડતાલ અને સુરોખાર સંભાગે લઘ તે કોઢ ઉપર ચોપડી તડકે બેસવું અને થોડી વારે ગરમ પાણીથી નાહવું. ૩ હીનમાં સાફ થાય છે.
- ચ. સફેદ કોહોડ—હડતાલ ૪ માસા, બાવચી ૧૬ માસાને ગઉમુત્રમાં પીસી, લેપ કરે.
- જ. બાલ નીકળી જાય—હડતાલ અને ચુનો સંભાગે લઘ સરકામાં મેળવી લગાડે તો બાળ નીકળી પડે. પછી ઠાસમળીનું તેલ તે ઉપર ચોપડે તો બાલ આવે નહીં.

હડસાંકળ. (Venilla Indians)

- ક. સંધીવા માટે—એનું તેલ બણીતું છે. પીવામાં તથા મસળવામાં આવે છે. શક્તિ લાવવા માટે એ ચમતકારી છે. (Tonic) છે, નસોને મજબુત કરે છે.

હરડે=પથીઆ.

૮. હરડે હીતકારી છે. ખાધા પછી તથા પહેલાં ખવાય છે. આંખના દરદો, અછરણ અને પાચન, વૃદ્ધાવસ્થાની નબળાઈ, માટે ખવાય છે.

- ક. હરસ મસાનો મુળ વ્યાધી મટે—હીમલ હરડે ને જુનો ગોળ ખાય.
- ખ. વધરાવળ, જીવન લંબાવવા, સોજના વ્યાધી, સંકેચન તથા લોહીવીકાર માટે હરડે ઉપયોગી છે. ને વૃધ્ધાવસ્થા આવતી હરડે અટકાવે છે.
- ગ. હરડે, બેહેરાં, આમળા, (ત્રીફળ) રસાયન છે અને. ઘડપણને અટકાવે છે.
- ઘ. જીલાબ આવે, આમ, વા નીકળે—ધીમાં તળેલી હરડે અને મુના મુખી સંભાગે ૦ થી ૦૦ તોલો મધમાં ચાટે.
- ઙ. આગરૂ—ખચ્યાંને મોઢે આગરૂ થાય તો હરડે અને બદામનો ઘસારો પાવો.
- ચ. કમળો—હરડે ૪ ભાગ, દરાખ કાળી ૧ ભાગ, મેળવી ૦૦ તોલો ખાય.
- જ. ટાંકી કુટે, મોટા ફાલ્લા થાય—તો હીમલ હરડે તો લા ૮. રસકપુર તોલો ૪, અનારના કુળ મુકા તોલો ૧, બો દાસીંગ તોલો ૧, જયફળ તોલો ૧, એલચી દાણા, તોલો ૧, લવંગ તો. ૧, મરી તો. ૧, બારીક કરી ૧૦૦ લીંબુના રસમાં ખરલ કરી, ફાળસા જેવી ગોળી કરે. અકેક ગોળી સવાર સાંજ ખાય. ખાધાની પહરેજ રાખે તો ફાયદો થાય છે.
- ઝ. ટાંકી તથા નાડૂ—હીમલ હરડે તો. ૨, મોરચુથું કુલવેલું તો. ૧, સાકર તો. ૧, ૧૦૦ લીંબુના રસમાં ખરલ કરી, ચીનીબાર જેવી ગોળી વાળી ૧ ગોળી ટાઢાં પાણી સાથે ગળવી, ઉપરથી જુનેલા ચણા ખાય ચણા ન ખાય તો ઉલટી આવે છે.
- ટ. ગળું બેઠેલું—હરડે ૫ બાલ, નીમક ૦ તોલો એ બન્ને મધ સાથે ખાય તો ગળું ખુલે.
- ડ. આંખનુ અંજન—ઝીણી હરડે, અને સાકર, પાણી સાથે, અથવા મધ સાથે ઘસી આંખમાં આંજે તો કોઈપણ દરદ આંખનું સાડૂ થાય છે.
- ડ. મરડા માટે—હરડે તો. ૪૦, વરીઆળી ૪૦, ઇસબગુલ ૬૦, ધીમાં સેકી ને જુકો કરી, તેમાંથી એક તોલાની ફાકી મારી પાણી પીવું.
- ઢ. હીમલ હરડે નાની કાચી—જીલાબ લાવે છે.

- ક. હીમજી હરડે મોટી સાઇઝની, પાકેલી—જીલાખ બંધ કરે છે.
- ખ. ખરોળ તથા કલેબના દરદ માટે—હરડે ૬, જવખાર ૫, પીપળ ૪ ભાગ એની ફાફી બનાવી, ૦૧ તોલો રોજ બેવાર ખાધા પછી ખાવી.
- ગ. હરસ—ઝીણી હરડેનું સેવન કરવું એથી ઘણું ફાયદો છે.
- ઘ. આંખને તેજ આવે—હરડે બેઆની ભાર, સાકેર સાથે રોજ રાત્રે ખાવી. એથી આંખને ઘણું ફાયદા છે, આંખ નબળી પડતી જણાય તો આ ઉપાય પેહલું કરવો.
- ચ. મોતીઓ આંખમાં પાકે નહીં—આંખમાં મોતીઆની શરૂઆત થતાંજ લેવું. બે તોલો સુધીની એક મોટી હરડેમાંથી ૦૧ તોલો લઇ તે મોઢામાં રાખી રાત્રે સુવું અને તેનો રસ ગળવો. આ મુજબ એક માસ સુધી કરે તો મોતીઓ અટકે છે.
- છ. ટાઢીઓ તાવ મટે—હરડેનું ચુરણ મધમાં આપવું અથવા ૦૧ તોલો જીરું અને ૦૧ તોલો ગોળ ખવાડવો.
- જ. આંખમાં અગન બળતી હોય તે માટે—હરડેના ૧૨ દાના પાણીથી ધોઇને પછી તેને ૦૧ સેર પાણીમાં ૧ રાત ભીંજવી રાખવા; તેને ફાયવતી ચોળીને કપડાંથી ગાળવું. તે પાણીમાં જીનુ કપડું બોલીને આંખોના પોપચા ઉપર મુકવું, ગરમી ચુસી લેશે.
- ઝ. છાતી ઉપર પીટ ચઢે—હરડે, જીરું સફેદ, પીપળીમુળ એ સરવને સંભાગે મેળવીને ૦૧ તોલો ફાફવું.
હરડે ગરમ છે, આમળા સીતલીય છે.
- ટ. હરડેના ગુણો—હીપન, અને પાચન કરે, પુષ્ટી આપે, શરીરને ટકાવી રાખે. જ્ઞાન ઇંદ્રીઓને બળવાન કરે છે, ગોળાના દરદ (ગુદમ) ને હરે છે.
- ડ. શરીરનું સુખ—હરડે ક્ષય રોગ મટાડે છે. હર્ષના વીકારો મટાડે છે. સંયત્કણનો શતરૂ છે, બહુજ ફાયદો આપે છે. તરીઓ અને ચોઢીઓ તાવ જીનો કાઢાડે છે.
- પ્રધાનો રોગ, અતિસાર, ગુરદાનો વરમ, આફરો, ખરોલ,

(ખીહ) કુકડીઆ ખાંસીને હરડે ફાયદો કરે છે.

- ક. આંખમાં નાસુર હોય તેનો ઇલાજ—હલડર, ચીતરો, કાઠો, નાગરમોચ, લીમડાના પાન, નીમકસંગ, હરડેદળ, પીપળીમુળ, વાયવરંગ, સુંઠ, વજ દરેક અકેક તોલો લેવો. તેને સુરમા જેવું ખારીક કરી ગોળી બનાવી તે ગોળી પાણીમાં ઘસીને લગાડવી.
- ખ. આંખનું કુળું હોય તો સ્ત્રીના દુધમાં એ ગોળી ઘસી આંખે લગાડે.
- ગ. પાપણુ ખરતાં હોય તો ગાયના પીત્તામાં એ ગોળી ઘસીને આંખે લગાડે.
- ઘ. આંખની કીકી સફેદ થતી હોય તો એ ગોળી મધમાં ઘસીને અંજન કરે.

હરડાં—ખેડાં—આમળા=ત્રીફળ.

- અ. કમળા માટે—હરડે, આમળાં, સુંઠ, કરીઆતું, કડું, ધાણા સંભાળે લઈ કાઢાવો કરી પીવો.
- બ. અજીરણ માટે—ત્રીફળ, પીપર, મરી, સુંઠ, સંચર સંભાળે ચુરણ કરી હથેલી ભરીને, વાસી પાણી અને મધ સાથે ખાય તો, ભુખ લાગે, વાંઘ જાય અને પીત જાય.
- ગ. પીત માટે—ત્રીફળની ચાહ રાતરે બનાવે અને ખાંડ સાથે સવારે પીએ તો પીત મટે અને જીલાબ આવે.
- ઘ. પીસાળ છોડવવા માટે—ત્રીફળનો ઉકાળો પીએ.
- ઙ. તાવ માટે—સંતતજ્વર ૨૪ કલાકમાં બેવાર આવે અને ઉતરે. તે માટે લીમડાની અંતરછાલ, પટોળપત્ર, ત્રીફળ, એનું ચુરણ ૧૦ તોલો દીનમાં ૩ વાર ખાય. અથવા ઉકાળો કરી પીએ.
- ઃ. દાઝેલા માટે—ત્રીફળ પાણીમાં ઘસીને દાઝેલાપર લગાડે તો શરીર બળી ને ઘોળું થયું હોય તોપણ અસલ રંગ પકડે છે.
- ડ. ચોથીઓ તાવ જાય—ત્રીફળ દુધ સાથે પીવાથી ચોથીઓ તાવ જાય છે.
- ઢ. ઉંઘ—એના ઠળીઆઓમાં ઉંઘ લાવવાનો ગુણ છે.
- ણ. કમળાનો ઇલાજ—હરડાં, કાળી દરાખ દરેક ૧૦ તોલો ચોખ ખવાડે

તો મોઢાંપરનો પીલાટ જાય, અને રતાસ આવે, દીન ૭ અથવા ૧૪ ખાય. અથવા ઉકાળો કરી પીએ.

- ક. રક્તપીટીઆ દરદીને હરડાં, ખેરા, અને અમળાનું ચુરણ ૧૦૦ તોલો અથવા વધારે દરરોજ ખેવાર ૬ માસ સુધી ખવાડવું. ખોરાકમાં મગની દાળ અને રોટી તથા ખીજો હલકો ખોરાક ખવાડવો.

હરણ.

- ખ. કુતરાનું ઝેર—હરણના આંટાવાળા સીંગડાની અંદરના ભાગમાં સફેદ ભુકો રહે છે તે હડખું લાગેલા દરદીને ખવાડવાથી ઝેર ઉતરે છે, એ ભુકો ખાવાથી આહાડા ઉલટી થાય છે અને પેટમાંથી કીડા જેવા જાનવર નીકળે છે.

હરીઠા (અરીઠા.)

- ગ. માંથાનો દુખાવો—અરીઠાની છાલ અથવા આંખાની અંતર છાલ પાણી માં ઘસી નાસ લેવો.
- ઘ. આંખના કુલાં માટે—અરીઠાનું પાણી (અરીઠાને પાણી સાથે દોહવીને) આંખે આંખે.
- ઙ. આધાશીશી, ખેસુદ્દી માટે—અરીઠાના પાણીનું ટીપું નાકમાં મુકે તો ફાયદો થાય છે.
- ચ. ઝેર ખાધેલાં માટે—દરેક જાતનું ઝેર જે ખાવામાં આવ્યું હોય તે માટે અરીઠાનું પાણી પીવાડી ઉલટી કરે તો ઝેર નીકળી જાય છે.
- જ. આધાસીસી, હીસતરીઆ માટે—અરીઠાની છાલ, પાણીમાં ઘસીને તે મુંઘવું.
- ઝ. માથું દુખે તો—અરીઠાનું ફીણ માથે લગાડે છે.
- ટ. કુલુ આંખનું—છાલ પાણીમાં ઘસીને આંખે આંખે છે.

- ક. માથાની જી—અરીઠાના ફીણથી મરે છે.
અરીઠામાં મેલ કાપવાનો ગુણ, સાબુ કરતાં પાંચ ગણો વધારે છે.
- ખ. પીસાળ છોડવે—અરીઠાના પાણી સાથે ઉઢરની લીડીની લેપડી કરી પેદુ ઉપર મુકવી.
- ગ. વાળો પગે હોય—અરીઠા, મરી, ગોળ સંભાળે ગોળી કરી ત્રણ દીવસ ખાવી.
- ઘ. વીચ્છુના દંખ માટે—હરીઠાની મીચ પથર ઉપર ઘસી ગરમ ગરમ દંખ ઉપર દાખે તો, દંખ નરમ પડે.
- ચ. મસા સફરાના મટે—અરીઠાના ઠળીઆના મગજને તલના તેલમાં ઉકાળી મલમ બનાવી લગાડે.

હળદર.

- અ. હાથી પગ માટે—સાપના મોંઢામાં હળદરનો ગાંઠીઓ દાખીને મુકવો. તે સાપને એક હાંદલીમાં મુકી કપડછંદ કરવું. જમીનમાં ૧ ખાડો ખોદવો તેમાં હાંદલી મુકવી. હાંદલીની આસપાસ ફાફડીઓ, કાંટાવાળો થુવર અથવા બાવળ ચા બોરડીનાં કાંટા મુકવા. (કુતરાં, કોહલાં સાપને ખાઈ ન જાય માટે) ખાડો પુરી નાખી માસ ૧ પછી પેલો ગાંઠીઓ કાઢાડી પાણી સાથે ઘસી હાથો પગને લગાડે.
- બ. કરોળીઆ માટે—હળદર સમુદરફળ સાથે ઘસી લગાડે.
- ક. અંતરગળ, ગોળાનું ઓપડ—હળદર, કુકુમળી, સાણ, ફટકી સંભાળે લઈ કંટારા થુવરના દુધમાં ગોળી બનાવી રાખવી તેમાંથી ૦ તોલા વજનને ગોળીઓ પાણી સાથ મેળવી ૩-૪ દિન ખાય. ઉપરથી વાસી પાણી પીયે. અથવા હળદર અને સાણની ફાફી રોજ ફાકે, ઉપરથી ઠંડુ પાણી પીયે.
- દ. પીસાળ છુટે—હળદર કાળી તોલો ૧ ફાકે તો પીસાળ છુટે.

- ક. છાતી ઉપસેલી હોય છેકરાંની તો હળદર, હરદા, વેખણ, અજમે, છેકરાંની માના દુધમાં વાટી પીવાડે.
- ખ. ગોળમ વાયુ (ખેન)—હળદર સેર ૧, ચુનો સેર ૧, સાથે મેળવી હાંદલી માં ઘાલીને ૨૧ દીન જમીનમાં દાટે. તેમાંથી ૦૧ તોલો દીન ઉગતે ખાય. નાનાં બચ્ચાંને ૦૧ તોલો આપે, તો ૧૮ જાતના ખેન જાય છે.
- ગ. દરાઝ માટે—હળદર ખાળી, ચુના અને પાન સાથે મેળવી પાણીમાં ઘસી લગાડે.
- ઘ. નાસુર (મણ) ઉપર હળદર ખારીક બલરાવવી.
- ચ. ખદ માટે—હળદરને દીવેલમાં તરવી, સરકામાં ઉકાળવી અને લેપ કરી મુકવી.
- છ. કરોળીઓ છીપ માટે—હળદર, કાળા તલ સાથે મેળવી ભેંસના દુધમાં વાટી મસળવું.
- જ. દરદનું મોં બંધ થયું ગયું હોય તો ખુલે—હળદરને ખાળી દીવેલમાં ચોપડે.
- ઝ. માંકડીના કુદલા માટે—હળદર અને દીવેલનો ખોળ, પાણીમાં વાટી લગાડવું.
હલદરના ગાંડીઆને, પંદર મીનીટ ઠંડાં પાણીમાં ભીંજવી, ઉપર ની છાલ કાઢી, મુકવી, ભુકો કરવામાં આવે છે.
કંકુની બનાવટ—હલદરની ભુકી, પાપડખાર, ટંકણખાર, લીંબુનો રસ એની મેલવણીથી કંકુ બને છે.
- ટ. ચામડીના દરદ માટે—હળદરને તેલમાં ઉકાળીને મસળે છે.
- ડ. હાડકું મોચકાય ત્યારે—ચુનો અને હળદર પાણી સાથે મેળવી લગાડે છે.
- ડ. સળેકમ માટે—દુધમાં હળદર અને ખાંડ, ઉકાળીને પાવું.
- ઢ. પડી ગયલા, ડભડાયલા, માણસને તરત ખાંડ અને હલદર ખાવા આપવી.
- ણ. જળો મુકવા પછી લોહી વહે તો, હલદરની લેપડી મુકવી.
- ત. નાકના દરદ માટે હલદરનો ધુમાડો લેવો.
- થ. કીડ—હલદર અને કાંદાનો રસ મસલવો.

- ક. વીંછુનો ડંખ--લીલી હલદરના રસમાં ખપે એટલું મીઠું પીગળાવી રાખી તેના પાંચ ટીપાં આંખમાં નાંખવાં. અને તે મેળવણી પગના તલીઆમાં ચોપડવાથી ડંખ ઉતરે છે. લીલી હલદર ન હોય તો સુકીનો બુકો પાણીમાં ભીંજવીને ગાળી લેવી.
- ખ. હાથી પગ--હલદરના ગાંઠીઆને, મુએલા સાપના મોંઢામાં સુકી, તે સાપ કાઢવના વાસણમાં સુકી જમીનમાં દાટવું. એક માસા રહેવા દેવું, ગાંઠીઆને પાણીમાં ઘસીને સોજાપર લગાડવું.
- ગ. ગોળો પેટનો, કાલમ વાયુ--સાજી (સોડા બાઇ કારબ) હલદર દરેક બા અથવા ૧ તોલો મેળવી દીવસ સાત સુધી ખાવું, ઉપરથી પાણી પીવું. હલદર જ્યારે, એસીડ સગફીઉરીક, અને એસીડ બોરીકની સાથે, મલે ત્યારે પીળો રંગ થાય છે.
હલદર સોડા તથા પોટાસખાર સાથે મલવાથી રંગ લાલ થાય છે.
- ઘ. કફ, પીત રક્તદોષ, કોઢ, પરમો, ચામડીના દરદ, સોજો, પાંડુરોગ, કૃમી, પીનસ એ માટે હલદર ઉપયોગી છે.
- ચ. ઉધરસ માટે--હલદરને સેકી, રાત્રે સુતી વેળા, મોંઢામાં ચુખીને, રસ ગળવો.
- છ. સ્વળેખમ અને પીનસ માટે હલદરનો ધુમાડો લેવો.
- જ. સસણી--ગોમુત્રને, કપડાથી ત્રણવાર ગાળી, હલદર મેળવી ખચ્યાંને ૧ ચમચી ખાવું.
- ઝ. સસણી--ગોડૂં. ચંદન, તથા હલધર, નાગરવેલના પાનમાં આપવું.
- ટ. રતાન રોગ--શ્મીની છાતી પાકી સોજો આવે ત્યારે હળધર અને લોધરનો લેપ મારવો, અથવા હળધર અને કુંવારના રસનો લેપ મારવો.
- ડ. હાથીપગ--હલધર અને ગોળ, ગઉમુત્ર સાથે પીવું.
- ડ. આંખની આંખ, કુદ્દુ, રતાસ--તુવેરની દાળમાં, હલધરનો ગાંઠીઓ બાફી, છાયડામાં સુકવી, પાણીમાં ઘસી આંખે આંજવું.
- ઢ. આંખની ગરમી માટે--ઝકરીના માખણમાં, હળદર ઘસીને, નાક પાસેના આંખના ખુણામાં સુકવી એથી ગરમી મટી જાય છે.

- ક. મુઠાં માટે—૦ થી ૦. તોલો હલદર અને સાકર પાણીમાં પીવું.
- ખ. પથરી માટે—૦ થી ૦. તોલો હલદર ગોળ સાથે ખાવી. ઉપરથી જવને અથવા ઘઉંને ઉકાળો પીવો.
- ગ. વાળા માટે—પુરૂષની પીસાળમાં હલધર વાટી લેપ મુકવો.
- ઘ. વીંછુ ડાંખ—હલધરની ધુઈ તે જગા ઉપર મુકવી અને ચલમમાં હલધર મુકી ધુઈ લેવી.
- ચ. તાવ ખરાબ પાણીનો—(જવર દુર્જાળ) હરડે, હલધર, જવખારનું ચુરુ, સંભાગે મેળવી ૦ થી ૦. તોલો પાણીમાં લેવું.
- છ. માથાની ભમરી—(Vertigo) હલધરની લેપડી માથા ઉપર મુકવી અને ખાંધી રાખવી.
- જ. હીરટીરીઆ—હલધરનો ધુમાડો આપવો.
- ઝ. ચામડીનો સોજો—હલધર અને મીકું વાટી લેપ મુકવો.
- ટ. ચામડીનો સોજો—હલધર અને ચુનાનો લેપ મુકવો.
- ડ. પ્રમેહ (પીડટ પરમેહ)—જેની પીસાળ સાથે આટા જેવો થરો ની કળે છે, તે માટે હલદરનો ૦ શેર ઉકાળો મધ સાથે પાવો.
- ડ. કરમ માટે—હલધર કાચી, ગોળ સાથે ખાવી.
હલધરના રંગતુ કાગળ, અલ્કેલાઈનના પાણીમાં બોળે તો લાલ થાય છે.
- ફ. હાથીપગ માટે—૦. તોલો હલદર, ગોળ ને ગોમુત્ર સાથે ખાવામાં લેવું.
- બ. પરમા માટે—હલધર વાલ બે, ગળોનો રસ પાંચ તોલા, મધ એક તોલો, એક વખતમાં લેવું. ઘણા દીવસ સુધી લેવું.
- ત. પરમે—આમળાનો રસ ૫ તોલા, મધ ૧ તોલો, હલદરનો ભુકે બે વાલ. સુખડનો ઘસારો બે વાલ, એક વખતમાં પીવું. એ મુજબ દીનમાં ૩ વાર પીવું.
- થ. હરસ માટે—હલદરના ગાંડીઆને ચોરના દુધમાં ૭ પટ આપીને તેને પાણીમાં ઘસી મસા ઉપર લગાડે તો મસા મટે. હરડેની છાલ ૦ થી ૦. તોલો, બુનો ગોળ ૧ તોલો એને પાણીમાં પળાવી તે પાણી રોજ ઘણા દીવસ સેવન કરે. ચુનો, સાજખાર, ખડીઓ ખાર, મોરચુથુ સંભાગે લઈ લીંબુના રસમાં ૩ દીવસ લીંબુને

મસા ઉપર લગાડે તો મસા મટે.

ઈંટની ભઠી ખગડે; એવું કહેવામાં આવે છે જે, જે ભઠીમાં હલડ નાખે તો આખી ભઠી ખગડે.

- ક. આંખના પાપણ ખરી પડે તેનો ઇલાજ—ખાતાં લીંબુને કાપીને જે ફાળ કરવી, અંદરના ખી કાઢાડી નાખવાં, જે ફાળની વચે હળદને ગાંઠીઓ મુકીને તેને ખાંધી લેવું. લીંબુ સુકાઈ ગયા પછી હળદને ગાંઠીઓ કાઢાડી મધ સાથે ઘસીને આંખે અંજન કરવું.
- ખ. આંખ રાતી થાય તો ઉપલો બનેલો હળદનો ગાંઠીઓ મધ સાથે ઘસી આંખે અંજન કરવું.
- ગ. આંખે સફેટી મારતી હોય તો લીંબુમાં પાકેલો હળડનો ગાંઠીઓ ગાયના દુધમાં ઘસીને અંજન કરવું.
- ઘ. મરદને શકતી વધે—હલદને ગાયના પીત્તાના પાણીમાં ભીંજવી સુકાવીને ખાવામાં લેવી.
- ચ. આંખે ઝાંખ હોય તે મટે—હળદરનો ગાંઠીઓ, ચીનાઈ સાકર, રતાં જલી, પાણી સાથે ઘસીને આંખની આસપાસ લગાડી ૩ કલાક રહેવા દેવું. રોજ નવું ઘસીને લગાડવું.
- છ. આગર—લીલી હરડેનો રસ ૧ તોલો રોજ મધ સાથે પાવો.
- જ. આંખો લાલ થાય તે માટે—લીલી હળદર, સાકર, મીઠી સેરડી, જીરું, સંભાગે મેળવી તે બકરીના દુધમાં ભીંજવી આંખ ઉપર અને આસપાસ લગાડવી, વાગવાથી અથવા ગરમીથી બમી ગયે હું લોહી ટુટી જશે.
- ઝ. કસારી દુર થાય—હળડ અને ચુનાની ફાંક કેરોસીન તેલ સાથે ગોળી બનાવી તે ગોળીઓ કસારીઓની જગાપર મુકવી.
- ટ. કંઠમાળાના દરદીને ગળાંપર લગાડે—હળદર અને સમદરફળ પાણી સાથે ઘસીને લગાડે.
- ડ. દરાઝ માટે—હલડને બાળીને ચુણા અને પાણી સાથે મેળવી લગાડે.

હવા.

- ક. મુંઝવણ મટે—શ્વાસો શ્વાસ લીધાથી તરત મટે.
શ્વાસોશ્વાસ—ફેફસાંમાં બરાચ એવી રીતે ચોખ્ખી હવા જથાખંધ શ્વાસમાં લેવી, રોકી શકાય ત્યાંસુધી રોકવી, પછી ધીરે ધીરે બહાર કાઢવી, ક્ષય રોગને ચોખ્ખી હવા ફાયદો કરે છે.
- ખ. જઠર, આંતરડાં—જઠર અને આંતરડાંના વ્યાધી ઘટે છે. ખેતરોની ખુલ્લી હવા ખાવાથી એ વ્યાધી ઘટે છે અને ભુખ વધુ લાગે છે. ઝાકસીજન હવા વધુ જથામાં પેટમાં જાય તેમ ફાયદો છે. ખરાબ હવા, જાજરૂની હવા ખનલા સુધી ઓછી લેવી. સો દવા અને એક હવા, જે દરદ હવાથી સારાં ન થાય તે ચોખ્ખી હવાથી સારાં થાય છે.
- ગ. ખાંસીનું જેર કમી થાય—શ્વાસોશ્વાસ લીધાથી ખાંસી નરમ પડે છે.

હાડકાં.

- ખ. હાંફણુ માટે—હાડકાંનો ખારીક ભુકો, પાણી સાથે પીવાય છે.
- ચ. કોલસો—હાડકાંને ઠાવના વાસણમાં પેક કરી સળગાવવું. તે વાસણ ઠંડુ પડે ત્યાં સુધી હવા તેમાં ન જવા દેવી. તો કોલસો થાય. હવા ગઈ તો ખાખ સફેદ બને છે.

હાથીદાંત.

- ખ. કુલું—હાથીદાંતને, છાસમાં ઘસીને આંખમાં આંજે તો કુલું કપાય.
- જ. હરસઉપર ધુમાડી, લસણના છોડાં (ફિતરાં), જોંસના સીંગડાના છોડાં, પક્ષી ચામાચીદીઆની અધાર, હાથીદાંતનો વેહર, માછલાના ભીંગરાં, એમાથી એક લેવું જમીનમાં બે વેહેત ઉડા ખાડો ખણી તેમાં

દેવતા મુકી તે ઉપર ઉપલો ભુકો ૧ તોલો ચા વધુ મુકવો. ખાડા પર ઉઠાણી અથવા ઘંટીનું પડ મુકવું, અને તેઉપર એરી રીતે ચપટ બેસવું કે સઘળો ધુંધ ગુઠાને લાગે ના કલાક ધુંધ લેવી.

હારકણાતો=હારકટીલો.

૪. હીલી નસ જબુત થાય—હારકણાતા નામનું જનવર મારી તેનું તેલ સા ડાનાતેલ માફક કાઢે. આ તેલ બહુ જલદ છે, તેલ નસપર લગાડી બ કરાની મુંડીના ગોસનો ખીમો ખાંધે અને ઉપર ઉલટાં પાન ખાંધે. સોજે આવે (ઉડે) તો ગાયનું ઘી રોજ બેવાર ચોપડવું. હારકટીલો સરદા, અને સાડાડાની જાતનું ઘણું ઝેરી જનવર છે એની કુકથી આંખે અંધાપો આવે. એનું માંસ જરામી ખાધામાં આવે તો મરણ નીપજે. એ ઘણી જાતના રંગ બદલે છે.

હીરાકસી.

- ખ. લોહી સાફ કરનારી ગોળી. (Blood purifying pill). સંભાળે હીરાકસી, અને પીળો એળીઓ, ગુંદર સાથે મેલવી, ચાર ટ્રેનની ગોળીઓ બનાવવી. તેમાંથી એક ગોળી દિનમાં ત્રણવાર ખાધા પછી લેવી, આથી લોહી સાફ થાય છે.
- ગ. કંઠમાળા ઉપર હીરાકસી અને સેલારસનો મલમ લગાડવો.
- ઘ. આમણ બેસે—હીરાકસીનું પાણી આમણને લગાડે તો આમણ બેસે છે.
- ચ. જખમ જલદી રૂજે—હીરાકસીના પાણીથી જખમ ધોવો.
- જ. દસતાન છુટે, દુખારો બંધ પડે—હીરાકસી, એળીઓ, હીરાબોર સંભાળે મેળવી તેની ૫ ટ્રેનની ગોળી બનાવી રોજ બે ખાવી.

હીરા દકન.

- જ. મસા—મસા ઉપર હીરાદકનનો ભુકો લગાડે તો મસા ખરી પડે.
- ઝ. મસા—હીરાદકન ના તોલો, કાળાં મરી ના તોલો વાટી મેળવીને ખાય,

- ઉપરથી છાસ એર ૧ પીએ તા હરસ નીકળી પડે. (આ ઇલાજ ઘણો જાણીતો છે.) ૪ દિવસ ઇલાજ ચાલુ રાખે.
- ક. લોહી—પેટમાંના સઘળી જાતના લોહી નીકળતાં હીરાફકન ખાવાથી બંધ પડે છે.
- ખ. માંડિસ—કેહતાં માંડિસની ઉપર હીરાફકન લગાડે તો માંડિસ સફા થાય અને રૂઝ આવે છે.
- ગ. હરસનો મલમ—હીરાફકન તોલો ૦ા, બોદાર ૦ા, સંગજીરૂ ૦ા, અફીણુ ૦ા, કપુર ૦ા અને માખણુ ૧૪ તોલા લઈ મલમ બનાવી સફરા ઉપર લગાડવાથી એ રોગ મટે છે.
- ઘ. ખરસવું જાય—ખાફેલા વેગણુના રસમાં હીરાફકન મેળવી લગાડે તો સારું થાય છે.
- ચ. દાંત હાલે તે માટે—હીરાફકન ૫ તોા, બોલ ૫ તોા, ફટકી ૨ તોા (ફટકી કુળવેલી હોય તો ૧ા તોલો), સોનાગેરૂ ૫ તોા, એનું મંજન બનાવી દાંતે ઘસે.

હીરાબોર.

૭. માથાનો દુખાવો—હીરાબોર અને સરકો મેળવી માથે લેપ કરે.
૮. નાકમાંથી લોહી, પડ પડે—તો હીરાબોરનો ધુમાડો નાકે લેવો.
૯. દાંતમાંથી લોહી, પડ, પાણી નીકળે તો—હીરાબોરના કેગળા કરે.
૧૦. ખાંસીની ગોળી—હીરાબોર, અફીણુ, સીલારસ સરખે ભાગે મેળવી મગ જેવડી ગોળી કરી ૬ ગોળી રોજ ખાવી. ઉપાય ઘણો સારો છે.
૧૧. દાંત કોહિલાની ઉપર, હીરાબોર મુકે તો દાંત નીકળી જાય એવું કેટલાક વૈદ કહે છે. અંગ્રેજી વૈદમાં તો એનો ભુકો, દાંતને ઘસવાના મંજનમાં વપરાય છે તે પારાને ડ્રેવત આપે છે.

હીંગ.

૧. દમ તથા સાહસનો ઉપાય—તંબાકુ ૪ વરસનો જુનો ૧ તોલો,

હીંગ ચોખ્ખી ૧ તોલો, ગોળ ૫ વરસનો ૪૦ તોલા, આ બધાને મેળવી ૧ ગોળો બનાવી તે ગોળાને ૫ સેર અરડના આટાનો લેપ કરવો. જમીનમાં ખાડો ૧ હાથ ચોરસ ખોદી તેમાં છાણા અથવા રાણી ગોખરી મુકી વચ્ચે ગોળો રાખી સળગાવવું. બળી રહેને તે ખાડો પુરી નાખી ૧ રાત તે ગોળો ખાડામાં રહેવા દેવો, પછી અંદરની દવામાંથી વાલ ૧, ખાવાના પાન સાથે ચાલુ ઘણા દીવસ ખાવી.

- ક. નાક નીકળે તે દરદીને હીંગ ખવાડે તો દરદ નરમ પડી જાય, ૧ વાલ હીંગ દીવસમાં બેવાર ગળાવવી.
- ખ. દાઢમાં કીડા પડેલા હોય તો હીંગ અને લોમરંગના બીજ સંભાગે આતસ ઉપર મેલીને તેનો ધુમાડો દુખતા દાંત ઉપર લેવો.
- ગ. ચોઠીઆ (તીજરી) તાવ માટે—૧ વાલ હીંગની ગોળી બનાવી સહવાર સાંજ ભુખે પેટે ગળવી.
- ઘ. આધાસીસી માથાનો દુખાવો—હીંગ ૧ વાલને નગોડના પાંતરાં ૧ તોલા સાથે વાટી તેની પોટલી કરીને તેમાંથી ૫ થી ૧૦ ટીપા નાકમાં નાખવાં.
- ચ. દરાઝ માટે—હીંગને લીંબુના રસમાં ઘસીને ચોપડે.
- છ. શીને દસતાન છુટે—૦૧ વાલ હીંગ અને ૦૧ વાલ સીંધવની ગોળી કરી દીવસમાં બે વાર ખવાડે.
- જ. શીને દરતાન અંધ થાય—ગળીતું મુળ ૦૧ તોલો, ચોખ્ખાના ધુનમાં ઘસીને દીવસમાં બેવાર ૭ દીન પાવું.
- ઝ. કાનનો બેહેરાટ જાય—હીંગ ૧ વાલ શીના થાણના દુધમાં ઘસી ગરમ કરી તેના દસ ટીપા કાનમાં નાખવાં.
- ટ. ધાવણની ઉલટી અંધ પડે—હીંગ ૧ ભાગ અફીણ અરધો ભાગ પાણીની સાથે મેળવી મરી જેવી ગોળી બનાવવી, અરધી અથવા આખી ગોળી (ઉમરના પ્રમાણમાં) પાણીમાં ઘસીને દીવસમાં બે વાર આપવી. ખાલકના પેટમાં ધાવણ ન ટકતું હોય તે ટકી શકે. દેશી વધદુ કહે છે જે હીંગ ખાવામાં લેવી હોય ત્યારે તેને

- જરા સેકી ગરમ કરી વાપરવી. વગર સેકેલી ઇંગ ઘણા દરદીને ઉલટી કરાવે છે, અથવા છાતી ઉપર ચુંથાશે કરે છે.
- ક. આધાસીસી માટે ઇલાજ—૧ વાલ હીંગને ૦ તોલા પાણીમાં વાટીને તેના ટીપા નાકમાં નાખવાથી માથુ દુખતું બંધ પડે છે.
- ખ. હાંતના દુખાવા માટે—હીંગનો ભુકો હાંતમાં દાખવો.
- ગ. હરસના મસા ખરી પડે—હીંગ ૪ વાલ, દીવેલાની મીચ ૧૨ વાલ, લસણની કળી ૧૨ વાલ એએને છુંદી લેપડી બનાવી મસા ઉપર બાંધે, ઘણા દીવસ ચાલુ રાખે તો મસા ખરી પડે.
- ધ. અજીરણ માટે—સુંઠ, પીપર, કાફૂર, હીંગ, મરી, અજમો, સીંધવ સંભાળે મેળવી, ૨ થી ૬ વાલ સુધી દીવસમાં ૩ વાર લેવું.

હીંગળો.

- ચ. ધીલી નસ માટે, શક્તીનો લેપ—હીંગળો, કપુર, જવખાર સંભાળે લઈ મધ સાથે લેપ લગાડે.

હાંડીઆકરણ=તળવની (કાઠીઆવાડમાં)

હુલ,હુલ (ફારસીમાં)

- છ. મેલેરીઆ તાવ માટે એ અકસીર છે, આ છોડનો કોઇપણ ભાગ બેઆની વજનમાં પાણી સાથે આપવો. જેમ વધારે ગંધવાળો છોડ તેમ ગુણ વધારે છે.

હુરહુરા.

- જ. હાંફણ માટે ઇલાજ—હુરહુરાના પાતરાંને છુંદીને તેની લેપડી બંધે હાથના અંગુઠાની નીચેની નસો ઉપર હાંફણ શરૂ થતાં પેહેલાં બાંધે અને ઘણા દીવસ ચાલુ રાખે.

સાંકળીયું.

હરદોનું સાંકળીકું.

હરદોના નામ.

પાનું

અગની દીપન	૫૩ ગ.
અજીરણ	૧૫ ગ, ૨૪ ખ ને ગ, ૩૮ ખ, ૫૩ ઝ ને ઠ, ૫૫ ચ, ૫૭ જ, ૬૧ ચ, ૬૭ છ, ૮૮ ઘ, જુઓ “ખદ હજમી” તથા જુઓ “ભુખ વખે.”
આંતરગળ	જુઓ “ગોળીમાં આંતરકું.”
અતીસાર	૭ જ, ૭૬ ઠ ને ડ, ૫૪ ત, જુઓ સંગ્રહની.
અડગરી	૫ ક, ૬ ગ, ૭ ગ, ૫૪ ક, ૬૫ ક.
અડદીઓ બા	૮ ક.
અરધાંગ	જુઓ “લકવો.”
આગરૂ	૭૫ ચ, ૮૩ છ.
આતેસક	૧૩ ડ, જુઓ “વીસકુટક.”
આધાસીસી	૩૨ ઘ, ૬૮ ક, ૭૮ ચ ને જ, ૮૭ ઘ, ૮૮ ક.
આફરો	૬૧ ચ, ૭૦ છ, ૭૬ ડ.
આમવાયુ	૭ ઝ, જુઓ “મરડો.”
આળકોહોળ	૧૦ છ.
આંખના પાપન	૭૭ ગ, ૮૩ ક.
આંખનો મોતીઓ	જુઓ “મોતીઓ.”
આંખના હરદો	૧૭ છ, ૨૭ ખ, ૩૧ ઠ, ૩૨ ગ ને ઝ ને ચ, ૩૬ છ, ૩૮ છ ને જ ને ઝ, ૪૦ થ, ૪૫ ક ને છ, ૪૬ ગ, ૫૭ ઘ, ૫૬ ગ, ૭૫ ઠ, ૭૬ ઘ ને જ, ૭૭ ઘ, ૮૧ ડ ને ઢ, ૮૩ ખ ને ગ ને ચ ને જ.

દરદોનું નામ.	પાત્રું.
આંખનું કુળું	૨૩ ચ ને ઘ ને છ, ૩૦ ઠ, ૩૨ ત, ૩૩ ખ ને ગ, ૩૬ ચ, ૪૬ ઠ, ૪૭ ખ, ૫૭ ખ, ૭૮ ઘ ને ૮, ૮૪ છ.
આંગળપેરો	૫૨ ટ.
આંચકી	જુઓ "અડગરી."
આંતરડાના જખમ	૫૫ ટ, ૮૪ ખ.
આંમણ બેસે	૮૫ ઘ.
ઉંઘ	૩૨ ક, ૫૬ ઘ, ૬૦ ક, ૭૭ ઠ.
ઉધરસ	જુઓ "ખાંસી."
ઉત્તમાદ	જુઓ "મગળે ભગરી."
ઉપલીઉ	૧૦ ખ, ૩૦ ગ, ૩૮ ગ.
ઉળતી	જુઓ "ઓકારી."
ઓકારી	૩ ઘ, ૧૪ ઠ, ૨૨ ઠ, ૪૦ ઠ, ૬૫ ક, ૮૭ ટ.
કમજીઆત	૨૪ ગ ને ઘ, ૫૬ ગ, ૧૫ ગ.
કમરનો દુખાવો	૪૬ ગ.
કમળો	૧ ગ, ૧૬ જ ને ઝ, ૧૭ ઘ, ૨૪ જ, ૩૧ ઠ, ૩૨ ફ, ૪૦ પ ને ફ, ૬૪ ગ, ૭૫ છ, ૭૭ ચ ને જી.
કરમ	૧૧ ગ, ૨૪ ક ને છ ને ઝ, ૨૫ ક ને ખ, ૩૨ છ, ૪૬ ક, ૫૩ જ, ૫૬ ચ, ૮૨ ડ. ૫૦ ખ ને ગ ને ઘ, ૮૩ ટ, ૮૫ ગ.
કરોળીઓ	૪૭ ચ, ૫૨ ચ, ૫૬ જ, ૬૦ છ.
કળેળાના દરદો	૬૦ જ, જુઓ "બહુરોળ."
કાખબલાહી	૫ જ, ૨૨ ઘ.
કાનનો દુખાવો	૬ ક, ૧૦ ગ, ૨૦ ક, ૫૭ ઘ.
કાનનો બેહોરાદ	૧૦ ગ, ૬ ક, ૩૨ ચ, ૫૩ ક, ૮૭ ઝ.
કાન પાકે	૬ ઘ.

દરદોનું નામ.

પાનું.

દાનમાં બગાએ	૧૬ ઘ.
કીડ	બુએ "ખુજલી."
કીડા મરે	૧૧ ખ.
કોલમવાયુ	૮૧ ગ.
કોલોલીઅન	૧ ચ.
કોલોરાનો બચાવ	૭ ખ ને જ, ૮ ચ, ૧૩ ઠ, ૧૪ ઠ, ૧૭ ખ ને ગ
કોલોડ સફેદ	૧૪ ક ને ખ, ૨૬ ઘ, ૩૨ ઠ, ૫૧ ઝ, ૭૪ છ.
કોલોડ કાળો	૧૪ ઝ, ૭૪ ચ.
કોલોવાત	૧૧ ખ, ૪૬ ચ, ૮૬ ખ.
કંઠમાળા	૪ ચ, ૩૨ પ, ૩૫ ગ ને ચ, ૩૬ ડ, ૪૩ ઠ

ખરફુ-ખરજુ	૭ ટ, ૬૬ ઘ, ૮૬ ઘ.
ખહી	૩૮ ક, ૪૬ જ ને ડ, ૬૫ ઠ, ૭૬ ઠ.
ખીજ	૩૧ ડ, ૩૩ ડ.
ખુજળી	૧૪ ટ, ૧૬ ચ ને ટ, ૩૧ છ, ૩૩ ઠ, ૩૬ ગ, ૫૨ ઠ, ૭૪ ઘ, ૮૦ ચ.
ખોરો માથાનો	૧૦ ઝ.
ખાંસી	૨૬ છ, ૪૬ ઠ, ૮૧ ચ, ૮૪ ગ, ૮૬ ટ.

ગનઠીઓ વા	૭૧ ઠ.
ગર ગુમદાં	૧૪ ગ ને છ, ૨૬ ખ, ૫૦ ચ.
ગર્ભ ધારણ થાય	૨૬ ગ ને ઘ, ૩૫ છ.
ગરમી કુટી નીકળે બુએ "વીષકુટક."	
ગળાંનો કાકરો	૧૦ ઘ.
ગળાંનો સોબો	૭ ગ ને છ, ૭૫ ટ.

દરદોનું નામ.	પાતું.
જોળી મોટી	૩૪ ગ, ૩૬ ખ, ૪૬ ડ, ૫૧ ઘ, ૫૨ જ, ૬૨ ગ ને ઘ, ૭૫ ખ.
જોળીમાં આંતરડું	૪ ઝ, ૧૬ છ ને ઝ ને ટ, ૫૩ ડ.
જોળો પેટનો	૮૧ ગ.
ગાંઠ	૫ જ, ૧૪ છ, ૨૨ ઘ, ૨૬ ખ, ૩૪ ટ, ૫૦ ચ, ૮૦ છ ને ચ. જુઓ "ખદ."
ઘડપણ અટકે	૭૫ ખ ને ગ.
ઘાહ રૂઝવો	જુઓ "જખમ"
ઘેલાપણુ	જુઓ "મગજે ભમરી," "દીવાનાપતું."
ચપળતા	જુઓ "શરીરે શક્તી."
ચસકા શરીરે	૪૬ ક, ૪૭ ગ. "જુઓ સુગ મારે."
ચામડીકાળી પડીહોય	૧૬ ઠ, ૫૨ ઝ.
ચાલવાની શક્તિ વધે	૫૭ ક.
ચાંડા	૩૨ જ.
ચાંડા પીતના	૨ ગ, ૩૧ ટ, ૩૬ ઢ.
ચાંમડીના દરદ	૮૦ ટ.
છાતીએ દાહ	જુઓ "પીત છાતીએ."
છાતીખચ્યાંની ઉપસેલી	૮૦ ક.
છાતીમાં બળગમ	૭ ક, ૫૬ ઝ.
છીંપ	જુઓ "કરોળીઓ."
જખમ	૧ ખ, ૪ ખ, ૧૮ ઘ, ૬૬ છ, ૮૫ ચ.

દરદોનું નામ.

પાનું.

જળાંદર ૨ ચ, ૩ ખ, ૩૦ ઘ, ૪૧ ક, ૬૦ જ, ૬૧ ચ,
૧૦ ક.

જીલે સ્વાદ વધે ૫૭ જ.

જીરણુજવર જીઓ 'તાવ હારનો'

જીવજંતુ મરે ૬ ઝ, ૩૦ ટ, ૩૪ ક, ૪૬ ઘ, ૮૩ ઝ.

જી ૧૧ ચ, ૨૦ ઝ, ૭૦ ગ, ૭૬ ક.

જીલોખ ૫ છ, ૩૦ ગ, ૪૧ ખ, ૭૫ ઘ.

ઝાહાડાનો કખજીયાત જીઓ " કખજીઆત. "

ઝાહાડો છુટે ૪ ઠ, ૨૨ છ, ૫૪ ટ.

ઝેર અફીણનું ૧૭ ઝ, ૨૬ ક, ૫૦ ઠ.

„ ઉંદરનું ૬ ચ.

„ કુતરાનું ૭ ઠ, ૮ જ, ૬ ઝ, ૧૩ ચ, ૨૩ ગ ને જ ને ઝ ને ટ
ને ઠ, ૩૦ ચ ને છ, ૩૩ ઘ ને ઢ ને છ, ૩૪ ખ
૪૮ ક, ૪૬ જ, ૭૮ ખ.

„ કોમળી જાતનું ૪૭ છ, ૭૮ છ.

„ ધંતુરાનું ૩૦ ખ.

„ વાંદરાનું ૫૦ જ.

„ વીચ્છુનું જીઓ " વીચ્છુનો દંખ. "

„ સોમળાનું ૬૮ ચ.

„ સાપનું ૮ ખ, ૬ ચ, ૧૨ ઘ, ૧૬ ઠ, ૧૬ જ. ૨૭ ઘ,
૩૩ ચ, ૩૬ ચ, ૪૨ ઘ ને ચ ને છ ને જ, ૪૪ ગ
ને ચ, ૪૫ ખ ને ગ, ૪૬ ચ, ૪૭ ક, ૪૮ જ.

„ હરદાલનું ૭૪ ક.

દરદોનું નામ.

પાનું.

ટાલક

જુઓ “ બાલ મોટા થાય ”

ટાંકી

જુઓ “ વીપકુટક. ”

તચકયુ'

૪૬ ઘ.

તરસ મટે

૧૫ ઘ, ૫૨ ઘ, ૫૪ છ.

તલ શરીરે

૭૩ ઝ.

તાવખરાખપાણીને

૮૨ ચ.

તાવ (ધંટરમીટન)

૫ ખ, ૬૦ ચ.

તાવ અન્યમીટ

૧૪ ઘ, ૧૮ ઝ, ૩૨ ડ, ૩૩ ત, ૪૦ ક ને ઝ,
૪૬ ક, ૫૪ ઢ, ૬૨ ચ, ૭૭ ટ.

તાવ હારનો

૧૫ ગ, ૪૦ ત.

તાવ ચોથીઓ

૪૧ છ, ૪૪ ખ, ૪૬ ઝ, ૫૪ ભ, ૭૬ ઠ,
૭૭ ડ, ૮૭ ગ.

તાવ તરીઓ

૬૧ ઘ, ૭૬ ઠ.

તાવ તાઢીઓ

૮ છ, ૪૧ ક, ૪૬ ઝ, ૭૬ છ, ૮૮ છ.

તાપોઢીઆ

જુઓ “ ગર ગુમદાં ”

તાવ જીનો

જુઓ તાવ હારનો.

તોતડાપણુ'

૧૭ ઠ

દભરાયલુ'

૨૩ ખ, ૩૦ ક, ૪૬ ઝ, ૮૦ ઢ.

દમ

જુઓ “ હાફલુ. ”

દરાઝ

૨ છ, ૩ ઝ, ૧૬ છ, ૧૮ છ, ૩૫ જ, ૭૪ ઘ,
૮૦ ખ, ૮૩ ઠ, ૮૭ ચ.

દાદનું મોંહ ખંધ

થયું હોય

૮૦ જ.

દસતાન

જુઓ “ સીને દસતાન. ”

દરદોનું નામ.

પાનું.

દાઝેલું	૩૩ જ. ૭૭ ઠ.
દાઢી પાકે	જુઓ 'માંકણી'
દીલનો ધપકારો	૫૭ ખ
દીવાલનો કોણો	૬૬ ચ.
દુખાવો શરીરે,	જુઓ " શરીરે દુખાવો. "
દુધ સ્થાનમાં વધે	જુઓ " સ્ત્રીના યાનમાં દુધ. "
દાંતના કીડા	૨૪ ટ, ૮૭ ખ.
દાંતનાં દુખો	૨ ખ, ૭ ઘ, ૧૫ ખ, ૨૧ ખ ને જ, ૨૨ જ, ૫૦ જુ, ૮૬ ઠ, ૮૮ ખ.
દાંત દાઢે	૨ ખ, ૧૫ ખ, ૨૧ ખ, ૨૪ ચ, ૫૦ ઢ, ૭૩ ક, ૮૬ ચ.
દાંતમાંથી લોહી	૧૫ જ, ૮૬ ઝ.
દાંત કુટે	૧૭ ક, ૨૦ ટ.
દાંતનું મંજન	૧૫ ખ, ૨૨ ક, ૫૦ ઢ.

ધાત સુધરે, જતી અટકે જુઓ " મરદને શકતી ", " શરીરે શકતી. "

ધુજરી દાઢે પગે ૨ ક, ૨૮ ઘ.

નખ કાળાં થાય ૪૩ જુ.

નજલો ૧૪ ત.

નખળાઈ જુઓ " મરદને શકતી. "

નસ ખેંચાયલી છુટે, } ૧ ક, ૨ ક, ૧૬ ઘ ને ચ, ૨૧ ક, ૨૩ ડ, ૩૫ ક,
નસ મજબુત થાય } ૩૬ જ, ૪૨ ખ, ૪૬ ગ, ૫૦ ડ, ૫૧ ક,
૫૪ ગ, ૫૫ ખ ને ઘ, ૬૦ ઘ, ૬૨ ક, ૭૪ ગ,
૮૫ ક, ૮૮ ચ.

દરદોતું નામ

પાતું.

નાકમાં મસા	૪ જ.
નાકમાં કીડા	૪ જ, ૧૪ જ, ૮૦ ત.
નાડી ધીમી	૮ ઘ.
નારૂ	જુઓ “ વાળો. ”
નાસુર	૪ જ, ૧૩ ઠ, ૩૧ ગ ને છ, ૪૧ જ ને ઠ, ૪૩ ઝ, ૪૫ ચ, ૭૭ ક, ૮૦ ઘ.
નીખ	જુઓ “ જુ. ”
પગમાં જોર વધે	૪૦ ઠ.
પથરી	જુઓ “ પીસાખે પથરી. ”
પરમેહ	જુઓ પરમે.
પરમે	૪ ક, ૧૮ ક, ૨૧ છ ને ટ, ૨૨ ડ, ૪૦ ન, ૭૨ ઘ, ૭૩ જ, ૮૨ ઠ, તથા ભુ, તથા ત.
પરમે સાકરીઓ	જુઓ “ મીઠી પીસાખ. ”
પરસેવો	૩૦ ઝ, ૩૩ ચ.
પાચન શક્તી વધે	જુઓ “ અજીરણ ”
પાકું	૧૧ છ, ૨૨ ટ, ૩૮ છ, ૫૦ ઝ.
પાણી પાલનાની ખીમારી	જુઓ “ પાલ. ”
પાણી લાગે	જુઓ “ પાલ. ”
પાલ લાગે	૨૪ ગ.
પીત છાતીએ	૪૦ ગ, ૭૬ ઝ, ૭૭ જ.
પીતના ચાંદા	જુઓ ચાંદા.
પીનદસ	૪ છ, ૧૩ ઘ.
પીસાખ કમી થાય	૧૭ ડ ને ઠ, ૭૧ ચ.
પીસાખે ગરમાં	જુઓ “ પરમે. ”

ઠરઠોનું નામ.

પાનું.

પીસાબ છુટે ૩૨ ટ, ૩૪ છ ને ઝ, ૩૬ છ, ૪૧ ઝ, ૪૬ ખ, ૬૦ ક, ૬૧ ખ, ૬૨ ખ, ૬૩ ખ, ૭૩ ચ ને જ, ૭૭ ઝ, ૭૬ ખ ને ટ.

પીસાબે પથરી, રેતી ૬ ઘ, ૮ ગ, ૧૧ જ ને ક, ૧૮ ગ, ૨૪ ઘ ને ક, ૨૭ ક, ૩૫ ઘ, ૪૭ ઘ, ૫૧ ખ ને ગ, ૫૬ ઘ, ૫૭ ચ, ૬૧ ક, ૬૪ ક, ૭૩ ખ ને ચ, ૭૩ છ, ૮૨ ખ.

પેટનો પવન ૩૧ છ. ૭૦ છ.

પેટનો મોળો ૩૨ ખ. ૭૦ છ.

પુરુષાટન જુઓ ' મરદને શકતી. '

ફીફરું ૨૦ જ, ૫૩ ખ, ૫૪ ચ.

કુણું જુઓ ' માંખનુ કુણું. '

બગાય જુઓ ' કાનમાં બગાય. '

બઢ જુઓ ' ગાંઠ. '

બઢ હજમી જુઓ ' અજીરણ. '

બ્રહ્મચીત જુઓ ' મગજે ભમરી. '

બહરોળ ૩૬ ક, ૪૧ ક, ૬૦ જ ને ઝ, ૬૧ ઝ, ૭૦ ક ને છ, ૭૬ ખ ને ક.

બળગમ ૭ ક, ૫૬ ઝ.

બળ વધે જુઓ ' શરીરે શકતી. '

બાલ કાળા કરવા ૧૧ ક, ૨૫ ગ, ૪૩ ટ ને ક, ૫૭ ગ.

દરદોનું નામ.

પાનું.

ખાલ વધારવા ૨ ઘ, ૧૧ ઘ, ૧૭ ચ, ૨૫ ઘ ને ચ, ૪૪ ક.

ખાલ હોગે નહીં ૧૦ છ, ૨૭ ગ, ૩૪ ઘ ને ચ, ૫૧ છ.

ખાલ નીકળી જાય ૭૪ જ.

બુદ્ધી વધે ૧૫ ગ.

બેમુઝી ૬ ચ, ૮ ઘ.

બેહેરાત બુઓ 'કાનનો બેહેરાત.'

બાંધકોસ બુઓ 'કબજિઆત.'

બાંધેજ બુઓ 'મરદને શકતી.'

ભગનદર ૨૨ ખ ને ચ, ૪૧ ક.

ભુખ મરે ૧૨ ક.

ભુખ વધે ૧૨ ઘ, ૧૩ જ, ૩૨ ક, ૪૦ ખ ને ક, ૫૧ ચ, ૫૬ ક ને જ, ૫૭ જ, ૬૧ ચ, બુઓ 'અજીરન.'

મગજે ભમરી ૬૦ ખ, ૬૫ ક, ૮૨ છ.

મગજે શકતી ૩૧ ક, ૬૫ ક.

મરછર મરે બુઓ 'જીવજંતુ.'

મરદને શકતી બુઓ 'શરીરે શકતી', 'નસો મજબુત થાય', ૧ ક, ૬ ગ, ૨૧ ગ ને ઘ, ૨૨ જ, ૨૬ ક, ૨૮ ખ, ૩૪ ક, ૩૮ ક, ૩૬ ખ ને જ, ૪૦ ચ, ૪૬ ખ ને છ, ૪૮ ખ ને ગ, ૪૬ ગ, ૫૫ ક, ૫૭ ક, ૭૪ જ.

મસા શરીરપરના ૬૧ છ, બુઓ 'શરીરના મસા'.

મસા હરસના બુઓ 'હરસના મસા'.

દરદોના નામ.

પાનું

માકર મરે જુઓ ' જીવજંતુ '.

માદડીના કુલા ૧૬ ક, ૮૦ ઝ, ૧૫ ચ.

માથાનો દુખાવો ૩ ક, ૧૫ ક, ૧૮ જ, ૩૩ ક ને છ, ૪૦ જ, ૫૨ ગ,
૫૩ ગ, ૫૫ ગ ને ઠ, ૬૨ છ, ૭૮ ગ ને ઝ,
જુઓ 'મગજે ભમરી.'

માથાની જીનીકુલી ૧૦ ઝ.

મીઠી પીસાખ ૧૮ ખ, ૨૧ ઢ, ૨૨ ઝ, ૪૮ ચ.

મુછાં ૮૨ ક.

મુબરો ૮૪ ક.

મુતર કચ્છ ' જુઓ પીસાખ.'

મુરગી જુઓ ' ફીફરં.'

મોચકાયલો સાંધો ૮૦ ઠ.

મોઢાની વાસજાવ ૩૨ છ, ૪૦ ડ, ૫૭ જ.

મોઢાનું પાકવું ૩૨ છ.

મોઢાપર લાલી ૪૦ ટ, ૫૫ ડ, ૫૬ ડ.

મોઢામાં જીવાત ૭ ધ.

મોઢામાં સ્વાદ વધે ૧૩ ઝ.

મોંડું વાંકુ વળે ૮ ક.

મોતીઓ આંખનો ૬ જ, ૪૪ છ, ૫૬ ખ, ૭૬ ચ.

મોરચી ૫૪ ધ.

રગતપીત ૧૩ ટ, ૪૩ ત, ૪૫ ધ, ૭૮ ક.

રતાંધળો ૧૩ જ, ૩૧ ઠ, ૭૧ ગ, ૭૨ ખ.

રસવીકાર ૫૭ છ.

દરદોનું નામ.

પાતું

રેતી પીસાએ

જુઓ " પીસાએ રેતી "

જાકવો

૧૦ ક, ૧૬ ક, ૪૮ ઘ, ૫૪ ખ.

લેહેજત આવે

જુઓ ' જીલે સ્વાદ '

લોહી ફરતું થાય

૬ ખ.

લોહીનું નીકળવું

૧૮ ઘ, ૨૧ ચ, ૩૧ ખ, ૮૦ જી.

લોહી ખાતેલું,

લોહીની ગાંઠ

} ૧૭ જી, ૨૩ ખ, ૩૦ ક, ૪૬ ઝ.

લોહીના ઝાડા

૩૬ ગ, ૧૭ ટ, ૫૩ ડ, ૮૬ ક.

લોહીવીકાર

લોહી સુધરે

} ૨૨ ઠ ને ડ, ૨૩ ક, ૫૧ ઝ, ૫૨ ક ને ખ, ૫૫ ઢ,
૫૬ ઢ, ૮૫ ખ.

વધરાવળ

જુઓ 'ગોળી, મોટી.'

વસુરી, વસોળી

૬ ક, ૩૪ ટ, ૬૬ ગ, ૭૦ ખ.

વાઇ, વા પેટમાં

૩૨ ન, ૭૫ ઘ.

વા ગંઠીઓ

જુઓ " ગંઠીઓ વા. "

વાગેલું

જુઓ " દહરાયલું. "

વા સંધી

જુઓ " સંધીવા. "

વાળો

૫ ચ, ૧૮ જ, ૩૬ ઘ, ૪૫ જ ને ઝ, ૪૬ છ, ૫૦ ટ, ૬૬ ખ, ૭૫ ઝ, ૭૬ ગ, ૮૨ ગ, ૮૭ ક.

વીચ્છુનો ડંખ

૩ ડ, ૬ ચ, ૧૦ ચ, ૧૩ ક, ૨૭ ઘ, ૩૨ ઢ, ૩૬ જ, ૪૧ ઘ ને ટ ને ઝ, ૪૬ જ, ૭૧ જ, ૭૬ ઘ, ૮૧ ક, ૮૨ ઘ.

હરહોનું નામ.

પાત્રું.

વીર્યનો જોસ	} ૪૬
નરમ થાય	
વીર્યપાત	૨૮ ચ ને છ.
વીર્ય વધે	૨૮ ખ, ૨૬ ખ, ૩૧ ક, ૩૬ ડ, ૪૦ ઘ, ૪૬ ઙ જુઓ " મરહને શકતી. "
વીસકુટક	૧૩ ડ, ૭૫ જ ને ઝ.
શકતી વધે	જુઓ " મરહને શકતી. " જુઓ " નળજાઈ તળે "
શરીરે દાહ	૧૩ ગ.
શરીરે શકતી વધે	૧૫ ઘ, ૨૨ ઝ, ૨૪ ઠ, ૩૮ ક, ૬૫ ક, ૭૪ ઝ, જુઓ " મરહને શકતી. "
શરીરની થેજ	૧૪ ચ.
શરીરમાં ઠંડી	૮ ઘ ને ચ, ૬ જ, ૧૮ ટ, ૨૬ ગ, ૩૧ જ, ૫૪ ઠ ને ડ, ૫૬ ટ.
શરીરમાં દુખારો	૧૮ ટ, ૨૨ ચ.
શરીરપર મસા	૬૧ છ, ૭૦ ચ, ૭૭ ઝ.
શરીરનું સુકાવું	૭૬ ઠ.
સનગરાની	જુઓ ' અતીસાર '
સસણી	૩૦ ગ, ૩૮ ગ, ૮૧ જ અને ઝ.
સળેકમ	૩ જ, ૧૬ ખ, ૫૫ ટ, ૮૦ ડ, ૮૧ છ.
સાપનો ઢંખ	જુઓ " ઝેહેર સાપનું "
સીવું કસતાવું	૫ ગ ને ઘ, ૪૩ જ ને ડ.

દરહોનું નામ.

પાનું.

બીની છાતીએ } ૧ ઘ, ૨૮ ક ને ગ, ૩૧ ઘ.
દુધ વધે }

બીને છોડ પડે ૨૬ ચ.

બીને દરતાન ૧૪ ડ, ૩૧ ક, ૪૮ છ, ૪૯ ખ, ૭૧ છ, ૮૭ છ
ને જ.

બીને પાણી પડવું ૩૧ ક.

બીની છાતી પાકે ૮૧ ટ.

બીતલા ૧૨ ખ.

સુનખેહરી ૧૬ ક.

સુળ મારે બુચો " ચરકા "

સુલેમાની લવન } ૬૧ ઘ.
સુલેમાની સાદટ }

સાએ ૩૩ ઝ, ૪૧ ખ, ૫૫ છ, ૫૭ છ, ૬૧ ચ ને જ,
૮૨ ઝ ને ટ.

સંધીવા ૧૦ ક, ૧૪ ત, ૧૬ ગ, ૧૮ જ, ૩૫ ક, ૩૬ ખ
ને ઠ, ૪૬ ગ, ૫૩ છ, ૫૫ ઝ ને જ, ૫૬ છ,
૬૦ છ ને જ, ૭૦ જ ૭૧. , ૭૪ ઝ.

હમ્મી નખશું ૪૦ જ, ૪૬ ડ.

હડખવા બુચો " ઝેહર કુતરાંનું "

હરસના મસા ૧૧ ચ ને ઝ, ૧૩ ખ, ૧૬ ખ, ૨૦ ગ ને ઘ
ને છ, ૨૧ ડ, ૨૬ ખ, ૩૮ ઘ, ૩૯ ઘ, ૫૭
ઝ ને ટ, ને ઠ ને ડ, ૫૮ ક ને ખ ને ગ ને
ઘ ને ચ ને છ ને જ ને ઝ ને ટ, ૬૦ ટ,

હરદોનું નામ.

પાત્રું.

૬૬ ખ, ૬૬ ક, ૭૦ ઘ, ૭૧ ઘ, ૭૨ ક ને ગ, ૭૫
ક, ૭૬ ગ, ૭૬ ચ, ૮૪ જ, ૮૫ જ ને ઝ,
૮૬ ગ, ૮૮ ગ.

હાથ ફાટે

૨૧ ઝ, ૪૩ ષ.

હાથી પગ

૭૬ છ. ૮૧ ખ ને ઠ, ૮૨ ઢ.

હાડકું બાગેલું

૪૨ ગ.

હાફલુ

૩ ઠ, ૧૪ ટ, ૨૧ ઠ, ૪૬ ઠ ને ડ, ૫૩ ચ, ૮૪
ઘ, ૮૬ ઢ, ૮૮ જ.

હીસતીરીઆ

૮૨ જ,

હુકમારે

૪૬ ઘ.

હુલેદર

૬૬ ગ.

હેડકી

જુઓ “ અડગરી ”.

